

॥ ಅಕ್ಷರಾಯ ನಮಃ ॥

ಆಧರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

॥ ಅಥ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ ॥

ಆಧರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಯನ ಪರಂಪರೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಬಭೂವ

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪ್ತಾ ।

ಸ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ

ಅಥರ್ವಾಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ ಸ್ವಾಹ

॥ ೧ ॥

ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿನ ಜನಕನೂ, ರಕ್ಷಕನೂ ಆದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಗರುಡ-ಶೇಷರೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮಗನಾಗಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದನು. ಆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ವೈವಸ್ವತಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಹಿರಿಯ ಕುವರರಾದ ಅಧರ್ವರಿಗೆ, ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಫಲವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು—ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥವಾದ ತಿಳಿವು ನೀಡುವ ಶಬ್ದ ರಾಶಿಯನ್ನು— ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಳ ಪದ್ಯ :

ಆನಂದಮಜರಂ ನಿತ್ಯಂ ಅಜಮುಕ್ಷರಮಚ್ಯುತಮ್ ।

ಅನಂತಶಕ್ತಿಂ ಸರ್ವಜ್ಞಂ ನಮಸ್ಯೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ ॥

ಅನುನಾದ—ಆನಂದ ರೂಪನು, ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನು, ವೃದ್ಧಿ ರಹಿತನು, ಜನನ ರಹಿತನು, ಹ್ರಾಸ ರಹಿತನು, ಮರಣ ರಹಿತನು, ಅಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು ಇಂಥಹ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ನಮಿಸುವೆನು.

ಭಾಷ್ಯ—ನುನೋರ್ವೈವಸ್ವತಸ್ಯಾದಾವರ್ಧರ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಜನಿ ।

ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಥೋ ಪ್ರಹೇತಿಹೇತಿರೇವ ಚ ।

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರಥಮೇ ಕಲ್ಪೇ ಶಿವಃ ಪ್ರಥಮಜಃ ಸುತಃ ।

ಸನಕಾದ್ಯಾಸ್ತು ನಾರಾಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸುತೋಽಗ್ರಜಃ ।

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ।

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಜನಿಸಿದರು. ಅವರಿಗೆ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವರು ಮೊದಲ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು, ಅನಂತರ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಪ್ರಹೇತಿ, ಹೇತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮೊದಲ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಪಾದ್ಮಕಲ್ಪ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ) ಶಿವನು ಹಿರಿಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದನು. ವಾರಾಹಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸನಕ-ಸನಂದನಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದೇವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರ ಅರ್ಥವ ಹೇಗೆ ? ಏಕೆಂದರೆ ಶಿವನು ಬ್ರಹ್ಮದೇವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರನೆಂದು ಮತ್ತು ಸನಕ ಸನಂದನಾದಿಗಳು ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರರೆಂದೂ ಅನೇಕ ಪುರಾಣಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರಾಣಾಗಮಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ ? ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಪುರಾಣ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅರ್ಥವರ್ಣೇ ಯಾಂ ಪ್ರವದೇತ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಅರ್ಥರ್ವಾ ತಾಂ ಪುರೋನಾಚಾಂಗಿರೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಮ್ | ಸ ಭಾರದ್ವಾಜಾಯ ಸತ್ಯವಹಾಯ ಸ್ರಾಹ ಭಾರದ್ವಾಜೋಽಂಗಿರಸೇ ಪರಾವರಾಮ್ ||೨||

ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಅರ್ಥವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರೋ ಆ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅರ್ಥವರು ಅಂಗಿರಮಹರ್ಷಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಅಂಗಿರನು ಭಾರದ್ವಾಜನ ಕುವರನಾದ ಸತ್ಯವಹನಿಗೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಸತ್ಯವಹನು ಅದನ್ನು ಅಂಗಿರನ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಶೌನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಭಗವೋ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭನತೀತಿ || ೩ ||

ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಶೌನಕನು, ಅಂಗಿರಸ ಮುನಿಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಪರಮ ಪೂಜ್ಯರೇ ! ನಾನು ಕರ್ಮ, ದೇವತೆ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದೇನೆ, ಆದರೆ ಈ ಅರಿವು, ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದೋ ಅಂತಹ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರಿ.

ಪರ ಮತ್ತು ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತನ್ಯೇ | ಇತಿ ಹ ಸ್ವ
ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವದಂತಿ | ಪರಾ ಚೈವಾಪರಾ ಚ || ೪ ||

ಪೌನಕರಿಗೆ ಅಂಗಿರಸರು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು—‘ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯು ಅಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ಮದೇವತೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತ ಪರ ಮತ್ತು ಅಪರ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತತ್ರಾಪರಾ ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽರ್ಥವ
ನೇದಃ | ಶಿಕ್ಷಾ ಕಲ್ಪೋ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಛಂದೋ
ಜ್ಯೋತಿಷಮಿತಿ | ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ || ೫ ||

ಈ ಪರಾಪರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅರ್ಥವೇದ, ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನ-ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಶಿಕ್ಷಾ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಬೌಧಾಯನ, ಆಶ್ವಲಾಯನ, ಆಪಸ್ತಂಬಾದಿ ಕಲ್ಪ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧು, ಇದು ಅಸಾಧು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುವ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ವೈದಿಕವಾದ ಇಂದ್ರ ಗೌ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಬಿಣ್ಣಿಸುವ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಗಾಯತ್ರಿ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಛಂದಃ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವು, ಇವು ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ನಂತರ ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರಿಂದ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರತತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುವುದು.

ವೇದ ಪರವಿದ್ಯೆಯೂ ಹೌದು ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೂ ಹೌದು :

ಭಾಷ್ಯ—ಋಗಾದ್ಯಾ ಅಪರಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಶ್ಲೋರ್ನ ವಾಚಕಾಃ |

ತಾ ಏವ ಪರಮಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಶ್ಲೋಸ್ತು ವಾಚಕಾಃ ||

ಇತಿ ಪರಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಒಂದೇ ವೇದವು ವಿಭಿನ್ನವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವೇದದ ಮೇಲ್ಮೋಟದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಕರ್ಮ, ದೇವತೆ, ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳು ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ, ವೇದವು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವಾಗದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುವುದು. ವೈದಿಕಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅರಿತಾಗ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತವೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಾಗ ವೈದಿಕವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ವರ-ವರ್ಣವೂ ಹರಿಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಮ ಸಂಹಿತೆಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಉಪನಿಷತ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಪರವಿದ್ಯೆ ಉಳಿದು ದೆಲ್ಲ ಅಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತು ಯುಗಾದಿ ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುಗಾದಿಪದದಿಂದಲೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎನ್ನಲು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾರಣಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಕೆಲವರ ವಾದವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತೇ ಪರವಿದ್ಯೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ—‘ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ’ ಯಾವುದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೋ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನವೇ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಎಲ್ಲ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯನು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯುಗ್ಮಿಹೌತ್ರೇಣ ಶಂಸಂತಿ ತಥೌದ್ಗಾತ್ರೈಃ ಸ್ತುವಂತಿ ಯೇ |

ವಿಷ್ಣುಮೇವ ತಥಾ ತಸ್ಮೈ ಯಜುರ್ಭಿರಪಿ ಜುಹ್ವತಿ |

ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಥರ್ವಣೈಶ್ಚೈನಂ ಸೇತಿಹಾಸಪುರಾಣಕೈಃ |

ನ ವಿಷ್ಣುಸದೃಶಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪರಮಂ ಚಾಪಿ ಮನ್ವತೇ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ತಂ ಜಾನಂತಸ್ತೇ ಹಿ ಭಾಗವತೋತ್ತಮಾಃ ||

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಗಳಾಗಿ ಯುಗ್ಮೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೋ, ಯಾರು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ಯಾರು ಉದ್ಗಾತೃಗಳಾಗಿ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ಯಾರು ಅಥರ್ವವೇದ, ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೋ, ಯಾರು

ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಸಮವಾದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತು ಬೇರೆ ಉಂಟೆಂದೇ ತಿಳಿಯುವು ದಿಲ್ಲವೋ ಅವನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೆ ಯಾರು ತಿಳಿದಿರುವರೋ ಅವರು ಭಾಗವತೋತ್ತಮರು.

ಭಾಷ್ಯ—“ನೇದೇ ರಾಮಾಯಣೇ ಚೈವ ಪುರಾಣೇ ಭಾರತೇ ತಥಾ |
ಆದಾವಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತ್ರ ಗೀಯತೇ ||”
“ಏತದಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೈವೋಕ್ತಾ ವಿಜಾನತಾಮ್ |
ಋಗಾದಿ ಸಂಚಧಾ ಸಂಸ್ಥಂ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿ ||”
“ಯಂ ನಾಕೇಷ್ಟನುನಾಕೇಷು ನಿಷತ್ಸೂಪನಿಷತ್ಸು ಚ |
ಸ್ತುವಂತಿ ಸತ್ಯಕರ್ಮಾಣಂ ಸತ್ಯಂ ಸತ್ಯೇಷು ಸಾಮಸು ||”

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಹದಿನೆಂಟು ಪುರಾಣಗಳು, ಇವುಗಳ ಆದಿಮಧ್ಯಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪರ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಋಗ್ವೇದವೂ ಮಾಧರ್ವ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣವೆಂಬುದಾಗಿ ಐದು ಬಗೆಯಾದ ಅನಂತವಾದ ಶಬ್ದರಾಶಿಯು, ಉಪಕ್ರಮ ಉಪಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಧಿಧ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಗಳಿಂದ ವೇದದ ಹೃದಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಹೊರಟವನಿಗೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ವಿರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ ಹೊರಟ ಯಜುರ್ವೇದದ ಪ್ರಕರಣ ವಿಶೇಷ ಗಳಾದ ‘ವಾಕ’, ‘ಅನುವಾಕ’ಗಳಲ್ಲಿ ಅಥರ್ವವೇದದ ಪ್ರಕರಣ ವಿಶೇಷಗಳಾದ ನಿಷತ್’, ‘ಉಪನಿಷತ್’ಗಳಲ್ಲಿ, ಸಾಮವೇದದ ಗಾನಬದ್ಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಲಯಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವನ ಹಿರಿಮೆಯು ಬಣ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪದ್ಧಿಧತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗ ಗಳಿಂದ ವೇದದ ಹೃದಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಹೊರಟವನಿಗೆ ಅನಂತವಾದ ಶಬ್ದರಾಶಿಯು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ವಿರಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ, ವಾದಿರಾಜ ಗುರುಸೌರ್ವಭೌಮರು ಇನ್ನೊಂದು ಸುಂದರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ—
“ಋಗ್ವೇದವೂ ಮಾದಿ ಅನಂತ ಶಬ್ದ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಧಿಧತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಗಳ ಮೂಲಕ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ಕಂಡವನಿಗೆ, ‘ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮಹಾಲಕುಮೀದೇವಿಯು, ‘ಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿ’ ಎಂದರೆ ಪರಮಸಂತುಷ್ಟಳಾಗುತ್ತಾಳೆ, ಸಾಧಕನ ಸಕಲೇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಉಪಾ ಸಿಸಿದರೆ ಕುಪಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ”.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೇ ನೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾನುನಂತಿ

ತಸಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯದ್ವದಂತಿ |

ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ

ತತ್ತೇ ಸದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯೇ ||

“ನೇದೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈರಹಮೇವ ನೇದ್ಯೋ

ನೇದಾಂತಕೃದ್ದೇದವಿದೇವ ಚಾಹಮ್” ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ಭಾರತೇ |

ಅನುವಾದ—ಸಕಲ ವೇದಗಳು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಯೋ, ಕಾಯಿಕ-ವಾಚನಿಕ-ಮಾನಸಿಕವಾದ ಎಲ್ಲ ತಪಸ್ಸುಗಳು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಯಾವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಠಿಣವ್ರತಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೋ, ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಆಸರೆಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

‘ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಂದ ನಾನೇ ವೇದ್ಯನು. ನಾನೇ ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು. ನಾನೇ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳನ್ನು ಅರಿತವನಾಗಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುರ್ಥಶ್ಚ ನುಹಾವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಾನಿ ನೇದಿತನ್ಯಾನಿ ಭವಂತಿ |

ಇತಿ ಚ ಮೂಲಶ್ರುತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅಥರ್ವವೇದ, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಶಿಕ್ಷಾ, ಕಲ್ಪ, ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತ, ಛಂದಸ್ಸು, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಮನ್ವಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಮೀಮಾಂಸಾ ಹೀಗೆ ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವು ಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಮೂಲ ವೇದದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಇದೆ.

ನೇದ-ಪಂಚರಾತ್ರಗಳು ಹಿಂದೆ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುಚೋದಕವಾಗಿದ್ದವು :

ಭಾಷ್ಯ—ಪಂಚರಾತ್ರನ್ಯುಗಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವಮೇಕಂ ಪುರಾಃಪ್ರಭತ್ |

ಮೂಲನೇದ ಇತಿ ಹ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕಾಲೇ ಕೃತಯುಗೇ ತದಾ |

ನೈವರ್ಕ್ಸಾನಾದಿನಾನಾನಾನಿ ತದಾ ನೇದಸ್ಯ ಚಾಭವನ್ |

ನೈವ ಚೇಂದ್ರಾದಿ ನಾನಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರನೃತ್ರ ಕುತ್ರಚಿತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರ ಪೂರ್ವೈಶ್ಚ ನಾನುಭಿಃ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಪಂಚರಾತ್ರ ಹಾಗೂ ಋಗ್ವೇದ ಮೊದಲಾದ ಆರ್ಷವಾಙ್ಮಯವು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂಲ ಕಾರಣನಾದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ಮೂಲವೇದ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಎಂಬುದಾಗಿ ವೇದಗಳ ವಿಭಾಗವಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ವೈದಿಕನಾಮಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಗ್ರವಾದ ಆರ್ಷವಾಙ್ಮಯವು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣು ಬೋಧಕವಾಗಿತ್ತು.

ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಆರಾಧನೆ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವತಾತ್ಮನ ಚೇಷ್ಟಾಃ ಸಃ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಮನುನಾಮಕಾಃ |
ವಕ್ತೃತ್ವೇನ ಪಿತೃತ್ವೇನ ಕಾರಿತ್ವೇನೈವ ಚಾದರಾತ್ |
ಇಜ್ಯಂತೇ ದೇವತಾಃ ಸರ್ವಾ ನತು ದೇವತಯಾ ಕೃಚಿತ್ |
ಅನನ್ಯಯಾಜಿನಸ್ತೇ ತು ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರ್ತಯುಗಾ ಜನಾಃ |
ಸ್ರಾಪ್ತವಂತಿ ಹರಿಂ ತಂ ಚ ತಸ್ಮಾದ್ವೇದೇ ನ ಕಿಂಚನ |
ಸಾರಾವರ್ಯಂ ಹರೇರ್ಯಸ್ಮಾದುತ್ಥಿತಾಸ್ತುರಗಾನನಾತ್ |
ಋಗಾದ್ಯಾನುನ್ಯಾಖ್ಯಾಂತಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೈರ್ಹರಿಂ ಯಜೇತ್ ||

ಅನುನಾದ—ಕೃತಯುಗದ ಜನರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗೆ ಹವಿಷ್ಯ ನೀಡುವ ಕ್ರಿಯೆ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯಾದಿಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿಷ್ಯ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗದಿರುವಲ್ಲಿ, ಇದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವೇದವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಗುರುಗಳೆಂದೋ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜನಕರೆಂದೋ, ನಿರಂತರ ಭಗವತ್ಪೂಜೆ ನಡೆಸುವ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೆಂದೆ ಅವರಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು.

ಹೀಗೆ ಕೃತಯುಗದ ಸಾಧಕರು ಅನ್ಯರನ್ನು ಪೂಜಿಸದೆ, ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಜನರು ವೇದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪರವಿದ್ಯೆ-ಅಪರವಿದ್ಯೆಗಳೆಂಬ ಭೇದವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಋಗ್ವೇದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು, ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದವರೆಗಿನ ಅನಂತವಾದ ಶಬ್ದರಾಶಿಯು

ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ್ದ ರಿಂದಲೂ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಿದ್ಯೆ-ಅಪರವಿದ್ಯೆಗಳೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲ— ಎಲ್ಲವೂ ಪರವಿದ್ಯೆಯೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಕೃತಯುಗದ ಜನರ ಪಾಲಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆರಾಧನೆಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಸ್ಸರ್ವೇ ಮನವೋ ಮಾನವಾಸ್ತಥಾ |
ಯಜಂತಿ ಸರ್ವನೇದೈಸ್ತಂ ಜಾನಂತಿ ಚ ವಿನಿಶ್ಚಯಾತ್ ||
ಅಶಕ್ತಃ ಪಂಚರಾತ್ರೇಣ ಋಗಾದ್ಯೈರ್ವಾರ್ಥ ತಂ ಯಜೇತ್ |
ಋಗಾದ್ಯೈರೇವ ಸ ತ್ರೈತೈಃ ಭಿನ್ನೈರಿಷ್ಟೋ ಜನೈರ್ಹರಿಃ |
ದ್ವಾಪರೀಯೈರ್ಜನೈರ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಂಚರಾತ್ರೈಸ್ತು ಕೇವಲೈಃ |
ಕಲೌ ತು ನಾನುಮಾತ್ರೇಣ ಪೂಜ್ಯತೇ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ ||

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರು ಅಂದರೆ, ಆ ಮನುಗಳ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮರೀಚ್ಯಾದಿಗಳೂ ಎಲ್ಲರೂ ಇಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರಿತು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಸಾಧಕವರ್ಗವು ಋಗಾದಿವೇದಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವರು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ, ಋಗಾದಿವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣುವು ಪೂಜಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಸಾಧಕರಿಂದ ಹರಿಯು ಕೇವಲ ಪಂಚರಾತ್ರದಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾಮೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನುಗಳೆಂದರೆ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮುಂತಾದ ಚತುರ್ದಶ ಮನುಗಳಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಮನುನಾಮಕಾಃ' ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು' ಎಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮನುಗಳೆಂದರೆ ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ಮಾನವರು' ಎಂದರೆ ಆ ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಸಂತತಿಯವರಾದ ಮರೀಚ್ಯಾದಿಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು 'ಮನು'ಗಳೆಂದು ಕರೆದುದ್ದರ ಉದ್ದೇಶ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಾಮಕರಾದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬಾರದೆಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ. ಅವರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು, ಆದರೆ ಅವರು 'ಮನು'ಗಳು ಅಂದರೆ, ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪನ್ನರು ಅಲ್ಲ.

ಕೃತಯುಗದ ಮುಖ್ಯಧರ್ಮವು ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕೋ ನೇದಃ ಕೃತೇ ಹ್ಯಾಸೀತ್ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಸ ತ್ರಿಧಾರ್ಥನತ್ |
ಸ ಏವ ಪಂಚಧಾ ಜಾತೋ ದ್ವಾಪರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನೈ ಯುಗಮ್ |

ಉತ್ಸನ್ನಃ ಸ ಕಲಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನೇದಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಸರ್ವತಃ |
ಮುಖ್ಯೋ ಧರ್ಮಃ ಕಾರ್ತಯುಗೋ ವರ್ತಿಸತ್ಯಃ ಕಲಾನಪಿ |
ತ್ರೇತಾದೌ ತದಶಕ್ತ್ಯಾ ಹಿ ಧರ್ಮೋಽನ್ಯಃ ಸಂಪ್ರವರ್ತಿಸತಃ |

ಅನುನಾದ—ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳ ವಿಭಾಗವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಆಗಿ ದ್ದಿತು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದವು ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ದ್ವಾಪರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಮೂರು ವೇದಗಳು ಅಥರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರ ಎಂದು ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗ ಹೊಂದಿತು. ಕಲಿಯುಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ವೇದವೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಯಶಃ ಉಪ್ಪವಾಗಿಯೇ ಹೋಯಿತು. ಶಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಯುಗದ ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳೇ ಆಚರಣಾರ್ಹವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಶಕ್ತರನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡೇ ತ್ರೇತಾದಿ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾದ ಧರ್ಮ ಸಾಧನಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕೃತೇ ಭಾಗವತಾಸ್ಸರ್ವೇ ನೇದಾಶ್ಚ ಪುರುಷಾಸ್ತಥಾ |
ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಭಿನ್ನವಿಷಯಾಃ ತತಸ್ತ್ರೈವಿದ್ಯತಾಂ ಗತಾಃ |
ತಸ್ಮಾದೇಕಃ ಸರ್ವನೇದೈಷ್ಟೈರ್ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |
ಪೂಜ್ಯೋ ಯಜ್ಞೈಃ ಸೋಪಚಾರೈರ್ಧೈರ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ |
ಇತ್ಯಾದಿ ನಾರಾಯಣಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಕೃತಯುಗದ ಸಾಧಕರೆಲ್ಲ ಭಗವತ್ ಭಕ್ತರಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ಅವರಿಗೆ ಭಗವತ್ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗಿರುವವು. ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಜನರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವೇದಗಳು ಅವರಿಗೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ಕೃತಯುಗದ ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಶಕ್ತರಾದವರು ಆಚರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಗಳು ಎಲ್ಲ ಯುಗಗಳಲ್ಲೂ ಭಗವತ್ಪರವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿ ಪೋಷಣೋಪಚಾರ ಸಹಿತಗಳಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನೇ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಅವನನ್ನೇ ತಿಳಿದು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣ ಸಂಹಿತೆಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ನೇದವು ಶಕ್ತಿಗುಂದುವುದು :

ಭಾಷ್ಯ—ನೇದನಾದಾಶ್ಚಾನುಯುಗಂ ಹ್ರಸಂತೀತಿ ಹಿ ನಃ ಶ್ರುತಿಃ |
ಇತಿ ಭಾರತೇ |

ನೇದೈಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೈಶ್ಚ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಯಜ್ಞೈಸ್ತಥೈವ ಚ |
ದೃಶ್ಯೋಽಹಂ ನಾನೃಥಾ ದೃಶ್ಯೋ ವರ್ಷಕೋಟಿಶತ್ಪರಪಿ ||
ಇತ್ಯಾದಿ ನಾರಾಹೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಮೇಲ್ಮೋಟಕ್ಕೂ ಭಗವಂತನನ್ನೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇದ್ದಿತು. ಅದು ತ್ರೇತಾದಿಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಯುಗಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಶಿಥಿಲವಾಗುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಿರಿಯರು ಹೇಳುವುದನ್ನು ನಾವು ಕೇಳಿರುವೆವು’ ಎಂದು ಭಾರತದ ವಚನವಿದೆ.

‘ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಸತ್ಯವಾರ್ತನು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನನ್ನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ವೇದ-ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊರತು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರತು, ಇತರ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಶತಕೋಟಿ ವರುಷ ಪರ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರೂ ನನ್ನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ನುಡಿ ಇದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಗ್ರವಾದ ವೇದ-ಪಂಚರಾತ್ರಗಳು ಹರಿಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನಂತೆ ವೇದವೂ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂಬುದು ಅಥರ್ವರಿಗೆ ಸಮ್ಮತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅತ್ರಾಪಿ ‘ತದೇತತ್ಸತ್ಯಮ್ | ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ ಕವಯೋ ಯಾನ್ಯೇಸತ್ಯಮ್’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮವಿಷಯಾನುಪರನಿದ್ಯಾಮುಕ್ತಾ, ‘ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರೋವಾಚ ತಾಂ ತತ್ತ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ಯಾಂ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾರಭ್ಯಾಥರ್ವಣಾನೇನ ಮಂತ್ರಾನ್ ಸರನಿದ್ಯಾತ್ವೇನಾಹ | ಚತುರ್ವೇದ ಸಂಸ್ಕಾರವತಾನೇನ ಚ ನಿದ್ಯಾಯಾಂ ಅಧಿಕಾರ ಉಕ್ತಃ |

‘ಶೇಷಾನೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ

ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿನದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಂ’ ಇತಿ |

ಅನುನಾದ—ಋಗಾದಿ ವೇದವೇ, ಪರಮಾತ್ಮ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ, ಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುವುದು ಹೊರತು, ಉಪನಿಷತ್ತೆ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅಥರ್ವರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕರ್ಮ ವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದು ಅಪರ ವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸುವಂತಹ ‘ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕಗಳಾದ ‘ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರೋವಾಚ ತಾಂ ತತ್ತ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ಯಾಂ’ ಎಂಬವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಅಥರ್ವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಅವರು ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅವರು ‘ಯಾವಾಗ ಆರ್ಷ ವಾಕ್ಯವು ವಿಷ್ಣು ಪರವೋ ಆಗ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆ’ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅಪಾತತಃ

ಕರ್ಮಾದಿ ಪರವಾಗಿ ಕಂಡರೂ, ವಾಸ್ತವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದಾಗ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

'ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಜೀರ್ಣಂ' ಎಂದು ಸ್ವಸ್ವ ಶಾಖಾ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರವೆಂಬುದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಋಗಾದಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದವರೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಋಗಾದಿ ವೇದಕ್ಕೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೂ ವಿಷಯಭೇದವಿರುವಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯೂ ಭಿನ್ನನಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಅಧಿಕಾರಿ ಒಬ್ಬನೇ ಆದುದರಿಂದ ಋಗಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾತ್ವವನ್ನೇ (ಪರವಿದ್ಯಾತ್ವವನ್ನು) ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು.

ನೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೂ ಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ಶಿರೋವ್ರತಮಿತ್ಯುಪಲಕ್ಷಣತ್ವೇನ |

ಸ್ವನೇದವ್ರತಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವನೇದಗತಾಸ್ವಪಿ |

ಅಧಿಕಾರೋಕ್ತಿಸ್ತಿ ವಿದ್ಯಾಸು ನಾನೇದವ್ರತಿನಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಇತಿ ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತೌ |

ಅನುನಾದ—'ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಜೀರ್ಣಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಿರೋವ್ರತವೆಂದರೆ ಅದೊಂದು ಅರ್ಥವೇದ ಶಾಖೆಯವರಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಸ್ಕಾರ. ಆದರೆ ಇದು ಉಪಲಕ್ಷಣ. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಾಖೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಸ್ಕಾರವಿದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿಯೂ ಕೂಡ ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವ ಸ್ವ ಶಾಖಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ವ್ರತ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಾಖೆಯ ವೇದ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲೂ ಅಧಿಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಅಂಥಹ ವ್ರತವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ.' || ೫ ||

ಉಪನಿಷತ್ —ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣಮಚಕ್ಷುಃ-

ಶ್ರೋತ್ರಂ ತದಪಾಣಿಸಾದಂ ನಿತ್ಯಂ ವಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ

ತದನ್ಯಯಂ ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ ಪರಿಸತ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ || ೬ ||

ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಅಥವಾ ಪೌರುಷೇಯಾಗಮಗಳು ತಿಳಿಸಲಾರವು. ಅದು ಗೋತ್ರರಹಿತ, ವರ್ಣ

ರಹಿತ. ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಕಣ್ಣು, ಕೈಕಾಲು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಲ್ಲದುದು. ಅವಿನಾಶಿ, ಸರ್ವಸಮರ್ಥ, ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರುವುದು, ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಜಗದ ಹುಟ್ಟು ಇರುವ ಕೊನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತಿಳಿವು ನೀಡುವ ಸಾಧನಗಳು ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳೆ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥೋರ್ಣಾನಾಭಿಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ

ಯಥಾ ಸೃಥಿವ್ಯಾನೋಷಧಯಃ ಸಂಭವಂತಿ |

ಯಥಾ ಸತಃ ಪುರುಷಾತ್ಕೇಶಲೋಮಾನಿ

ತಥಾಃಕ್ಷರಾತ್ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಮ್

|| ೭ ||

ಹೇಗೆ ಜೇಡರ ಹುಳುವು ದಾರದಂತೆ ಎಳೆಯಾದ ತನ್ನ ದರದೊಳಗಿನ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊರಹಾಕುವುದೋ ಮತ್ತು ಪುನಃ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೇ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೋ ಹೇಗೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೋ ಮತ್ತು ಜೀವಂತನಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ತಲೆಗೂದಲು ಮತ್ತು ರೋಮಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ ಹಾಗೆ, ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸಮಗ್ರ ಪ್ರಪಂಚವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದರೆ ಹಾಲು ಮೊಸರಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಜಗತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದು’ ಎಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವಿದೆ.

ಕೆಲವು ವಾದಿಗಳು ‘ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವನ್ನು ಕಂಡಂತೆ, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಜಗದಾರೋಪಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಶ್ರಯನಾಗುವುದೇ ‘ಜಗತ್ಕಾರಣ’ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ’ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ವಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಶ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ವಾದವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಜೇಡರ ಹುಳು ತನ್ನ ದರದೊಳಗಿನ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊರ ಹಾಕುವುದು ಆ ಹುಳದ ಪರಿಣಾಮವೆಂದು ಯಾರೂ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆಯೇ ಆ ಹುಳುವಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಈ ಸೃಷ್ಟಿ, ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿನ ಹಾವಿನ ಕಾಣ್ಕೆಯಂತೆ ಭ್ರಮೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಅವನೇ ಕಾರಣನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ಉದರದೊಳಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಮಹದಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿಸಿ ಹೊರಹಾಕುವಿಕೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಪುನಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದರದೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಸಂಹಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿ ಏಕರೂಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ವಭಾವ, ಗುಣ, ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ, ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. ಈ ನಾನಾವಿಧ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವೈಷಮ್ಯದೋಷ ಬರಲಾರದೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಎರಡನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ದೂರ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಹೇಗೆ ಭೂಮಿಯು, ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಿನ್ನ ಸ್ವಭಾವ, ಗುಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಬೀಜಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾಯಾ ಅಂಕುರ ಜನನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ, ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನೂ, ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರ ಅನಾದಿಯಾದ ಕರ್ಮ-ಯೋಗ್ಯತೆಗಳ ಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟತೆ ಹಾಗೂ ವಿಭಿನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೇ ತಾರತಮ್ಯವುಳ್ಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೆ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಾರಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಪೃಥ್ವಿಯಂತೆ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದು ಸಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ವೈಷಮ್ಯ-ನೈರ್ಘೃಣ್ಯ ದೋಷಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಶ್ವ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಅವನಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಅತ್ಯಂತ ಅನಾಯಾಸದ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮೂರನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಾನವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಮತ್ತು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಲೆಗೂದಲು ಮತ್ತು ರೋಮಗಳು ಜನಿಸಿದಂತೆ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಅನಾಯಾಸದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕರ್ತಾ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಪಸಾ ಚೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ನಮಭಿಜಾಯತೇ |

ಅನ್ನಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಸ್ಸತ್ಯಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ||

|| ೮ ||

ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಲೋಚನೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಬಳಿಕ ಅವನಿಂದ ಅನ್ನವು ಜನಿಸುತ್ತದೆ. ಅನ್ನದಿಂದ ಪ್ರಾಣವು, ಮನಸ್ಸು, ಸತ್ಯವು, ಲೋಕಗಳು ಜನಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಕರ್ಮವು ಜನಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅದರ ಫಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳು ಜನಿಸುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ :- ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನ್ನ, ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಜಡ ಅನ್ನ ಪ್ರಾಣ ಮುಂತಾದುವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅನ್ನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮಹಾಲಕುಮೀ ದೇವಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿ

ಬೇಕು. ಅವಳ ಜನನವೆಂದರೆ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಲು ಬಯಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಸೃಕ್ಷುತ್ವಂ ರಮಾಯಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಸ್ತುತಃ ಇರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುವ ಸಾಧನಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯ ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಕ ಪದದಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳು, ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿರುವ ಜನರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಜಡಸೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಗಳು ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದಿದ್ದರೂ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಿಣಾಮಿ ಕಾರಣನಲ್ಲ. 'ಪರಮಾತ್ಮನು ನಾನಾ ವಿಧ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ, ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದನು' ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಲೋಚನೆಯಿಂದ ನಡೆಸಿದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಿಣಾಮಿ ಕಾರಣನಾಗಿರದೆ, ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸ ಸರ್ವವಿತ್ ಯಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮಯಂ ತಪಃ |

ತಸ್ಮಾದೇತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾನು ರೂಪಮನ್ನಂ ಚ ಜಾಯತೇ || ೯ ||

ಯಾವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೋ ಆಪ್ತ ಕಾಮನೋ (ಪರಿಪೂರ್ಣನೋ), ಯಾವನು ಆಲೋಚನವು ಜ್ಞಾನ ರೂಪವಾದುದೋ ಅಂಥಹ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅವನು ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವ ಅರ್ಥ ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ಅನ್ನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ

ಭಾಷ್ಯ—ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

|| ಇತಿ ಸ್ತುತಮುಖಂಡಃ ||

ಅನುನಾದ—'ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ.

ವಿನರಣೆ—'ತಪಸಾ ಚೇಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬುದಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಲು ಯೋಚಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅನಂತರ 'ತಸ್ಮಾದೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮರೂಪಮನ್ನಂ ಚ ಜಾಯತೇ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅವನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಜನ್ಯಜನಕ ಭಾವವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೆ? ಎಂದರೆ, 'ಏತದ್'

ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ತಪಸಾ ಚೇಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮ ಪದವು ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದು, ಒಬ್ಬನಿಗೇ ಜನ್ಮಜನಕಭಾವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಖಂಡಃ ||

ಕೃತಯುಗದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪದ್ಧತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ಸತ್ಯಮ್ |

ಪರವಿದ್ಯೆಯು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲದೆ ಬೇರಾರೂ ಅಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—ಕರ್ಮವನ್ನು ಅಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದೂ, ಆ ಕರ್ಮವು ಸಫಲವಾಗಲು ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪಡೆಯ ಬೇಕೆಂದೂ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಈಗ ಎರಡನೆ ಖಂಡವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರೀತಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಬಯಸಿ, ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಅಂತಃ ಕರಣ ಶುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಿ, ಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಲಭಿಸುವುದು, ಆ ಮೂಲಕ ಕರ್ಮ ಸಫಲವಾಗುವುದು ಶಕ್ಯವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಇದು ಭಗವಂತನ ಸ್ತುತಿ ರೂಪವಾದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ.

ಧಾಸ್ಯ—ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಭಗವಾನ್ |

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಳ್ಳಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಮೇಲು ನೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಸತ್ಯ'ಶಬ್ದವು ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ ಕವಯೋ ಯಾನ್ಯಪತ್ಯನ್

ತಾನಿ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ |

ತಾನ್ಯಾಚರಥ ನಿಯತಂ ಸತ್ಯ ಕಾಮಾ

ಏಷ ವಃ ಪಂಥಾಃ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ

|| ೧ ||

ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಯುಗಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡರೋ, ಆ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳು ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ

ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದರೂ, ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿ ಯನ್ನು ಬಯಸುವ ಸಾಧಕರೆ! ನೀವು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಅಂದರೆ, ಕೇವಲ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ-ಪ್ರೀತಿಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಲೇ ಆಚರಿಸಿರಿ. ಇದು ನಿಮಗೆ ಪರ ಮಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆಗೂ, ಅವನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೂ ದಾರಿ.

ವಿನರಣೆ—ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಜನರು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಮಾಡಿದರೂ, ಭಗವತ್ತೀತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವ ಸಾಧಕರು ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ, ಕೃತ ಯುಗದ ಜನರು ಆಚರಿಸಿದಂತೆ ಒಂದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರು ಕೇವಲ ಭಗವತ್ತೀತಿ ಗಾಗಿಯೇ, ಅವನ ಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಭಗವದ್ವೇಷಿ ಗಳು ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರೂ ದ್ವೇಷಿಗಳೂ ಅಲ್ಲದ ಜನರು ಕರ್ಮದಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣವನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗ ಬಾರದು ಎನ್ನುತ್ತದೆ ಮಂತ್ರ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ಕಾಮಾಃ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾಚರಥ ತದಾ ಸಾಸಿ ಪರನಿದ್ಯಾ | ಅನ್ಯಥಾ
'ಪ್ಲವಾ ಹೈತೇ ಅದೃಢಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪಾಃ ||'

ಅನುವಾದ—ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಪ್ರೀತಿ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಬಯಸಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಆಚರಿಸುವಂಥ ಕರ್ಮವಿಧಾಯಕವಾದ ಕರ್ಮಕಾಂಡವು ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮ ವಿಷಯಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥಹ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೇದವು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ನಿಂದಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾಗದ ಸ್ವಾರ್ಥ ಅಥವಾ ಕಾಮ್ಯಫಲವನ್ನು ಬಯಸಿ ನಡೆದ ಕರ್ಮಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಪ್ಲವಾ ಹೈತೇ' ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಸಾಧಕನಿಗೆ ಅಪಾಯ ವನ್ನು ತಂದೊಡ್ಡುತ್ತವೆ.

|| ೧ ||

ವಿಧ್ಯುಕ್ತ ಹೋಮಾಚರಿಸುವ ಬಗೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ಲೇಲಾಯತೇ ಹೃರ್ಚಿಃ ಸಮಿದ್ಧೇ ಹನ್ಯನಾಹನೇ |

ತದಾಜ್ಯಭಾಗಾನಂತರೇಣಾಹುತೀಃ ಪ್ರತಿಸಾದಯೇತ್ || ೨ ||

ಆಘಾರಾದಿ ಸಮಿಂಧನಾಂತವಾದ ಅಂಗಕರ್ಮಗಳ ಬಳಿಕ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ವಾಲೆಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಎರಡು ಆಜ್ಯಭಾಗ ಆಹುತಿಗಳ ನಡುವೆ ಹೋಮಾಂಗ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು.

ವಿನರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಗೃಹಸ್ಥ ವಾನಪ್ರಸ್ಥರು, ಅವರವರ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯ, ಜಪಾಸನ, ಅಗ್ನಿಹೋತಾದ್ರಿ ಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಬೆಂಕಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಒಮ್ಮೆ ಆಜ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪ್ರಧಾನ ಹೋಮಾಂಗಗಳಾದ ಚರ್ವಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ, ಕೊನೆಗೆ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಬೇಕು. ಸಮಿತ್ತು, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಸಾಧನದ್ರವ್ಯ. ಅಕ್ಕಿ, ಗೋಧಿ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದವು ಗೃಹಸ್ಥರ ಹೋಮಾಂಗ ದ್ರವ್ಯಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಮದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ-

ಮನಾಗ್ರಯಣಮುತಿಥಿನರ್ಜಿತಂ ಚ |

ಅಹುತಮನೈಶ್ವದೇವಮನಿಧಿನಾ ಹುತ-

ಮಾಸಪ್ತಮಾಂಸ್ತಸ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಹಿನಸ್ತಿ || ೩ ||

ಯಾರ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವು ದರ್ಶ, ಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಆಗ್ರಯಣವೆಂಬ ಇಷ್ಟ ರಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರ ವರ್ಜಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವೋ, ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಕರ್ಮರಹಿತವೋ, ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಾದಿ ಹೋಮ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದೋ, ಅಂಥಹ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಕರ್ಮವು ಆ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಏಳರವರೆಗಿನ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಯಾಗದಿಂದ ಸತ್ಪಲ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಜೊತೆಗೆ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿಯೇ ನಡೆಸಬೇಕು. ದರ್ಶ, ಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ನಿತ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಪ್ಪದೆ ಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ವರ್ಗ ಸಿಗಲಾರದು. ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಏಳು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳು, ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸುವುದಿದ್ದರೂ, ಅಂಥಹ ಅವಕಾಶ ಈ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರದಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲವಾದೀತು ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಎಚ್ಚರ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಉಮರ್ಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಚಿದ ಏಳು ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ ಬೆಂಕಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು 'ಸಪ್ತಮಾನ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ರಾಘವೇಂದ್ರ ಗುರು ಸಾರ್ವಭೌಮರು ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಅರ್ಹತೆಯಿದ್ದು, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸದೆಯೇ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವನಿಗೆ 'ಅಸಪ್ತಮಾನ್' ಎಂದರೆ, ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಏಳನೆಯ ದಾದ ಸತ್ಯಲೋಕದವರೆಗಿನ ಅಥವಾ ಭುವರ್ಲೋಕದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕ

ದವರೆಗಿನ ಏಳು ಉತ್ತಮ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದೂರ ಮಾಡುತ್ತದೆ.' ಎರಡೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ, ಚಾಚಿದ ಏಳು ನಾಲಿಗೆಯ ಬೆಂಕಿ ಏಳು ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಸುಡುತ್ತದೆ ಎಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ — ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ

ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ ।

ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ

ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾಃ

॥ ೪ ॥

ಅಗ್ನಿದೇವನಿಗೆ ಕಾಲೀ, ಕರಾಲೀ, ಮನೋಜವಾ, ಸುಲೋಹಿತಾ, ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ, ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ, ವಿಶ್ವರುಚೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞಲಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕಂಥವು ಏಳು ನಾಲಿಗೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಏತೇಷು ಯಶ್ಚ ರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು

ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾದದಾಯನ್ ।

ತಂ ನಯಂತೈತಾಃ ಸೂರೈಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ

ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ

॥ ೫ ॥

ಈ ಏಳು ಬಗೆಯಾದ ಜಿಹ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ವಿಹಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವನೋ, ಅವನ ಹೃದಯವನ್ನು ಭಗವಂತನ ತೇಜಸ್ಸು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ಅವನ ಆತ್ಮವನ್ನು ಹೊರಗೆ ತಂದು, ಯಾವ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತದೆ.

ಏಹೈಹೀತಿ ತಮಾಹುತಯಃ ಸುವರ್ಚಸಃ

ಸೂರೈಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಯಜಮಾನಂ ವಹಂತಿ ।

ಪ್ರಿಯಾಂ ನಾಚಮುಭಿನದಂತ್ಯೋಽರ್ಚಯಂತ್ಯಃ

ಏಷ ನಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ

॥ ೬ ॥

ಸಾಧಕನು ನೀಡಿದ ಹವಿಷ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಅರ್ಚರಾದಿ ಮಾರ್ಗದ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು, ನಾಡಿಯೊಳಗಿನ ಸೂರೈರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗೆ ಬಂದ ಸಾಧಕರನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ, 'ಇತ್ತ ಬನ್ನಿ, ಇತ್ತ ಬನ್ನಿ' ನೀವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಕಾಮನೆಗಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದ ಕರ್ಮದ ಪುಣ್ಯಫಲವಾಗಿ,

ಬ್ರಹ್ಮ ಲೋಕವು ನಿಮಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ತೆರೆದಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ, ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾ, ಅವನನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನೆಡೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವದ್ವಿಷಯತ್ವೇನ ಕೃತಃ-ನಿಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತಃ ಬ್ರಹ್ಮ ಲೋಕಃ-ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ |

ಅನುವಾದ—‘ನಿಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಕೃತವೆಂದರೆ ಪುಣ್ಯವಲ್ಲ. ಪುನರುಕ್ತಿ ಉಂಟಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರೀತಿಗಳನ್ನು ಬಯಸಿ ಆಚರಿಸಿದ ಸತ್ಕರ್ಮವು ಸುಕೃತ ಎನ್ನಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ. ಸತ್ಕರ್ಮವು ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧನ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕಾಮಂ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಂ ಚ ನಿವೃತ್ತಮಿತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ |
ನಿವೃತ್ತಂ ಸೇವಮಾನಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯೇತಿ ಸನಾತನಮ್ ||
ಇತಿ ಹಿ ವ್ಯಾಸಸ್ತುತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲಕಾಮನೆ ಇಲ್ಲದ, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಲ್ಲ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಪ್ರೇರಕ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವು, ನಿವೃತ್ತ ಕರ್ಮವೆನಿಸುವುದು. ಇಂಥಹ ನಿವೃತ್ತ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಸಾಧಕನು ಸನಾತನನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ವ್ಯಾಸಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಿಂತ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇರಬೇಕಾದ ಅನುಸಂಧಾನವು ತುಂಬ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೇನನ್ನೂ ಬಯಸದೆ ಅವನ ಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿ, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಲ್ಲ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಕರ್ತೃ, ನಾನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾತ್ರನೆಂಬ ಅರಿವಿನಿಂದ ನಡೆಸಿದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವು, ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ
ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇ ||ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ||

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಸರ್ವಲೋಕಾಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಸರ್ವ ಕರ್ತೃವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರಿತು ಉಪಾಸಿಸುವನೋ, ಅಂಥಹ

ಸಾಧಕನ ಸ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಸತ್ಕರ್ಮವು ಅನಿತ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸದೇ, ಅಕ್ಷಯವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೇ ದೊರಕಿಸುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸಹಯಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ’ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ—

ಏವಂ ಪ್ರವರ್ತತಂ ಚಕ್ರಂ ನಾನುವರ್ತಯತೀಹ ಯಃ |

ಅಘಾಯುರಿಂದ್ರಿಯಾರಾನೋ ಮೋಘಂ ಸಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಯಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಹಿತಕರ್ಮಕಲಾಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ’ ಎಂದು ‘ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲವಿದೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿ, ‘ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರವರ್ತತವಾದ ಚಕ್ರವನ್ನು ನಡೆಸದೇ ಬದುಕು ವನೋ ಅವನ ಬದುಕು ಪಾಪಮಯ. ಇಂದ್ರಿಯ ಲೋಲುಪನಾಗಿ ಅವನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಕರ್ಮ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ. ಅದ್ದರಿಂದ ವಿಹಿತಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವು ಅವಶ್ಯಕ.

ವಿನಿರಣಿ—ಕರ್ಮಕಲಾಪ ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರೆ, ಪ್ರಜೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯಾಂತಿ ಮದ್ಯಾಜಿನೋಽಪಿ ಮಾಂ’ ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳ ಕರ್ತೃ, ಭೋಕ್ತೃ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಸಾಧಕನು ನನ್ನನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು’ ಎಂಬ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಚನವು ಭಗವತ್ತೀತಿಗಾಗಿ ಕರ್ಮಚರಣೆ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ಹಾಗೆ ಆಚರಿಸುವ ಸಾಧಕನಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಂ ಹಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾನಾಂ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಪ್ರಭುರೇವ ಚ |

ನ ತು ಮಾನುಭಿಜಾನಂತಿ ತತ್ತೇನಾತಶ್ಚೈವಂತಿ ತೇ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ನಾನೇ ಎಲ್ಲ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಕರ್ತೃ, ಭೋಕ್ತೃ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು ಕಾಣದ ಇತರ ದೇವತೋಪಾಸಕರು, ತಮ್ಮ ಪುಣ್ಯಕ್ಷಯವಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯಸ್ತ್ವಾತ್ಮರತಿಃ’ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾಪಿ ‘ಕುರ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಥಾಸಕ್ತಃ’
ಇತ್ಯೇವೋಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನ ದರ್ಶನ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುವನೋ ಅವನು ಕರ್ಮಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳಿಯೂ, ‘ಜ್ಞಾನಿಯು ಫಲಾಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಕರ್ಮಮಾಡಬೇಕು’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಗವತ್ತೀತಿಗಾಗಿ ಕರ್ಮಮಾಡಲೇ ಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ ವೇದವಿಹಿತ ಕರ್ಮಗಳ ಪರಿತ್ಯಾಗವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿರುವ(ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳ) ಸಾಧಕನನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಈ ಮಾತು ಬಂದಿದೆ. ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯೋಗಿಯ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗಿದ್ದು ಆ ಮೂಲಕ ಬಾಹ್ಯಸಂವೇದನೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಅಂಥಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ನಡೆಸದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯವಾಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ‘ಯಸ್ತ್ವಾತ್ಮರತಿರೇವ’ ಎಂಬ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ಮಪರಿತ್ಯಾಗವೇ ಗೀತಾಚಾರ್ಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದಲ್ಲಿ ‘ಕುರ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಥಾಸಕ್ತಃ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಫಲಾಸಕ್ತನಾಗದೇ ವಿಹಿತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಧಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮಪರಿತ್ಯಾಗವು ಗೀತಾಚಾರ್ಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರದೇ ಫಲಾಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನವೇ ಅವನಿಗೆ ಅಭಿಮತವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೇ ತ್ವೇತದಭ್ಯಸೂಯಂತೋ ನಾನುತಿಷ್ಠಂತಿ ಮೇ ಮತಮ್ |
ಸರ್ವಜ್ಞಾನಿನಿಮೂಢಾಂಸ್ತಾನ್ವಿದ್ಧಿ ನಷ್ಟಾನಚೇತಸಃ ||

ಅನುನಾದ—‘ಆಯಾಸಕರವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ದೇವರು ತೊಡಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದು ನನ್ನಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಮಾಡುತ್ತ ಯಾರು ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ನಡೆಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು, ಎಲ್ಲ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂಢರು ಮತ್ತು ದುಷ್ಟಚಿತ್ತರು, ನರಕಾದಿ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು ಎಂದು ತಿಳಿ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಂದೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರೀತನಾಗಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ನಡೆಸಲೇಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಲೋಕೇಽಸ್ಮಿನ್ ದ್ವಿವಿಧಾ ನಿಷ್ಠಾ ಪುರಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಮಯಾಽನಘ’ |
ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ನಾಶ್ರಮಾಂತರವಿರೋಧಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕರಿಗೆ ಎರಡು ದಾರಿಗಳಿವೆ ಎಂದು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಸಾಂಖ್ಯರಿಗೆ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಯೋಗಿಗಳಾದ ಯತಿಗಳಿಗೆ ಶಮದಮಾದಿಪೂರ್ವಕ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿ ದೊರಕುವುದು. ಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳಾದ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ, ಅತಿಥಿಪೂಜಾದಿಪೂರ್ವಕ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿ ದೊರಕುವುದು’ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಲೋಪ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಎಲ್ಲ ಸಾಧಕರೂ ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ, ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಲೋಪವಾಗಲಾರದೇ ? ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಯತಿಗಳು ನಡೆಸದಿರುವಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುವುದರಿಂದ ನಡೆಸಲೇಬೇಕು. ಆಗ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಲೋಪವಾದೀತಲ್ಲವೆ ? ಈ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ರೂಪವಾಗಿ ಈ ಭಾಷ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ಯತಿಗಳಿಗೂ ಶಮದಮಾದಿ ರೂಪವಾದ ಮಾನಸಕರ್ಮ ವಿಹಿತ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಕಾಯಿಕರ್ಮ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಮಾನಸಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ | ಕೃತೇ ತ್ವೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ಸಂತತಾನಿ |

ಅನುವಾದ—ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸಾಧಕರು ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಧ್ಯಮರು ಇತರ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ನಡೆಸಿದಾಗಲೂ, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಧಮರು ಇತರ ದೇವತಾರಾಧನೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಧಕರೂ ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿಯೇ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತಯುಗದ ಎಲ್ಲ ಜನರೂ, ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಉತ್ತಮಸಾಧಕರೂ ಆಚರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರೂಪ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ, ಶಿಷ್ಟಾಚಾರರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ ಎಂದಂತಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನಿಷ್ವೋನಾದಿಭಿರ್ಯಜ್ಞೈಃ | ಸರ್ವದೇವಸ್ಥಿತಂ ಹರಿಮ್ |

ಯಜಂತಿ ತಾಂಶ್ಚ ಕಾರಿತ್ವಾದ್ವಸುಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಥಾಽಯಜತ್ |

ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ ತು ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಯಜಂತೇ ದೇವತಾಗಣಾನ್ |

ಯಥಾ ಕೃತೇ ತಥಾ ಸ್ರಾಜ್ಞಾ ಸ್ತೈತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ತತಃ |

ಅನುನಾದ— ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಜನರು ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನೂ, ಅವನ ಸೇವಕರೆಂದು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಸುಮಹಾರಾಜನೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು.

ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮರೂ ಅಥವಾರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಆಗಲೂ ಉತ್ತಮರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕೃತಯುಗದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲ ವಿಹಿತಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಹರಿಯನ್ನೇ ಭಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಚರಣೆಯು ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ' ಎಂಬ ಮಾತು ಬಂದಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— 'ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹುಃ

ಯಂ ಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ |

ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತನೋ ಜನಿತ್ರಂ

ನಾಯೋಸ್ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಮೇಭ್ಯೋ ಜುಹೋಮಿ' |

‘ಏನಂ ನಾಯೋಃ ಪಿತರಂ ವಿಷ್ಣುಮೇನ

ಯಜಂತಿ ದೇವೈಃ ಸಹ ಯೇ ಕೃತೇ ಜನಾಃ |

ಏನಂ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಕೇಚಿದನ್ಯೇ ಸೃಥಕ್ತಾ-

ನಿಷ್ಪಾನ್ವಿ ನಿಷ್ಪಾವರ್ಪಯಂತೇ ನ ಚಾನ್ಯೇ ||'

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ— 'ಕೃತಯುಗದ ಜನರು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ವಾಯು ಮೊದಲಾದವರ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಹರಿಯು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ದೇವತ್ವವನ್ನು ನೀಡುವ ದೇವೋತ್ತಮನೆನಿಸಿದವನು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೆ ಜನಕನು. ಅಂಥಹ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹೋಮಿಸುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುತ್ತಲೆ, ದೇವತೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ, ವಾಯುವಿನ ತಂದೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯಿಂದಲೆ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವರು ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಹರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಮಾತ್ರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವುರಾಣವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ಥನಾ ಹ್ಯೇತೇ ಅದೃಢಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪಾ
ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಮನರಂ ಯೇಷು ಕರ್ಮ |

ಏತಚ್ಚೈರ್ಮೋ ಯೇಽಭಿನಂದಂತಿ ಮೂಢಾಃ

ಜರಾಮೃತ್ಯುಂ ತೇ ಪುನರೇನಾಪಿಯಂತಿ

|| ೭ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಕಾಮನೆ ಇಲ್ಲದ, ಆದರೆ ವಿಧ್ಯುಕ್ತಯಜ್ಞಗಳಂತೆಯೆ ಕಾಣಿಸುವ ಯಜ್ಞಾಭಾಸಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶಿಥಿಲವಾದ ನೌಕೆಗಳು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕವಲ್ಲದ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಶ್ಚಪ್ಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರೇಯಃಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಾವ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅಥವಾ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಂತೋಷಿಸುವರೋ ಅವರು ಮುಪ್ಪು-ಮರಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ನಿವರಣೆ—ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಂ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು 'ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಹದಿನೆಂಟುಮಂದಿಯ ವಿವರವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ—'ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ಋತ್ವಿಜರು. ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಮೂರು ಮಂದಿ ಸಹಾಯಕರು. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು, ಒಬ್ಬ ಯಜಮಾನ ಹಾಗೂ ನಿರೀಕ್ಷಕನಾದ ಸಭ್ಯನೋರ್ವನೂ ಸೇರಿ ಹದಿನೆಂಟುಮಂದಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಜನರು. ಇವರಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವು ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾಗದಿರುವಲ್ಲಿ, ಸಮುದ್ರಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲವಾದ ನೌಕೆಯಂತೆ ಸಾಧಕನನ್ನು ವಿಪತ್ತಿಗೆ ಗುರಿಮಾಡುತ್ತದೆ'

ಉಮರ್ಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಂ' ಎಂದರೆ 'ಹದಿನೆಂಟು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮಾಧರ್ವವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಶಿಕ್ಷಾ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಆರುವೇದಾಂಗಗಳು (೪+೬= ೧೦) ಪುರಾಣಗಳು (೧೧), ನ್ಯಾಯ (೧೨) ಮಿಮಾಂಸಾ (೧೩) ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ (೧೪) ಆಯುರ್ವೇದ (೧೫) ಧನುರ್ವೇದ (೧೬) ಗಾಂಧರ್ವ (೧೭) ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (೧೮), ಹೀಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಹದಿನೆಂಟು ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ನಡೆಸದೇ ಸ್ವಾರ್ಥ, ಅಹಂಕಾರ, ಕೀರ್ತಿ, ಪ್ರದರ್ಶನ ಮುಂತಾದ ದುರುದ್ದೇಶಗಳಿಂದಾಗಿ ನಡೆಸಿದಲ್ಲಿ, ಸಾಧಕನಿಗೆ ಮುಪ್ಪು-ಮರಣಗಳನ್ನೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ತಂದುಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್ — ಅನಿದ್ಯಾಯಾಂ ತರೇ ನೇಷ್ಟ್ಯ ಮಾನಾಃ

ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ ಮನೈ ಮಾನಾಃ |

ಜಂಘನೈ ಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾಃ

ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯ ಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ || ೮ ||

ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ, ಅದರ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವರೆಂದು ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವೇ ತಿಳಿದಿರುವ, ಪಂಡಿತರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಂಡಿತರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ, ಕುಟಿಲಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮೂಢರು, ಕುರಡನಿಂದ ದಾರಿ ತೋರಲ್ಪಟ್ಟ ಕುರುಡರು ಹೇಗೋ ಹಾಗೇ ದಾರಿತಪ್ಪುತ್ತಾರೆ.

ಅನಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾಃ

ಸ್ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯಭಿಮನೈಂತಿ ಬಾಲಾಃ |

ಯತ್ಕರ್ಮಣೋ ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾತ್

ತೇನಾತುರಾ ಕ್ಷೀಣಲೋಕಾಶ್ಚೈವಂತೇ || ೯ ||

ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದು, ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಕರಾಗಿ ನಾನಾರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾದರೂ ತಾವೇ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದೆವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾದೆವೆಂದೂ ಅಭಿಮಾನ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ನೀಡುವುದೆಂಬುದು ಇವರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕರ್ಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಹರಿಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಇವರು ತಾವು ನಡೆಸಿದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಪುಣ್ಯವು ತೀರಿದೊಡನೆಯೇ ಅಧೋಲೋಕಗಳಿಗೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನೈ ಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ

ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋ ನೇದಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ |

ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಸುಕೃತೇ ತೇನುಭೂತ್ವಾ

ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ನಾಽವಿಶಂತಿ || ೧೦ ||

ಅತಿ ಮೂಢರಾದ ಜನರು ಯಜ್ಞ, ಅನ್ನದಾನವೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತಾ ಪೂಜಾತ್ಮಕ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶ್ರೇಯಃಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಪರಮಶ್ರೇಯಃಸಾಧನವು ಎಂದು ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಜನರ ಪೈಕಿ, ಪರಮಾತ್ಮನು ರಾಜನೇ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕಾರಿ ವರ್ಗದವರಂತೆ ನಮಗಿಂತ ಉತ್ತಮನು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ಮಂದಿ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯವನ್ನು

ಅನುಭವಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ತಮಗೆ ಸಮನು, ಅಥವಾ ಹೀನನು ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವವರು, ಅಂಧಃತಮಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಹೀನ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ವಿನರಣೆ—ಅಂಧಃತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ (ತಾರತಮ್ಯ) ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು 'ಹೀನತರಂ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ವಾದಿರಾಜರು. ಯಾರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಮಗೆ ಸಮಾನನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವರೋ, ಅವರು ಹೀನವಾದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಾರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತಮಗಿಂತ ಅಧಮನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾದಿ ದುರುದ್ದೇಶಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವರೋ ಅಂಥಹ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೀನತರವಾದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕಿಂಚಿದುತ್ತಮತ್ವಂ ಜಾನಂತ ಇಮಂ ಲೋಕನಾವಿಶಂತಿ | ಸಾನ್ಯಂ ಹೀನತ್ವಂ ನಾ ಜಾನಂತೋ ಹೀನತರಂ ತಮ ಏವ ವಿಶಂತಿ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವರು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ, ಹೀನತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಚಿಂತಿಸಿದವರು, ಅತಿ ನಿಕ್ರಷ್ಟವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇನೇಭ್ಯ ಉತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ರಾಜವದ್ಯಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |
ಯಾಜೀ ಸ ಮಾನುಷಂ ಯಾತಿ ಸಾನ್ಯಹೀನತ್ವವಿತ್ತಮಃ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ರಾಜಸಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತಮನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಯಾಗ ಮಾಡುವವನು, ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷಯವಾದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಮಾನವ ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಇತರರಿಗೆ ಸಮ ಅಥವಾ ಅಧಮನೆಂದು ಚಿಂತಿಸಿ ಯಾಗ ಮಾಡುವವನು ತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ,

ಪರನಾತ್ಮತತ್ವದ ಅರಿವಿಲ್ಲದವರು ತ್ರೈವಿದ್ಯರು :

ಭಾಷ್ಯ—'ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ' ಇತಿ ತು 'ಯೇಽಪ್ಯನ್ಯದೇವತಾಭಿಕ್ತಾ.....|
ತೇಽಪಿ ಮಾಮೇವ ಕೌಂತೇಯ ಯಜಂತಿ.....' 'ಅಹಂ ಹಿ ಸರ್ವ

ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಪ್ರಭುರೇವ ಚ' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಯಾಜಿನಸ್ತ್ರೈವಿದ್ಯಾಃ |

ಅನುನಾದ—'ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ' ಎಂಬ ಗೀತಾ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ತ್ರೈವಿದ್ಯರು' ಎಂದರೆ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯ ಅಥವಾ ಅಧಿಕೃತ ಚಿಂತಕರೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಯಾರು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ತರಾದರೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ನಡೆಸುವರೋ ಅವರೂ, ನನ್ನನ್ನೇ ವಿದ್ಯುಕ್ತವಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನೇ (ಪರಮಾತ್ಮನೇ) ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ಯಜ್ಞಗಳ ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಫಲಭೋಕ್ತೃ ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಅವರು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞ ನಡೆಸಿದರೂ, ಆ ಗೌರವ, ಪೂಜೆಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಆದರೆ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವ ಯಜ್ಞಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಭೋಕ್ತೃ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೇ. ಅಂತಹ ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಗೀತೆಯು 'ತ್ರೈವಿದ್ಯ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕರೆದಿದೆ. ಇಂತಹ ತ್ರೈವಿದ್ಯರು ತಮ್ಮ ಪುಣ್ಯಫಲವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುವರೆಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಮ್ಯ ಅಥವಾ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವರೋ ಅವರು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇತರ ಸಾಮ್ಯ-ಹೀನತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ತಮಸ್ಸಾಗುವುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತು, ಆದರೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ 'ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ ಸೋಮಪಾಃ ಪೂತಾಪಾಪಾಃ.....ಕ್ಷೀಣೇ ಪುಣ್ಯೇ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಂ ವಿಶಂತಿ' (ಅಧ್ಯಾಯ-೯, ಶ್ಲೋಕ ೨೦-೨೧) ಎಂಬುದಾಗಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯರಿಗೆ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷಯವಾದ ಮೇಲೆ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುವರೆಂಬ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಇದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇತರ ಸಾಮ್ಯಾದಿ ತಿಳಿಯುವವರೂ, ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರೂ ತ್ರೈವಿದ್ಯರೆ, ಅವರು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರೆ ಗೀತಾ ವಿರೋಧವಿದೆ. ಈ ಶಂಕಾ ಪರಿಹಾರ ರೂಪವಾಗಿ ಈ ಭಾಗವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ||೧೦||

ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಸಾಧನ ನಿರೂಪಣೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಪಃಶ್ರದ್ಧೇ ಯೇಃಭ್ಯುಪವಸಂತ್ಯರಣ್ಯೇ

ಶಾಂತಾ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಭೈಕ್ಷಚರ್ಯಾಂ ಚರಂತಃ |

ಸೂರೈರ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ

ಯತ್ರಾನ್ಯತಃ ಸ ಪುರುಷೋಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ||೧೧||

ಅರಣ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪುಣ್ಯಮಯವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಚ್ರ-ಚಾಂದ್ರಾಯ
ಣಾದಿ ತಪಸ್ಸು ಅಥವಾ ಶ್ರವಣ-ಮನನ-ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸು, ಆಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿ
ಪೂರ್ವಕವಾದ ಯಾಗಾದಿಗಳು, ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ವಾಸಿಸುವವರಾಗಿ, ಭಗವನ್ನಿ
ಷ್ಠರಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು, ಪ್ರಾರಬ್ಧವಿರುವಷ್ಟು ಕಾಲ ದೇಹಧಾರಣೆ
ಗಾಗಿ ಭಿಕ್ಷಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಯಾರು ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವರೋ ಅಂಥಹ ಸಾಧಕರು ಸೂರ್ಯ
ಮಂಡಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮರಹಿತರಾಗಿ ಮೋಕ್ಷದಾತನಾದ, ಶಾಶ್ವತ
ನಾದ, ಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇರುವಲ್ಲಿಗೆ ಪಯಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ನಿಶ್ಚಿತವು.

ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಗುರುಗಳನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಪರೀಕ್ಷ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಕರ್ಮಚಿತಾನ್

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನಿರ್ವೇದಮಾಯಾನ್ನಾಸ್ತೃಕೃತಃ ಕೃತೇನ |

ತದ್ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಸ ಗುರುಮೇವಾಭಿಗಚ್ಛೇತ್

ಸಮಿತ್ಪಾಣಿಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಮ್ || ೧೨ ||

ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಲೋಕಗಳು ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮದಿಂದ ಸಿಗುತ್ತಿ
ದ್ದರೂ, ಅವು ಅಸಾರ ಮತ್ತು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಹೊಂದಲು
ಯೋಗ್ಯನಾದ ಸಾಧಕನು, ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮ ಹಾಗೂ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಹೊಂದ
ತಕ್ಕದ್ದು. ನಿತ್ಯವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಕರ್ಮದಿಂದ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ
ದೊರಕುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಮಿತ್ತು
ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಭಗವದ್ಭಕ್ತನಾದ
ಉಪದೇಶಕನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕದ್ದು.

ನಿಷ್ಕಾಂತನಿಗೇ ವಿದ್ಯೋಪದೇಶ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ವಿದ್ವಾನುಪಸನ್ನಾಯ ಸಮ್ಯಕ್

ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತಾಯ ಶಮಾನ್ವಿತಾಯ |

ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ

ಪ್ರೋವಾಚ ತಾಂ ತತ್ತ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಮ್ ||೧೩||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಖಂಡಃ ||

ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ, ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ
ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಭಗವನ್ನಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹಗಳುಳ್ಳ ಆ

ಶೌನಕರಿಗೆ ಆ ಆಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದೋ ಅಂಥಹ ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಶೌನಕರು ಕರ್ಮಪರವಾಗಿ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಈಗ ಆಂಗಿರಸರು ಪರಮಾತ್ಮ ಪರವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಿದರು.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಥರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು ||

|| ಅಥ ತೃತೀಯಖಂಡಃ ||

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ಸತ್ಯಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಅದೃಶ್ಯತ್ವವೇಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಕೂಡಿರುವನಲ್ಲದೇ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಪಾರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವನು.

ಯಥಾ ಸುದೀಪ್ತಾತ್ಪಾವಕಾದ್ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ

ಸಹಸ್ರಶಃ ಸ್ತುಭವಂತೇ ಸರೂಪಾಃ |

ತಥಾಃಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾನಾಃ

ಸೃಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈನಾಪಿಯಂತಿ

|| ೧ ||

ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಶೌನಕನೇ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಯವಾದ ಸಾವಿರಾರು ಬೆಂಕಿಯ ಕಿಡಿಗಳು ಹೇಗೆ ಜನಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ, ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಆ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ.

ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯಮೂರ್ತಃ ಪುರುಷಃ

ಸ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋ ಹ್ಯಜಃ |

ಅಸ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ

ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ

|| ೨ ||

ಆ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅತ್ಯದ್ಭುತನು, ಜಡದೇಹವಿಲ್ಲದವನು. ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಹೊರಗೂ ಒಳಗೂ ಇರುವವನು. ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತನು. ಜಡವಾದ ಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯರಹಿತನು. ಜಡವಾದ ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಇಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದವನು. ಜ್ಞಾನಾ

ನಂದ ರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳುಳ್ಳವನು. ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಜಡ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೀತತ್ತ್ವದಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನು.

ಅಕ್ಷರ ವಸ್ತುಗಳು ಮೂರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಪರಂ ತ್ವಕ್ಷರಂ ಯಾ ಸಾ ಪ್ರಕೃತಿರ್ಜಡರೂಪಿಕಾ |

ಅಪರಂ ಪರಮಂ ಶ್ರೀಸ್ತು ಪರತಃ ಪರಮುಕ್ಷರಂ |

ನಾಸುದೇವಃ ಪರಾನಂದ ಇತಿ ತ್ರಿವಿಧಮುಕ್ಷರಂ |

ಅನುವಾದ—ಅಪರ, ಪರ, ಪರತಃಪರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಕ್ಷರವು ಮೂರು. ಅಪರವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಜಡಪ್ರಕೃತಿ. ಪರಮವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಶ್ರೀತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಪರತಃ ಪರವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಆನಂದ ಸಾಗರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ವಾಸುದೇವ.

ವಿನರಣೆ—‘ಅಕ್ಷರಾತ್ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕ್ಷರವೇ ಬೇರೆ. ‘ಅಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ’ ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಕ್ಷರವೇ ಬೇರೆ. ಅಕ್ಷರಗಳು, ಅಂದರೆ ಅವಿನಾಶಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೂರಿವೆ. ಜಡಪ್ರಕೃತಿ, ಶ್ರೀ ತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದು. ‘ಅಕ್ಷರಾತ್ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಕ್ಷರನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮ. ಅವನನ್ನೇ ಅಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಡಪ್ರಕೃತಿ, ಶ್ರೀತತ್ತ್ವವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ತಥಾಕ್ಷರಾತ್ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಮ್’ (‘ಖಂ. ೧, ಮಂತ್ರ ೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತ ಪರಮಾತ್ಮನು ಉತ್ತಮನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬನಿಗೇ ತನಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವೆ? ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ||೨||

ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಸೋ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ |

ಖಂ ನಾಯುರ್ಜ್ಯೋತಿರಾಸಃ ಸೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ || ೩ ||

ಈ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಆಕಾಶ, ಭೂತವಾಯು ಅಗ್ನಿ, ನೀರು, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾದ ಭೂಮಿ, ಈ ಎಲ್ಲ ಜಡ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಜನಿಸಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ

ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ನಾಗ್ನಿವೃತಾಶ್ಚ ನೇದಾಃ|

ನಾಯುಃ ಸ್ತ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ

ಸದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸೃಥಿವೀ ಹೈಷ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ|| ೪ ||

ಅನುನಾದ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು, ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣವು. ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಆಸರೆಯಾದುದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ಕಿವಿಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರುವ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಅಥವಾ ಭಕ್ತರ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಬಹು ಬೇಗನೆ ಪೂರೈಸುವುದರಿಂದ 'ದಿಕ್' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಾದ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಕುಬೇರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ, ಶಿಕ್ಷಾ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೇದಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ವೇದ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು ಹಾಗೂ ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ಶ್ವಾಸವಾಯು ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣದೇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ಹೃದಯವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ನಾಮಕವು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ರುದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಜನಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವದ ಜನಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವುಗಳ ಆಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದಿದೆ. 'ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚ', 'ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತವು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಜನನವನ್ನು, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನ ಜನನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ 'ದಂಷ್ಟ್ರಾವರ್ಯಮೇಂದೂ' ಎಂಬ ಆಗಮವು ಸೂರ್ಯ ಹಾಗೂ ಚಂದ್ರರು ಪರಮಾತ್ಮನ 'ಕೋರೆಹಲ್ಲಿನಿಂದ' ಜನಿಸಿದರು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. 'ಇದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ಬರಲಾರದೇ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉಮರ್ಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಮಧ್ವರ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಕಂಧ ಭಾಗವತ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನಂತ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಂಗದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯ

ಚಂದ್ರರ ಜನನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪ್ರರುಷಸೂಕ್ತವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ, ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವರ್ಣನೆಗಳು, ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ 'ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ' ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ವಾದಿರಾಜರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರರು, 'ವಿಶ್ವ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಮರ್ಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಮಹಾರುದ್ರ ದೇವರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ತಮೋಭಿಮಾನೀ ರುದ್ರಸ್ತು ವಿಷ್ಣೋಹೃದಯಮಾಶ್ರಿತಃ' ರುದ್ರದೇವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೃದಯಾಶ್ರಿತರು. ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಾವ ಅಂಗ ದಿಂದ ಜನಿಸಿರುವರೋ ಅವರು, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಯ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ನಿಯಮ. ಉದಾ- ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಅವರಿಗೆ ಜನಕ ವಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆ ವಿಶ್ವನಾಮಕ ರುದ್ರನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಹೃದಯವು ಅವನಿಗೆ ಜನಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕಂಘಾನಾಂ ಹಿ ನಾಮಾನಿ ದ್ಯುಭ್ವಾದೀನಿ ತು ಸರ್ವಶಃ |

ಕ್ರೀಡಾದಿಶಕ್ತಿರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರಜ್ಞತ್ವಾದನ್ಯವಸ್ತುಷು || ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ದ್ಯು, ಭೂ, ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದ ನಾಮಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯು ಶಬ್ದವು 'ದಿವು ಕ್ರೀಡಾ ವಿಜಿಗೀಷಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ಕ್ರೀಡಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗ ಗಳೂ ಕ್ರೀಡಾದಿರೂಪವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರೋಭಾಗವು ಕ್ರೀಡಾ ರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ದ್ಯು ಲೋಕದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ದ್ಯು ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ಧಾ' ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರೋಭಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರೋಭಾಗಕ್ಕೂ ಏಕೈಕವಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಇದು ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ದ್ಯು ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿವೆ ಎಂದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.

ಆದರೆ 'ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ಯು ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗವನ್ನು ಕರೆದಿಲ್ಲ. ಆಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಶಿರೋಭಾಗವು ದ್ಯು ಎನಿಸಿದೆ ಎಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರಕೃತೋಪಯೋಗಿಯಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ, 'ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ', 'ಮೂರ್ಧ್ನೈವ ಸುತೇಜಾಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಿಶ್ವರೂಪಃ'

ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯು ಶಬ್ದವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರೋವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ತುಲ್ಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಶಿರೋವಾಚಕವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬೇಕು.

ಯಜ್ಞಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಆದಿಕಾಲದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧೋ ಯಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಃ

ಸೋಮಾತ್ ಪರ್ಜನ್ಯ ಓಷಧಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾನ್ಮಾ |

ಪುಮಾನ್ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಿ ಯೋಷಿತಾಯಾಂ

ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ || ೫ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವನು ಹಾಗೂ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅನಂತರ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ಆಮೇಲೆ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದರದೊಳಗೆ ಇರಿಸಿದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ರಮೆಯೊಳಗೆ ಇರಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜೀವಸಮುದಾಯವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ವಿನರಣಿ—‘ಪುಮಾನ್ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮರಮೆಯರ ಸಂಯೋಗವೇ ವಿಶ್ವ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣದ ಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಸುದೇವಃ ಪುಮಾನ್ನಾನ್ಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಸ ಸ್ವಯೋಷಿತಿ |

ರಮಾಯಾಂ ಗರ್ಭಮದಧಾತ್ ಪ್ರಜಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ‘ಪುರುಷ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಉದರದೊಳಗಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿಶ್ವವನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನಂತೆ ರಮೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅರಂಭಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ಸ್ಥೂಲ ವಿಶ್ವವು ಜನಿಸಿತು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಾದ್ಯಜೋ ಸಾಮ ಯಜೂಂಸಿ ದೀಕ್ಷಾ

ಯಜ್ಞಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಕೃತವೋ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ |

ಸಂವತ್ಸರಶ್ಚ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಲೋಕಾಃ

ಸೋಮೋ ಯತ್ರ ಪವತೇ ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಃ

|| ೬ ||

ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಋಕ್ ಯಜುಸ್ ಸಾಮವೇದಗಳು, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳು, ಸೋಮಯಾಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಕ್ರತುಗಳು, ದೀಕ್ಷೆ, ದಕ್ಷಿಣೆ, ಸಂವತ್ಸರ, ಯಜಮಾನ ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸಂಚರಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಲೋಕಗಳು ಜನಿಸಿದವು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ದೇನಾ ಬಹುಧಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ

ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ನಯಾಂಸಿ |

ಪ್ರಾಣಾಸಾನೌ ಪ್ರೀಹಿಯನ್ ತಪಶ್ಚ

ಶ್ರದ್ಧಾ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ನಿಧಿಶ್ಚ

|| ೭ ||

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ಥೂಲ ದೇಹದಿಂದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದೇಹದಿಂದ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬಹು ವಿಧದಿಂದ ಜನಿಸಿದರು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ ರೆಂಬ ಗಣ ದೇವತೆಗಳು, ಮಾನವರು, ಪಶುಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನವಾಯುಗಳು, ಭತ್ತ, ಗೋಧಿ ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕೃಚ್ಛ್ರ ಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ವ್ರತಗಳು, ಕಾಯಿಕ ವಾಚನಿಕ ಮಾನಸಿಕ ತಪಸ್ಸುಗಳು, ಆಸ್ತಿತ್ವ ಬುದ್ಧಿಯು, ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಮಾತು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಕರ್ಮವಿಧಾನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಂಟಾದವು.

ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್

ಸಸ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಮಿಧಃ ಸಪ್ತ ಹೋನಾಃ |

ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ

ಗುಹಾಶಯಾಂ ನಿಹಿತಾಸ್ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ

|| ೮ ||

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಏಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನಾಲಿಗೆ ಚರ್ಮ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿಗಳು) ಜನಿಸುತ್ತವೆ. ಏಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಜನಿಸುವ ಜ್ಞಾನಗಳು, ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಏಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಸಂಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ಇದರಂತೆ ಚೇತನರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಲು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶರೀರದಲ್ಲೂ ಏಳರಂತೆ ಇರುವ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಗಳಾದ ಗೋಲಕ (ಅಧಿಷ್ಠಾನ)ಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಜನಿಸಿದವು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಸ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ವೃತ್ತಯಃ | ಹೋನಾಃ ಸಂಬಂಧಾಃ | ಲೋಕಾಃ

ಗೋಲಕಾಃ | ಗುಹಾಶಯಾಂ ಬುದ್ಧೌ | 'ಲೋಪಃ ಸಮಾನೇ ಇತಿ

ಸೂತ್ರಾತ್ ಏಕಯಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತಿಪುರುಷಂ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ |

ಅನುನಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಚಿಷಃ' ಎಂದರೆ ಜ್ವಾಲೆಗಳಲ್ಲ. ಈ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ದಿಂದ ಜನಿಸುವ ಜ್ಞಾನಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಹೋಮವೆಂದರೆ 'ವಿಷಯ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಬಂಧ.' ಲೋಕ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಗೋಲಕ (ಆಶ್ರಯ).

'ಗುಹಾಶಯಾಂ' ಎಂದರೆ ಹೃದಯಾಶ್ರಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀ ಯಾಂತವಾದ 'ಗುಹಾಶಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯೇ ? ಎಂದರೆ ಗುಹಾಶಯಾಂ ಎಂಬುದು ಕೂಡ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವೆ. 'ಲೋಪಃ ಸಮಾನೇ' ಸಮಾನವಾದ ಅಕ್ಷರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ, ಪೂರ್ವ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ, ಗುಹಾಶಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಪೂರ್ವದ 'ಯಾ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗುಹಾ ಶಯಾಂ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಏಳು ಏಳು, 'ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ' ಎಂದಿರುವುದು, ಪ್ರತಿಯೊ ಬ್ಬನ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ.

ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಸರ್ವಕಾರಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅತಃ ಸಮುದ್ರಾ ಗಿರಯಶ್ಚ ಸರ್ವೇ

ಅಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಸಿಂಧವಃ ಸರ್ವರೂಪಾಃ |

ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋ ರಸಾಶ್ಚ

ಯೇನೈಷ ಭೂತೈಸ್ತಿಸ್ತತೇ ಹ್ಯಂತರಾತ್ಮಾ || ೯ ||

ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಸಮುದ್ರಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ನದಿಗಳು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು, ರಸಗಳು ಜನಿಸಿದವು.

ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತರೆನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಇವನೇ ಕಾರಣವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅವನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ :

ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ

ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರಾನ್ಯತಂ ||

ಏತದ್ಯೋ ನೇದ ಗುಹಾಯಾಂ

ಸೋಽವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ ವಿಕಿರತೀಹ ಸೋಮ್ಯ || ೧೦ ||

ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯೆ, ಜ್ಞಾನವೇ ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲವೂ ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತ ನಾದ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಆತನು ಪ್ರಕೃತಿ ಬಂಧನವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವತಃ ಕರ್ಮ ಚೇಷ್ಟಾ, ತಪೋ ಜ್ಞಾನಂ ಚ ಪರಾಮೃತಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಭಗವಾನೇವ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆ. ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಇವೆ ರಡೂ ಪುರುಷನೆ ಅಂದರೆ, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆ, ಭಗವಂತನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯೈಷಾ ಚೇಷ್ಟಾ ಭಗವತೋ ಯಚ್ಚ ಜ್ಞಾನಂ ಪರಾತ್ಮನಃ | ತತ್ಸರ್ವಂ ಭಗವಾನೇವ ಯೇ ಚ ಧರ್ಮಾ ಬಲಾದಯಃ ||’ ಇತಿ ಚ | ‘ಸ್ವಾಭಾವಿಕೇ ಜ್ಞಾನಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ’ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ |

|| ಇತಿ ತೃತೀಯ ಖಂಡಃ ||

ಅನುವಾದ—‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಯೂ, ಜ್ಞಾನವೂ, ಬಲ ಮುಂತಾವಾದವೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ’, ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯೂ, ‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಬಲ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅವನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವೆ’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯೂ ಸಾರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಥರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು,

|| ಅಥ ಚತುರ್ಥ ಖಂಡಃ ||

ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆ ಅಪಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಆವಿಃ ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಚರಂ ನಾನು ಮಹತ್ವದಂ |

ಅತ್ರೈತತ್ ಸರ್ವಮರ್ಪಿತಮೇಜತ್ಪ್ರಾಣನ್ನಿಮಿಷಚ್ಚ ಯತ್ ||೧||

ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಸದಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದುದು. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೂ, ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಇರುವುದು. ಸಾಧಕನ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು. ಸರ್ವೋತ್ತಮ ವಾದುದು. ಸಾಧಕನ ಅಂತಿಮ ವಿಶ್ರಾಂತಿಧಾಮವು. ಈ ವಿಷಯ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ವಿಶೇಷಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆ ಉಳ್ಳದ್ದೂ ಎಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಯಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ವಿತಜ್ಞಾನಥ ಸದಸದ್ವರೇಣ್ಯಂ

ಪರಂ ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ಯದ್ವರಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ |

ಯದರ್ಚಿಮದ್ ಯದಣುಭ್ಯೋಽಣು ಚ

ಯಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾ ನಿಹಿತಾ ಲೋಕಿನಶ್ಚ || ೨ ||

ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮನು. ಆಪಾರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು, ಅಣುವಿಗಿಂತ ಅಣುವಾಗಿರುವವನು. ಇವನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾಲಕರು ಆಸರೆ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥಹ ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಮ್ |

‘ನಾಭಿಕ್ರದಾದಿಹ ಸತೋಽಂಭಸಿ ಯಸ್ಯ ಪುಂಸೋ

ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿರಹಮಾಸನುನಂತಶಕ್ತೀಃ | ಇತಿ ಭಾಗವತೇ |’

ಅನುನಾದ—ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ, ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಂದರ್ಥ.

‘ಜಲಶಾಯಿಯಾದ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಭಿಸರೋವರದಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿರೂಪನಾದ ನಾನು ಜನಿಸಿದೆನು’ ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧಕನ ಮನುಸ್ಸು ಗುರಿತಪ್ಪದ ಬಾಣನಾಗಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತದಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ

ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ತದು ವಾಙ್ಮನಃ |

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ತದನ್ಯತಂ

ತದ್ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಸೋಮ್ಯ ನಿಧಿ || ೩ ||

ಈ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನು. ಚರಾಚರ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಾಣ’ ಎನಿಸಿರುವನು. ಅನಂತ ವೇದಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ‘ವಾಕ್’ ಎನಿಸಿದವನು. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ‘ಮನಸ್’ ಎನಿಸಿದವನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಮುಕ್ತ ಹಾಗೂ ಅಮುಕ್ತ ಚೇತನ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ‘ಸತ್ಯ’ ಎನಿಸಿದವನು, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನು. ಸೋಮ ಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಶೌನಕನೆ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರನು ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೇಗೆ ಹೊಡೆಯುವನೋ ಹಾಗೆ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತತೆಯಿಂದಲೇ ಈ ಪರಮಾತ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಮನನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಣಯನಾದ್ವಿಷ್ಣುಃ ವಕ್ತೃತ್ವಾದ್ವಾಗುದೀರಿತಃ |

ಮನೋ ಮಂತ್ಯತ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮುಕಃ ||

—ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು 'ಪ್ರಾಣ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತ ವೇದರಾಶಿಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮುಕನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ 'ಮನಃ' ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಧನುರ್ಗೃಹೀತ್ವಾಪನಿಷದಂ ಮಹಾಸ್ತ್ರಂ

ಶರಂ ಹೃಪಾಸಾನಿಶಿತಂ ಸಂದಧೀತ|

ಆಯುಷ್ಯ ತದ್ಭಾಗವತೇನ ಚೇತಸಾ

ಲಕ್ಷ್ಯಂ ತದೇವಾಕ್ಷರಂ ಸೋಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ

|| ೪ ||

ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂಕಾರವೆಂಬ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶ್ರವಣ-ಮನನಗಳಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ಸಂಶಯರಹಿತವಾಗಿದ್ದು, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಏರಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಏಕಾಗ್ರವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಆ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಎಳೆದು ಆ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು.

ಪ್ರಣವೋ ಧನುಃ ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ

ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ|

ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ ವೇದ್ಧವ್ಯಂ

ಶರವತ್ತನ್ಮಯೋ ಭವೇತ್

|| ೫ ||

ಒಂಕಾರವೇ ಬಿಲ್ಲು, ಮನಸ್ಸೇ ಬಾಣವು, ಅನಂತಗುಣವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಗುರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಗುರಿತಪ್ಪದೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಡಬೇಕು. ಆಗ, ಬಾಣವು ಲಕ್ಷ್ಯದೊಳಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ, ಉಪಾಸಕನೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮಗ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಮೋತಂ

ಮನಃ ಸಹ ಸ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ |

ತಮೇನೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನ-

ಮನ್ಯಾ ನಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥಾಮೃತಸ್ಯೈಷ ಸೇತುಃ||

|| ೬ ||

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ, ಭೂಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸರೆ ಹೊಂದಿವೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಅವನೊಬ್ಬನನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿರಿ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿ. ಅಂದರೆ ಹರಿಯ ಭಕ್ತರು ಮತ್ತು ಪರಿವಾರದವರೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅವರ ಉಪಾಸನೆ ನಡೆಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಅನ್ಯಥೋಪಾಸನೆಯಾಗುವುದು. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಅರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಮೃತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸೇತುಃ | 'ಮುಕ್ತೋಪಸ್ಯಪ್ಯವ್ಯಸದೇಶಾತ್'
'ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ'—ಇತ್ಯಾದೇಃ |

ಅನುನಾದ—'ಅಮೃತಸ್ಯೇಷ ಸೇತುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಮೃತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು ಎಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, 'ಮುಕ್ತರಿಂದ ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವನು', 'ಮುಕ್ತಾತ್ಮರ ಅಂತಿಮನೆಲೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.
|| ೬ ||

ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವರ ಸಕಲನ್ಯಾಪಾರ ನಿರ್ವಾಹಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಥೌ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ |

ಸ ಏಷೊಂತಶ್ಚರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ || ೭ ||

ರಥಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚು ಮರಗಳು ಆಸರೆ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಶರೀರನಾಡಿಗಳು ಆಶ್ರಯಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ ಮೊದಲಾದ ಬಹುರೂಪಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತನಾಗಿ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಜೀವರಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಾ ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೃದಯಸ್ಥಃ ಸದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಬಹುಧಾ ಚೈಕಧಾ ಭವನ್ |

ಚರತಿ ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವಾಂತಃ ಸರ್ವಜೀನಾನ್ ನಿಯಾಮಯನ್ ||

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಜಾಗರಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ, ಸುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂಬ ಏಕರೂಪ

ನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು, ಎಲ್ಲಿ ಜೀವರನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡುತ್ತ ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದೆಡೆ
ಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೇ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಓಮಿತೈವ ಧ್ಯಾಯತಾತ್ಮನಂ

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪರಾಯ ತನುಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್

|| ೮ ||

ಜಡಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮಳಾದ ಚಿತ್ತಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ ಪರ
ಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿರಿ. ಆಗ ನಿಮಗೆ
ಮಂಗಳವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್

ಯಸ್ಯೈಷ ಮಹಿಮಾ ಭುವಿ |

ದಿವ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಹ್ಯೇಷ

ವ್ಯೋಮ್ನಾತ್ಮಾ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ

|| ೯ ||

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಆಪ್ತಕಾಮನು. ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥಾ
ಪ್ರೇರಕತ್ವರೂಪವಾದ ಅವನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಂಥಹ
ಪರಮಾತ್ಮನು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು.

ಯಥಾರ್ಥಧ್ಯಾನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಾಧನ :

ಮನೋಮಯಃ ಸ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ

ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋಽನ್ನೇ ಹೃದಯಂ ಸನ್ನಿಧಾಯ |

ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೇನ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ

ಅನಂದರೂಪಮುನ್ಮತಂ ಯದ್ವಿಭಾತಿ

|| ೧೦ ||

ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಿಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನು. ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನಾದಿ ಪಂಚ
ವಾಯುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿರಂತರ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನ
ದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಶರೀರದ ಹೃದಯವನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.
ಅನಂದರೂಪಿ ಹಾಗೂ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಯಥಾರ್ಥ
ವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ-ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಭಿದ್ಯತೇ ಹೃದಯಗ್ರಂಥಿಃ

ಭಿದ್ಯಂತೇ ಸರ್ವಸಂಶಯಾಃ |

ಕ್ಷೀಯಂತೇ ಚಾಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಿ

ತಸ್ಮಿನ್ ದೃಷ್ಟೇ ಪರಾವರೇ

|| ೧೧ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ ಆನಂದರೂಪಿಯಾದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡಲು, ಅವಿದ್ಯೆಯ ಮೂಲಕವಾದ ರಾಗ-ದ್ವೇಷ, ದುಃಖಾದಿರೂಪವಾದ ಸಂಸಾರಬಂಧವು ದೂರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆಜ್ಞಾನ ಮೂಲಕವಾದ ಸಂದೇಹ-ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಗಳು ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾರಬ್ಧವಲ್ಲದ ಕರ್ಮಗಳು ನಾಶಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ವಿನರಣೆ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾ ಬಂಧವನ್ನು ತೊರೆದು, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮವನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸಾಧಿಕನು, ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಸಾಂತಾನಿಕ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೆರಳುವನು, ಆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಂಶುಮಾರ ರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೆಲೆಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದು ಮುಂದೆ ತೆರಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಾಧಕನಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ಶಿಂಶುಮಾರ ರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅವನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಈ ಮಂತ್ರವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪರಾ ಅಸ್ಯನರಾ ಯತ್ಕಾತ್ಸ ಹಿ ನಿಷ್ಣುಃ ಪರಾವರಃ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ರಮಾ-ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ದರ್ಜೆಯವರೆನಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನು ‘ಪರಾವರ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ-ಜ್ಯೋತಿ ಪರಮಾತ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ

ನಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಕಲಮ್ |

ತಚ್ಚುಭ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಃ

ತದ್ಯದಾತ್ಮನಿದೋ ನಿದುಃ

|| ೧೨ ||

ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ದೋಷದೂರನಾದ ಅಪ್ರಾಕೃತನಾದ ಮೋಡಪಕಲಾರಹಿತನಾದ ಶುದ್ಧನಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಬೆಳಗುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ನೀಡುವ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು

ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಉಪಾಸಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸಾಧಕರೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಮಧ್ಯಗೋ ನಿತ್ಯಂ ತಪಶ್ಯೇಷ ರವೌ ಸ್ಥಿತಃ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಬೆಳಗುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ

ನೇಮಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುತೋಽಯಮಗ್ನಿಃ |

ತನೇನ ಭಾಂತಮನು ಭಾತಿ ಸರ್ವಂ

ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ

|| ೧೩ ||

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಗಿಸಲಾರನು. ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಬೆಳಗಿಸಲಾರವು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಬೆಳಗಿಸಿಯಾನು ?

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರರು ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳು ಬೆಳಗುತ್ತವೆ. ಈ ಜಗತ್ತೂ ಅವನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂರ್ಯಾದಯಸ್ತಂ ನ ಭಾಸಯಂತಿ |

ಅನುನಾದ—ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ ವಸ್ತುಗಳು ಅವನನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಲಾರವು.

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮೈನೇದಮನ್ಯುತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್

ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಚಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದಕ್ಷಿಣತಶ್ಚೋತ್ತರೇಣ |

ಅಧಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಚ ಪ್ರಸೃತಂ

ಬ್ರಹ್ಮೈನೇದಂ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ನರಿಷ್ಮವ್

|| ೧೪ ||

ಈ ನಿತ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ, ಉರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅಧೋ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದೊಂದೇ ಅನಂತಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣವೂ ಹಾಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೃದಯಗುಹಾಶ್ರಿತನು, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪಾಸನಾಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಅಧಿಷ್ಠಾನ

ಗಳು ಪರಿಮಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಪರಿಮಿತ ಪ್ರಮಾಣನೇ ? ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಎಲ್ಲ ದೇಶ-ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಧ್ಯಾನೋಪಾಸನೆಗಳಿಗನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ತಾನೇ ಅಲ್ಪಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಹೃದಯ, ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ವಿಶ್ವಂ ಪೂರ್ಣಮ್ | ಇದಮೇವ ವರಿಷ್ಠಂ ಸರ್ವೋತ್ತಮಮ್ | ಇದಂಶಬ್ದಾನಾಂ ಬಹುತ್ವಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮವಿಸಯ ಏವೇದಂಶಬ್ದಃ |

|| ಇತಿ ಚತುರ್ಥ ಖಂಡಃ ||

ಅನುವಾದ—‘ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಂ ವಿಶ್ವಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಪ್ರಪಂಚವೆಂಬ ಪ್ರಚಲಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗದೇ ‘ವಿಶತಿ ಸರ್ವಂ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರುವುದು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲುದು ಮತ್ತು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

‘ಇದಂ ವರಿಷ್ಠಂ’ ಎಂದರೆ, ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇದಂ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಇದಂಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಾದದಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಿಕ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹಾಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದು ಉಪಪನ್ನವಾಗಲಾರದು.

||೧೪||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಥರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ ||

ಜೀನ-ಪರನಾತ್ಮರು ಭಿನ್ನರು :

ಉಪನಿಷತ್—ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ

ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷಸ್ವಜಾತೇ |

ತಯೋರನ್ಯಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವತ್ಯ-

ನಶ್ನನ್ನನ್ಯೋ ಅಭಿಜಾಕಶೀತಿ

|| ೧ ||

ದೇಹವೆಂಬ ಆಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮಪರಮಾತ್ಮರೆಂಬ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕುಳಿತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು, ತಾನು ಆಚ

ರಿಸಿದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅಸಾರ ಹಾಗೂ ಅರುಚಿಯಾದರೂ, ರುಚಿಯುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಸೇವಿಸುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪಕ್ಷಿಯು ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದೆಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಾದುವತ್ ಸರ್ವದಾಽತ್ತಿ | ನ ತು ಸ್ವಾದ್ವೇವ | 'ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವಗ್ರೇ ತನ್ನೋನ್ನ ಶದ್ಯಃ ಪಿತರಂ ನ ನೇದ' ಇತ್ಯುಚ್ಛಾ ನಾಂ ಸ್ವಾದುನಿಷೇಧಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವನು ಅಸಾರ ಹಾಗೂ ಅರುಚಿಯಾದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನೇ ರುಚಿಯುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ಸಾರಪದಾರ್ಥವಲ್ಲ.

ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವನು ನಡೆಸುವ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಸಾರ ಭೋಕ್ತೃ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಶಂದೆಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಅರಿಯದೆ ನಾಶಹೊಂದಿ ತಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ, ಆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪುಣ್ಯಫಲಸಾರಭೋಗವು ಉಣಲು ಸಿಗಲಾರದು. ಎಂದು ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಫಲಭೋಗವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಾದ್ಯಮೇವ ನಾಶ್ನಾತಿ ಭಗವಾನ್ ನ ತು ನಾಶ್ನಾತ್ಯೇವ | 'ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದು' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನು ಭೋಗಿಸುವ ಅಸಾರ ಪುಣ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಪಾಪಫಲವನ್ನಾಗಲೀ ಉಪಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅನಶ್ನನ್ ಅನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೊರತು ಏನನ್ನೂ ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಅವನಿಗೆ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಸಾರಭೋಕ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣೈವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದ್ ದುಃಖಾಭೋಗಾಚ್ಚ ಸರ್ವದಾ | ಅಭೋಕ್ತಾ ಜೈನ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ ||

ಇತಿ ತತ್ತ್ವಸಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಸಾರ ಭೋಕ್ತೃನಾದುದರಿಂದಲೇ 'ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಫಲಭೋಕ್ತೃವೆಂದಿದೆ. ಎಂದೂ ದುಃಖಭೋಗ ಅವನಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಶ್ನನ್ ಅನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಅವನಿಗೆ ಫಲಭೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತತ್ತ್ವಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ||೧||

ಉಪನಿಷತ್—ಸಮಾನೇ ವೃಕ್ಷೇ ಪುರುಷೋ ನಿಮಗ್ನಃ

ಅನೀಶಯಾ ಶೋಚತಿ ಮುಹ್ಯಮಾನಃ |

ಜುಷ್ಪಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮೀಶ-

ಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ನೀತಶೋಕಃ

|| ೨ ||

ದೇಹವೆಂಬ ಒಂದೆ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನೊಡನೆ ಜೀವನೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಶರೀರಾದಿ ಮೋಹಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ದುಃಖಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ರಮಾ-ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಜೀವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಯಾವಾಗ ಅರಿಯುವನೋ, ಆಗ ಎಲ್ಲ ದುಃಖಗಳನ್ನು ನೀಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಸ್ತೀಶೋಽಸ್ಯಾ ಯತೋಽನ್ಯೋ ಹಿ ತತೋಽನೀಶಾ ಹರೇರ್ಮುಃ |

ತಯಾ ಮುಹ್ಯತಿ ಜೀವಸ್ತಮನ್ಯಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||

ಜೀನಾದನ್ಯಃ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಯೋ ಯತೋಽತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವು ಮತ್ತೊಂದು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅದು 'ಅನೀಶಾ' ಎನಿಸಿದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಶರೀರಾದಿ ಮೋಹಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ವತಂತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಿಗಿಂತ ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿದ ಬಳಿಕವೇ ಅವನಿಗೆ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ||೨||

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ

ಕರ್ತಾರಮೀಶಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಮ್ |

ತದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಸಾಪೇ ನಿಧೂಯ

ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾನ್ಯಮುಪೈತಿ

|| ೩ ||

ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದವನಾದ, ಜಗತ್ಕರ್ತನಾದ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಜನಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜೀವನು ಕಂಡಾಗ, ಆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು

ತನ್ನ ಅನಿಷ್ಟವಾದ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧಪುಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧಪಾಪಸಮೂಹವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಮುಂದೆ ಎಂದೂ ಪಾಪಲೇಪವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ, ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆಯೇ ತಾನೂ ಸ್ವರೂಪಸುಖದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುಣ್ಯಂ ಚಾನಿಷ್ಟಂ ನಿಧೂಯ |

ಅನುನಾದ—ಕಾಮ್ಯ, ಅಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುಣ್ಯವು ಎರಡ್ಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾಮ್ಯವಾದ ಪುಣ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಕಾಮ್ಯವಾದ ಪುಣ್ಯವು ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾರಬ್ಧವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾದ ಪುಣ್ಯವು ಭೋಗದಿಂದಲೇ ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಉಳಿಯುವ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಹಾಗೂ ಅನಭೀಷ್ಟವಾದ ಪುಣ್ಯವು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನ ಆದರ್ಶ ಜೀವನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ವಿಭಾತಿ

ನಿಜಾನನ್ ವಿದ್ವಾನ್ ಭವತೇ ನಾತಿನಾದೀ |

ಆತ್ಮಕ್ರೀಡ ಆತ್ಮರತಿಃ ಕ್ರಿಯಾನಾನ್

ನಿಷ ಬ್ರಹ್ಮನಿದಾಂ ವರಿಸ್ಫಃ

|| ೪ ||

ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಜೀವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಅವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತನಲ್ಲ, ಹರಿಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ತಾನೇ ಕರ್ತನೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಗಾಢವಾದ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಏರುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾಧಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚೆತ್ತಿರುವಾಗ ಭಗವಂತನ ಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿ ವಿಹಿತಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಸಾಧಕರಿಗೆ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಕ್ತಿಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವಾಪ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನ :

ಸತ್ಯೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಪಸಾ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ

ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ನಿತ್ಯಮ್ |

ಅಂತಃಶರೀರೇ ಜ್ಯೋತಿರ್ನುಯೋ ಹಿ ಶುಭ್ರೋ

ಯಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಯತಯಃ ಕ್ಷೀಣದೋಷಾಃ

|| ೫ ||

ದೋಷವಿದೂರರಾದ, ಶ್ರವಣ-ಮನನ-ನಿದಿಧ್ಯಾಸನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸಾಧಕರು, ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರೋ, ಅಂಥವ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಥಾರ್ಥವಾದ ವಚನದಿಂದ, ಭಗವನ್ಮಹಿಮೆಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ, ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ ಪಡೆದ ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತು ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ನಿಯಮನದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಲಭ್ಯನಾಗಿರುವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತಿ ನಾನ್ಯತಂ

ಸತ್ಯೇನ ಪಂಥಾ ವಿತತೋ ದೇವಯಾನಃ |

ಯೇನಾಕ್ರಮಂತಿ ಯುಷಯೋ ಹ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಾ

ಯತ್ರ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಮ್

|| ೬ ||

ಸತ್ಯನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವಂಥ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಆಪ್ತಕಾಮರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೋಗುವ ದೇವಯಾನ ಮಾರ್ಗವು ಆ ಸತ್ಯನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಸತ್ಯನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆ ದಾರಿ ಲಭ್ಯ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮನ ದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸತ್ಯೋ ಹಿ ಭಗವಾನ್ನಿಷ್ಠಃ ಸದ್ಗುಣತ್ವಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅಸುರಾಸ್ತದ್ವಿರುದ್ಧತ್ವಾದನ್ಯತಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿಧಾನಂ ತು ನೈಕುಂತೋ ಲೋಕ ಉತ್ತಮಃ ||

ಅನುನಾದ—ಸದ್ಗುಣಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು 'ಸತ್ಯ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯತನಾಮಕನಾದ ಹರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಸುರರು 'ಅನ್ಯತರು' ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸನ್ನಿಧ್ಯವುಳ್ಳ ಉತ್ತಮ ಲೋಕವು ವೈಕುಂಠವೆನಿಸಿದೆ.

|| ೬ ||

ಬೃಹಚ್ಚ ತದ್ವಿವೃಮಚಿಂತ್ಯರೂಪಂ

ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಚ್ಚ ತತ್ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಂ ವಿಭಾತಿ |

ದುರಾತ್ ಸುದೂರೇ ತದಿಹಾಂತಿಕೇ ಚ

ಪಶ್ಯತ್ಸಿಹೈವ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಮ್

|| ೭ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಎಲ್ಲ ದೇಶ-ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ, ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾಗಿದೆ, ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಲುಕದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಅಣುವಿಗಿಂತ ಅಣುವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವೂ

ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ದೂರಕ್ಕಿಂತ ದೂರವೂ ಹೌದು, ಹತ್ತಿರಕ್ಕಿಂತ ಹತ್ತಿರವೂ ಹೌದು. ನೋಡಬಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಗತತ್ವಾತ್ ದೂರೇ ಅಂತಿಕೇ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ದೂರದಲ್ಲೂ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೂ ಇದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು, 'ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಇರುವುದು' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ.

ಉಪನಿಷತ್—ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ನಾಪಿ ವಾಚಾ

ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈಸ್ತಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ |

ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ ನಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವ-

ಸ್ತುತಸ್ತು ತಂ ಪಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಲಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ ||೮||

ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಾಗಲಿ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಾಗಲಿ ಕಾಣಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವನ ಜ್ಞಾನವು ಕಠಿಣವಾದ ಪ್ರತಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಸತ್ಯರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಾಗಲಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಯುದೇವರು, ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮತ್ತು ತ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದವಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಸಾಧಕನಿಗೆ ಕೇವಲ ಸತ್ತ್ವಗುಣದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು, ಅಂಥಹ ಸಾಧಕನು ಮೋಡಪಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವಿಲ್ಲದ, ಚಿನ್ಮಯ ದೇಹನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕವನಾಗಿ ಅವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರಸಾದವೇ ಪರಮಾತ್ಮ ಕೃಪೆಗೆ ಸಾಧನ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈರ್ಹರಿಂ ಪಶ್ಯೇಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ವಾಯುನಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪರಮಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ಹರಿಣಾ ತಥಾ |

ಪ್ರಸನ್ನೇನೈವ ತಂ ಪಶ್ಯೇದನ್ಯೇನುಜ್ಞಾಪ್ರದಾಯಿನಃ ||

ಅನುವಾದ—ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಸಾದವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಾರದು. ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಾಯುದೇವರ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮತ್ತು ಪರಮ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ಚೇತನನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಾಧನವಾದ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಸಾದದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಷೋಡಶಕಲಾಶರೀರೋ ನ ಭವತೀತಿ ನಿಷ್ಕಲಃ |

ಅನುನಾದ—ಚೇತನಾಶ್ರಿತವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹದಿನಾರು ಭಾಗ (ಕಲೆ) ಗಳಿವೆ. ೧.) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯನಾದ ಜೀವಾತ್ಮ ೨.) ಆಸ್ತಿಕ್ಯನಿಷ್ಠಾ ರೂಪವಾದ ಶ್ರದ್ಧಾ, ೩.) ಆಕಾಶ, ೪.) ವಾಯು, ೫.) ಜ್ಯೋತಿ. ೬.) ಜಲ, ೭.) ಪೃಥಿವೀ, ೮.) ಇಂದ್ರಿಯ, ೯.) ಮನಸ್ಸು, ೧೦.) ಅಸ್ಥಿ, ೧೧.) ವೀರ್ಯ, ೧೨.) ತಪಸ್ಸು, ೧೩.) ಮಂತ್ರ, ೧೪.) ಕರ್ಮ, ೧೫.) ಇಂದ್ರಿಯಗೋಲಕ, ೧೬.) ನಾಮ.

ಇಂಥ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ದೇಹವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಅನಂತಗುಣಗಳೇ ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಲವೆಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ’

‘ಆನಂದರೂಪಮನ್ಯುತಂ ಯದ್ವಿಭಾತಿ’ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—‘ನಿಷ್ಕಲ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಚಾರ್ಯರಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನವರು ಕೈಕಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವಿಲ್ಲದ್ದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬಂಗಾರದಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ಸುಂದರವಾದ ಶರೀರವು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ‘ಆನಂದರೂಪಂ’ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆನಂದ-ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕೈಕಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಲ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಶರೀರವಿಲ್ಲದವನು, ಅಪ್ರಾಕೃತಮಯವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನೆಂದೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷೋಽಣುರಾತ್ಮಾ ಚೇತಸಾ ನೇದಿತವ್ಯೋ

ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಪಂಚಧಾ ಸಂವಿನೇಶ |

ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚಿತ್ತಂ ಸರ್ವಮೋತಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ

ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಶುರ್ದೇ ವಿಭವತ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ

|| ೯ ||

ಜೀವಾತ್ಮರ ಎಲ್ಲ ಮನಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಯುವನ್ನು ಆಸರೆಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಕೃತ ಚಿನ್ಮಯ ದೇಹನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವನು. ವೈಭವಯುಕ್ತನೂ ಆಗಿರುವನು. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಂತಃಕರಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಂಡವನ ಬಯಕೆಗಳೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣವಾಗುವವು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ ಮನಸಾ ಸಂವಿಭಾತಿ

ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಃ ಕಾನುಯತೇ ಯಾಂಶ್ಚ ಕಾನಾನ್ |

ತಂ ತಂ ಲೋಕಂ ಜಯತೇ ತಾಂಶ್ಚ ಕಾನಾಂ—

ಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮಜ್ಞಂ ಹೃರ್ಚಯೇದ್ ಭೂತಿಕಾಮಃ ||೧೦||

|| ಇತಿ ಪಂಚಮಖಂಡಃ ||

ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಗುಣವುಳ್ಳ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಲೋಕವನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಆಯಾ ಲೋಕವನ್ನೂ, ಅಭೀಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಗವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು,

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು ||

|| ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ ||

ಪ್ರಾಣನೇ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನೇದೈತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಧಾನು

ಯತ್ರ ನಿಶ್ಶಂ ನಿಹಿತಂ ಭಾತಿ ಶುಭ್ರನ್ |

ಉಪಾಸತೇ ಪುರುಷಂ ಯೇ ಹೃಕಾಮಾ—

ಸ್ತೇ ಶುಕ್ರಮೇತದತಿವರ್ತಂತಿ ಧೀರಾಃ

|| ೧ ||

ಶುದ್ಧನಾದ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವೈಕುಂಠಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಈ ಸಾಧಕನು ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದ ಸಾಧಕನಿಗೆ, ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಾಣನ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ತೊರೆದ ಸಾಧಕರು ಪದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ದುಃಖದೊರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸಾರ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ದಾಟಿ ಚಿನ್ಮಯ ಶರೀರದಿಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಿದವನಿಗೆ ದೊರಕುವ ಭಾಗ್ಯವೆಂದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತನಾದ ವಾಯುವಿನ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ

ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ, ಅದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷ. ಇಂತಹ ಭಾಗ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಬೇಕೆಂದು ಈ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಆತ್ಮಜ್ಞಾ ಚರ್ತಮೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಧಾನು ಸ್ರಾಣಂ ವೇದ | ಯತ್ರ
ವಿಶ್ವಂ ಪೂರ್ಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಹಿತಮ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಸಃ’ ಎಂದರೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಸಾಧಕನೆಂದರ್ಥ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ’ ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ‘ವಿಶ್ವಂ ನಿಹಿತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದಿದ’ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಧಾನಂ ಧಾನು ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಪಾಣ ಏನ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಉಪಾಯೈರ್ಯೋ ನಿಜಾನೀಯಾತ್ಪ್ರಾಣಸ್ಥಂ ಪರಮೇಶ್ವರಮ್ |
ತಸ್ಯ ಸ್ರಾಣೇ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯನಾವಿಷ್ಣೋ ಭವತಿ ಧ್ರುವಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು (ನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನವು) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ನಿಧಿಧ್ಯಾಸನಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಹರಿಯು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುವಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಂ ಸ್ರಾಣಸ್ಥಿ ತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋರಾನೇಶ ಏನ ಹಿ |
ಸ್ರಾಣದ್ವಾರೇಣ ಯಜ್ಞಾನ್ ದೀಪನಂ ಜ್ಞಾನಿನಃ ಸದಾ |
ಸನ್ನಿಧಾನಂ ಯಥಾ ಸ್ರಾಪ್ತಾಃ ಪಿಶಾಚಾಃ ಪುರುಷೇಷ್ವಪಿ |
ತತ್ರ ಸ್ಥಿತ್ವಾಽಪಿ ಭುಜಂತ ಆನಿಶೇಯುಃ ಪುನಶ್ಚ ತೇ |
ಮಂತ್ರಾದಿಭಿಃ ಸದಾ ಸ್ರಾಣಸ್ಥಿ ತೋಽಪಿ ಸನ್ |
ಜ್ಞಾನ ದೀಪ್ತ್ಯಾದಿಕಂ ಕುರ್ಯಾಜ್ಞಾನಿನಃ ಪುನರೇವ ತು |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ, ಆದರೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ಮೂಲಕ ಸಾಧಕನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ‘ಆವೇಶವೆನಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿ ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವ ಪಿಶಾಚವು ಮಂತ್ರೋಪಧಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತನ್ನ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿದಾಗ ಅದನ್ನು ‘ಆವೇಶ’ ಎಂದು ಕರೆಯುವಂತೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನಿರಂತರನೆಲೆನಿಸಿರುವವನೆ ಆದರೂ, ಅವನು ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಇರುವ ಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಹೊಸದಾಗಿ ಜ್ಞಾನದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಚ್ಚುಕ್ರಂ ಸ್ತುತ್ಯನ್ಯದತಿವರ್ತಂತೇ |

ಸರ್ವಂ ತೀರ್ತ್ವಾ ಹರಿಂ ಶುಕ್ರಂ ಪ್ರತಿ ವೃತ್ತಿರ್ಭವೇತ್ಪುನಃ |

ಜ್ಞಾನಿನಃ ಸಾ ಹಿ ಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ತನ್ನೈನಾತ್ಮೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

ಅನುನಾದ—ದುಃಖರಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ಮದಿ ಬೇರೆ ಬಂಧನವನ್ನು ದಾಟಿ ಚಿನ್ಮಯಶರೀರದಿಂದ ಇರುವನು ಎಂಬುದೇ 'ಶುಕ್ರಮತಿ ವರ್ತಂತಿ' ಎಂಬ ವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಳಿ ಸೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಯು ಕರ್ಮದಿ ಬಂಧ ತೊರೆದು ಚಿನ್ಮಯಶರೀರದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆ ಇರುವುದೇ ಮುಕ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ದುಃಖ ರಹಿತನಾದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ತೆರಳಲಾರರು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶುಕ್ರಮತಿವರ್ತಂತಿ' ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ತೆರಳುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಅಯುಕ್ತವೆ. || ೧ ||

ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗಲೇ ಅದು ಸಾಧಕನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೀತು :

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾನಾನ್ಯಃ ಕಾನುಯತೇ ಮನ್ಯಮಾನಃ

ಸ ಕಾನುಭಿರ್ಜಾಯತೇ ತತ್ರ ತತ್ರ |

ಪರಾಸ್ತು ಕಾನುಸ್ಯ ಕೃತಾತ್ಮನಶ್ಚ

ಇಹೈವ ಸರ್ವೇ ಪ್ರನಿಲೀಯಂತಿ ಕಾಮಾಃ || ೨ ||

ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಹಿತವೆಂದು ಬಗೆದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು, ವಿಷಯಭೋಗ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಜನ್ಮವೆತ್ತುವನು. ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇನ್ನು ಸಾಕೆಂದು ತೃಪ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ, ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಾದ ಕೂಡಲೆ ವೈಷಯಿಕ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ

ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ |

ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಃ

ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ನಿವೃಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಮ್ || ೩ ||

ಭಕ್ತಿರಹಿತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವಚನವಾಗಲೀ, ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯಾಗಲೀ, ಬಹಳ ಶಾಸ್ತ್ರ ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವದರಿಂದಾಗಲೀ ಪರಮಾತ್ಮ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮ

ತಾನೆ ಯಾವ ಸಾಧಕನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನೋ ಅಂದರೆ, ಯಾರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನ ನಾಗುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಬಲಹೀನೇನ ಲಭ್ಯೋ
ನ ಚ ಪ್ರಮಾದತ್ತಪಸೋ ವಾಃಪ್ಯಲಿಂಗಾತ್ |
ಏತೈರುಸಾಯೈರ್ಯತತೇ ಯಸ್ತು ನಿದ್ವಾಂ-
ಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ನಿಶತೇ ಬ್ರಹ್ಮಧಾನು || ೪ ||

ಶ್ರವಣ-ಮನನ-ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಲ ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಿಗಲಾರನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಸ್ಮರಣೆಯಿಂದಲೂ ಆತ ಸಿಗಲಾರನು. ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಲ್ಲದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಆತನು ಸಿಗಲಾರನು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಶ್ರವಣ ಮನನಾದಿ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಯತ್ನಿಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಕರುಣಿಸಲು ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ, ತನ್ನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರ ಬದುಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಂಸ್ರಾಪ್ಯೈನಮೃಷಯೋ ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ
ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ನೀತರಾಗಾಃ ಪ್ರಶಾಂತಾಃ |
ತೇ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವತಃ ಸ್ರಾಪ್ಯ ಧೀರಾಃ
ಮುಕ್ತಾತ್ಮಾನಃ ಸರ್ವನೇನಾಪಿಯಂತಿ || ೫ ||

ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ಋಷಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ರಾಗ ದ್ವೇಷರಹಿತರಾಗಿ ವಿಷಯಲಾಲಸೆ ಇಲ್ಲದವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಇವರು ಎಲ್ಲ ದೇಹಾದಿಬಂಧನಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತ ನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹೊಕ್ಕು ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮನಬಂದಂತೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವತೋ ದೇಹಾದೇಃ ಮುಕ್ತಾಸ್ಸಂತಃ | ಸರ್ವಗಂ ಭಗವಂತಂ
ಸ್ರಾಪ್ಯ ತನೇನಾಪಿಯಂತಿ |

ಅನುನಾದ—'ಸರ್ವತಃ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಾತ್ಮಾನಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅನ್ವಯ. ಚರಮದೇಹ, ಕರ್ಮಬಂಧ, ಅವಿದ್ಯಾಬಂಧಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ

ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವರು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸರ್ವತಃ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾಪ್ಯ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅನ್ವಯವಲ್ಲ.

'ಸರ್ವಗಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸರ್ವಮೇವಾಪಿಯಂತಿ' ಎಂದು ಅನ್ವಯ, ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ತತ್ತ್ವದವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅವನನ್ನೇ ಹೊಕ್ಕು ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

'ಸರ್ವಗಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ' ಹಾಗೂ 'ಸರ್ವಮೇವಾಪಿಯಂತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಯ ತೋರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇಹಾದೇಸ್ಸರ್ವತೋ ಮುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವಗಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ |

ಪ್ರಾಪ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರನಿಶ್ಯಾಥ ನೋದಂತೇಂತರ್ಬಹಿಸ್ತಥಾ ||

ಅನುನಾದ—ಚರಮದೇಹ, ಅವಿದ್ಯಾ, ಕರ್ಮಬಂಧಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತೊರೆದವ ರಾಗಿ, ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವದವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕ ನಾಗಿ ಇರುವ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಆತನ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ||೫||

ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಜೊತೆಗೇ ಮುಕ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ನೇದಾಂತನಿಜ್ಞಾನಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ

ಸನ್ನಾಸಯೋಗಾದ್ಯತಯಃ ಶುದ್ಧಸ್ತ್ವಾಃ |

ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಪರಾಂತಕಾಲೇ

ಪರಾನ್ಮುತಾತ್ಪರಿಮುಚ್ಯಂತಿ ಸರ್ವೇ

|| ೬ ||

ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದವರಾಗಿ, ಕೇವಲ ಹರಿ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಯದಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂತಃಕರಣ ಉಳ್ಳವರಾಗಿ, ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹಿಗಳಾದ ಸಾಧಕರು, ವೈಕುಂಠ ಸತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಆಯುಷ್ಯದ ಕೊನೆಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧದಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಪರಾಂತಕಾಲೇ ಪರಿಮುಚ್ಯಂತಿ |

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲ ಸಾಧಕರು ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವೈಕುಂಠ ಸತ್ಯ, ತಪಸ್, ಜನ, ಮಹಾದಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಬ್ರಹ್ಮಾಯುಷ್ಯದ ಅಂತ್ಯ ಕಾಲ ದಲ್ಲಿ, ವಿರಜಾನದಿ ಸ್ನಾನದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಕಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಗೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು |
ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಶ್ಚ ಆತ್ಮಾ
ಪರೇಽವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ

|| ೭ ||

ಪ್ರಾಣ, ಶ್ರದ್ಧಾ, ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ಜ್ಯೋತಿಃ, ಜಲ, ಪೃಥಿವೀ ಇಂದ್ರಿಯ, ಮನಸ್ಸು, ಅನ್ನ, ವೀರೈ, ತಪಸ್ಸು, ಮಂತ್ರ, ಲೋಕ ಮತ್ತು ನಾಮ ಇವು ಹದಿನೈದು ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣ, ವಾಣಿ, ವಿನಾಯಕ, ವಾಯುದೇವರ ಮಗನಾದ ಮರುತ್, ಅಗ್ನಿಯ ಮಗನಾದ ಪಾವಕ, ಬುಧ, ಶನಿ, ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ, ಚಂದ್ರ, ವರುಣ, ವಹ್ನಿ, ಸ್ವಾಹಾ, ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಾ ಈ ಹದಿನೈದು ದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿಯಾಮಕರು. ಮುಕ್ತರಾದ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಮಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು, ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುಷ್ಕರ ಮತ್ತು ಜೀವಾತ್ಮ ಈ ಎಲ್ಲರೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವನಂತೆಯೆ ನಿರ್ದುಃಖಾನಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೂ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಸದಾ ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವ್ಯಾಪ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅವಿರೋಧಶ್ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಮೇಕದೇಶಸ್ಥಿತಿ ಸ್ತುತಾ |

ಏಕೀಭಾವಸ್ತಿಥಾ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನೈಕೀಭಾವಃ ಸ್ವರೂಪಯೋಃ ||

ಅನುವಾದ—ಅವಿರೋಧ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಏಕದೇಶಸ್ಥಿತಿ ಎಂದು ಏಕೀಭಾವ ಮೂರು ವಿಧ. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವೇ ಇಲ್ಲಿ ಏಕೀಭಾವವಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸಾಲೋಕೈ, ಸಾರ್ಪ್ಪಿ, ಸಾರೂಪ್ಯ, ಸಾಮೀಪ್ಯ, ಸಾಯುಜ್ಯ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಏಕೀಭಾವವು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿದೆ—

೧. ಅವಿರೋಧ—ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. ಇದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಅ. ಹರಿಯ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲದ ಸಂಕಲ್ಪ ಮತ್ತು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು ಮುಕ್ತ ಚೇತನರಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಸಂಸಾರದಂತೆ ಅಜ್ಞಾನದ ಆವರಣ ಅಲ್ಲಿರದ ಕಾರಣ ಅವರು ಹರಿಯ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ

ಅನುಸಾರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥಹ ಅವಿರೋಧ ರೂಪವಾದ ಏಕೀಭಾವವು ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ.

ಆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗಾಂಗಗಳಿಂದ ಜೀವರಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆ. ಇಂಥಹ ಅವಿರೋಧವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಕಾಣುವ, ಅವನ ಕೈ ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ನಡೆಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

೨. ಸಾದೃಶ್ಯ—ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿರುವಿಕೆ. ಇದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿದೆ.

ಅ. ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆಯೆ ಎಲ್ಲ ವೈಭವವಿರುವುದು. ಇದು ಸಾರ್ವಿಕ್ಯ ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿದೆ.

ಆ. ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ಚತುರ್ಭುಜಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ. ಇದು ಸಾರೂಪ್ಯ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

೩. ಏಕದೇಶಸ್ಥಿತಿ—ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ. 'ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದಾಗಿವೆ.' ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳು ಒಂದಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಂತೆ 'ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಒಂದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಏಕದೇಶಸ್ಥಿತಿ ಎರಡು ವಿಧ.

ಅ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾದರೂ ಇರುವುದು. ಇದು ಸಾಲೋಕ್ಯ ಮುಕ್ತಿ.

ಆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಇರುವುದು. ಇದು ಸಾಮೀಪ್ಯ ಮುಕ್ತಿ.

ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಯು ಐದು ವಿಧದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿ, ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಏಕೀಭಾವವನ್ನು 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಹೊರತು, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಮರ್ಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಏಕೀಭಾವವು ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕುತೋಽಭೂತಸ್ಯ ಭವನಂ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯೈಕ್ಯಮೇವ ಹಿ |

ಅತೋ ನದೀನಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ವಿರುದ್ಧಾನಾಂ ನೈಜಾಮಹಿ |

ಅಬ್ಧಿನಾ ಹರಿಣಾ ಜೈನ ತಥೈವ ಚ ನರಾಂತರೈಃ |

ಏಕೀಭಾವಸ್ತು ಸಂಶ್ಲೇಷೋ ವಿರೋಧಸ್ಯ ಚ ವರ್ಜನಮ್ |

ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ ಕುತಸ್ತೇಷಾಂ ನಿತ್ಯಭಿನ್ನಸ್ವರೂಪಿಣಾನ್ಮಾನ್ |
ಹರೇರಪಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಮೇಕೀಭಾವೋ ಯದೋಚ್ಯತೇ |
ಸಂಶ್ಲೇಷ ಏವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಸ್ಯ ನೋ ಭವಃ ||ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಏಕೀಭವಂತಿ’ ಎಂಬುವಲ್ಲಿರುವ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಹಿಂದಿಲ್ಲದೆ ಇಂದು ಆಗಿದೆ’ (ಅಭೂತತದ್ಭಾವೇ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ನಿರಂತರ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದ ಐಕ್ಯ ಈಗ ಎಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ? ಹೀಗೆ ‘ಅಭೂತತದ್ಭಾವ’ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಚಿತವಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಗೌಣವಾದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಅದು ‘ಏಕೀಭವಂತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದಿರದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಯುಜ್ಯ, ಸಾರೂಪ್ಯ, ಸಾಲೋಕ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ‘ಏಕೀಭವಂತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಆದ್ದರಿಂದ, ನದಿಗಳಿಗೆ ಸಮುದ್ರದೊಂದಿಗೆ, ಜೀವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೊಂದಿಗೆ, ಮತ್ತು ಜಗಳವಾಡುತ್ತಿರುವ ಜನರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ, ‘ನದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿ ಒಂದಾದವು’, ‘ಜಗಳವಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು ಒಂದಾದರು’ ‘ಜೀವಾತ್ಮರೆಲ್ಲ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದಾರೆ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೇ ಜೊತೆಗೆ ಇರುವುದು, ಜಗಳವಾಡದೆ ಇರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಂದ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಜೊತೆಗೊಡುವುದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪ ಅವತಾರರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ ಅನಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೊಸದಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವಂಥಹುದಲ್ಲ. ‘ಏಕೀಭಾವ’ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಲ್ಲ.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೋತ್ತಮದೇವತೆಗಳು ನಿಯಾಮಕರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಗತಾಃ ಮುಕ್ತಾಃ | ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚದಶಕಲಾರೂಪಾ ದೇವತಾ
ಅನ್ಯೇ ಚ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು ದೇವತಾಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತಾಸು ಪ್ರಜಾಸು

ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತಾ ದೇವಾಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯೋ ಜೀವಶ್ಚ
ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಪ್ರನಿಶಂತಿ |

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಗತಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಕ್ತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣ, ಶ್ರದ್ಧಾ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಕಲಾ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಜೀವರು ಮುಕ್ತರಾಗುವಾಗ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಾದ ಪ್ರಾಣ, ಶ್ರದ್ಧಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡಾ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾದ ಮುಕ್ತಜೀತನರಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಸಾಧಕರಾದ ಜೀತನರೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಖಿಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತಿಬಿಂಬೋ ಹರೇಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಸ್ಯ ಚಾನ್ಯಾಃ ಕಲಾಃ ಕ್ರಮಾತ್ |
ಕಲಾನಾಂ ದೇವತಾ ಅನ್ಯಾ ದೇವತಾನಾಂ ನರಾ ಅಪಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೇಽಪಿ ಮುಕ್ತೇಷು ನರೇಷ್ವಪಿ ನಿಯಾಮಕಾಃ |
ತಿಷ್ಠಂತಿ ನಾತ್ರ ಸಂದೇಹಃ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಚಾಖಿಲಾಃ |

ಇತಿ ಮುಕ್ತವಿವೇಕೇ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು, ಅವನಿಗೆ ಕಲಾದೇವತೆಗಳಾದ ಶ್ರದ್ಧಾ, ವಿನಾಯಕ ಮೊದಲಾದವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು. ಅವರಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಮುಂತಾದವರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ತಮಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕರು ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಮನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು 'ಮುಕ್ತವಿವೇಕ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಲು ಕಾರಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕಲಾಭ್ಯಶ್ಚಾನ್ಯದೇವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಪ್ರತ್ಯವರಂ ಯತಃ |
ಕಲಾಭ್ಯಃ ಸೃಘುಗುಕ್ತಂ ತತ್ ಪುಷ್ಕರಃ ಕರ್ಮ ಜೋಚ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುಷ್ಕರನು ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ದೇವತೆಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪರೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಾಂಗತ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಥಾ ಗತಾ ಭವಿಷ್ಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಾಹಾರೋ ದೋಷಃ | ನ ಚ ಮೂಲರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿದೇವತಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ದೇವಾನಾಮ್ | ಪ್ರತಿ ರೂಪಶಬ್ದವದ್ಧಿ ಪ್ರತಿದೇವತಾಶಬ್ದಃ |

ಅನುನಾದ—‘ಗತಾ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಮುಕ್ತಾಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿದು, ‘ಗತಾಃ ಭವಿಷ್ಯಂತಿ’, ಪ್ರಾಣಾದಿ ಕಲೆಗಳು ತಮಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಮೂಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಪರೀಯರು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ‘ಭವಿಷ್ಯಂತಿ’ ಎಂದು ಪದದ ಅರ್ಥಾಹಾರ, ಇಲ್ಲದ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ದೋಷ. ‘ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪರೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮೂಲ ರೂಪಗಳು ‘ಪ್ರತಿದೇವತಾ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣ, ಕೋಶ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ‘ಪ್ರತಿ ದೇವತಾ’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ‘ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ರಾದವರು’ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿರೂಪ ಶಬ್ದದಂತೆ, ಪ್ರತಿ ದೇವತಾ ಶಬ್ದವು ದೇವತೆಗಳ ಸದೃಶ ಮತ್ತು ಅಧೀನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—‘ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸಹ ದೇವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಾ ಭೂತಾನಿ ಸಂಪ್ರ-
ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯತ್ರ’, ‘ಇಮಾ ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ
ಸ್ರಾಸ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ’ ಇತಿ, ‘ಯಥಾ ಸೌನ್ಯೋಮಾಃ ಸಮುದ್ರಾ-
ಯಣಾಃ’ ಇತಿ ನದೀದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕಂ ಪುರುಷಸ್ರಾಪ್ತಿ ಕಥನಾಚ್ಚ
ಮುಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಏವೋಚ್ಯಂತೇ | ‘ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ’ ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ
ಪುರುಷೋ ಭಗವಾನ್ |

ಅನುನಾದ—‘ವಿಜ್ಞಾನ ರೂಪಿಯಾದ ಜೀವಾತ್ಮನು, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳು, ಎಲ್ಲ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ

ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುವೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವ ನದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೆ ಹರಿದು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸುವವೋ ಹಾಗೆ ಮೋಡಪಕಲಾದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ನದೀದೃಷ್ಟಾಂತ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಲೆಗಳೆಂದರೆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಗತಾಃ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಪುರುಷನು ಜೀವಾತ್ಮನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಜನಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪುರುಷ' ಶಬ್ದವು ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಅಮುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಗತಾಃ' ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೬-೭ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ ಸಮುದ್ರಂ ಸ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ 'ನಾನುರೂಪೇ ವಿಹಾಯ' ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ ನಾನುರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಮ್ ||೪||

ಒಯಲಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿ, ತಮ್ಮ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗುವಂತೆ, ಅಪರೋಕ್ಷಿಯಾದ ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಕೂಡ ತನ್ನ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣೆ—ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದಾಗಲೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಭೇದವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಜನಸಾಮಾನ್ಯನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಒಂದೇ ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಚೇತನರೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ, ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅವರುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗಮ್ಯನಾನುರೂಪತ್ವಾದಮುಕ್ತೈರ್ಮುಕ್ತಿಗಾ ನರಾಃ |

ವಿಹೀನನಾನುರೂಪಾಸ್ತು ನ ತು ತದ್ರಹಿತತ್ವತಃ |

ಏನಂ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಸ್ಥಾಃ ಸಾಮಾನ್ಯಾಗಮ್ಯರೂಪತಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಸ್ವಕೀಯಮುದಕಂ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರೇ ನೈವ ಜಾನತೇ |

ನಾಯುಸ್ತು ತತ್ಪೃಥಗ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮೇಘೇ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರವರ್ಷತಿ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಅಮುಕ್ತ ಚೇತನರಿಂದ ಮುಕ್ತ ಚೇತನರ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ 'ನಾಮರೂಪಾದ್ ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ನಾಮರೂಪಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ವಾಯುವು ಸಾಮಾನ್ಯರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಲಾಗದ ಶರೀರಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಶರೀರನೆನಿಸಲ್ಪಡುವನೋ ಹಾಗೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ನದಿಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಮಾನ್ಯರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ನಾಮರೂಪೇ ವಿಹಾಯ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ನದಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನೀರು ಯಾವುದೆಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಯುದೇವನು ಅದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಮೇಘವಾಗಿಸಿ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣೆ—'ನಾಮರೂಪೇ ವಿಹಾಯ' ಎಂಬ ವಚನಕ್ಕೂ, 'ನಾಮರೂಪಾದ್ ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂಬ ವಚನಕ್ಕೂ, ನಾಮರೂಪಗಳಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಕಾಣುವಂಥವುಗಳಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅವು ಇದ್ದೂ ಇಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಹೊರತು ನಾಮರೂಪಗಳು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ.

ನಾಮರೂಪಗಳಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಮುಕ್ತ ಇತ್ಯಮುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಪ್ರಿಯ ಇತಿನತ್ | ಅವಿಹಾ-
ಯೇತಿ ಚ | 'ಅನಂತಂ ವೈ ನಾಮ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ|

ಅನುನಾದ—'ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗಿರದೇ, ಬಿಡಲ್ಪಡದ ನಾಮರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ವಿಮುಕ್ತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಮುಕ್ತ' ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಲು ಶಕ್ಯವಿದೆ. ಹೇಗೆ ವಿಪ್ರಿಯನೆಂದರೆ ಅಪ್ರಿಯನೆಂದು ಅರ್ಥವೋ ಹಾಗೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏಕೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ 'ಅನಂತಂ ವೈ ನಾಮ', 'ಅನಂತಾ ವೈ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯೂ ನಾಮರೂಪಗಳಿಗೆ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಅಂದರೆ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂದರೆ ತೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಮರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ 'ನಾಮರೂಪೇ ವಿಹಾಯ' ಎಂಬಲ್ಲೂ ಅವಿಹಾಯ ಎಂದೇ ಪದವಿಭಾಗ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯೋ ಹ ವೈ ತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನೇದ

ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯಾಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ|

ತರತಿ ಶೋಕಂ ತರತಿ ಸಾಸ್ತಾನಂ

ಗುಹಾಗ್ರಂಥಿಭ್ಯೋ ವಿಮುಕ್ತೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ ||

|| ೯ ||

ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು, ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಪೂರ್ಣ ನಾಗುವನೆ ಹೊರತು, ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂಥಹ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನಿಯ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅರಿಯಲಾರದವರು ಜನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಕನು ದುಃಖರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಅವಿದ್ಯಾ, ಕಾಮ, ಕರ್ಮಾದಿ ಬಂಧನಗಳನ್ನು ತೊರೆದು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದಿತ್ವಾ ತು ಬೃಂಹಿತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಃ |

ನಾಯೋಗ್ಯಂ ಕಿಂಚಿದಾಪ್ನೋತಿ ಕುತ ಏವ ಹರೇರ್ಗುಣಾನ್ |

—ಇತಿ ಚ

ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಬೃಂಹಿತತ್ವಂ ಸ್ಯಾಜ್ಜೀನಾನಾಂ ನ ಪರಾತ್ಮತಾ |

ಅಸ್ವತಂತ್ರಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಕುತೋ ನಿತ್ಯಸ್ವತಂತ್ರತಾ |

—ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು. ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗುವನು. ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಮೀರಿದ ಸುಖ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ, ಜೀವಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಲಾರನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಪಡೆದಾನು ? ಜೀವಾತ್ಮರು ಬ್ರಹ್ಮರಾಗುವರೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಗುಣಪೂರ್ಣರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವು. ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮರೆ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರೆ ನಿತ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾದ ಚೈತನ್ಯ. ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಈಗ ಇರುವ ಜೀವನಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೆಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿತು ? ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮುಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮರ ಭೇದಪರನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯತ್ರಾನ್ಯತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯನ್ಯಯಾತ್ಮಾ’ ‘ಯತ್ರ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಮ್’ ‘ಅನ್ಯತಸ್ಯೈಷಸೇತುಃ’ ‘ಶರವತ್ತನ್ಮಯೋ ಭವೇತ್’ ‘ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ’ ‘ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯ ಮುಪೈತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರ ಭಗವತ್ಸಕಾಶಾತ್ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮರಹಿತರಾಗಿ, ಮೋಕ್ಷಪ್ರದನೂ, ನಾರಹಿತನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ.’

‘ಸತ್ಯನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವ ವೈಕುಂಠದ ದಾರಿಯನ್ನು ಅವನ ಭಕ್ತರು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲರು.’ ‘ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.’ ‘ಬಾಣವು ಲಕ್ಷ್ಯದೊಳಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ, ಉಪಾಸಕನೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ.’ ‘ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಗೆ ಧೈಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.’ ‘ಪಾಪಲೇಪ ಮುಕ್ತನು ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ತಾನೂ ಸ್ವರೂಪಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಮುಕ್ತನಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬೇಕು.

ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಭೇದಪರನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಮುಕ್ತೋಪಸ್ಯ ಪೃಥ್ವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ‘ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವರ್ಜಮ್’
‘ಪ್ರಕರಣಾದಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತಾ ಸರ್ವತ್ರ
ಭೇದಸ್ಯೈವ ಸೂಚಿತತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಾಶ್ರಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಕ್ತಾಶ್ರಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನೇ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಾಶ್ರಯನು.’ ‘ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊರತು, ಇತರ ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಾತ್ಮನು ಪಡೆಯುವನು.’ ‘ಸರ್ವನ್ಯಾಮಾನಾಪ್ತ್ವಾ ಅಮೃತಃ ಸಮಭವತ್’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಪೂರಣೆಯನ್ನು ಮುಕ್ತಜೀತನಿಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದರೂ, ಇದು ಜೀವ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಲಾರದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳದು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಭಗವಾನ್ ಬಾದರಾಯಣರೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಮುಕ್ತ-ಪರಮಾತ್ಮರೊಳಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಮುಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮಭೇದ ಪರವಾಗಿದೆ.

ಎಲ್ಲಶ್ರುತಿಗಳೂ ಮುಕ್ತ—ಪರಮಾತ್ಮ ಭೇದಪರ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ನ ತೇ ಮಹಿಮತ್ವಮನ್ನತ್ನುವಂತಿ |’

‘ಸೋಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನ್ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಸಶ್ಚಿತಾ |’

‘ಬ್ರಹ್ಮೇಶಾನಾದಿಭಿರ್ದೇವೈರ್ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನೈವ ಶಕ್ಯತೇ |
ತದ್ಯತ್ಸಂಭವಃ ಕೈವಲ್ಯಂ ಸ ಭವಾನ್ ಕೇವಲೋ ಹರೇ |’

—ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

ಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವಾ ಏವ ಗುಣಾಧಿಕಾಃ |
ತೇಭ್ಯೋ ನಾಯುಸ್ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಃ ಸದಾ |
ಯೇ ತ್ವೇತದನ್ಯಥಾ ವಿದ್ಯುಃ ತೇ ಹಿ ಯಾಂತ್ಯಧರಂ ತಮಃ |
ಯೇ ತ್ವೇತದೇವಂ ಜಾನಂತಿ ತೇ ಯಾಂತಿ ಪರಮಂ ಹರಿಮ್ |

—ಇತಿ ಚ

ಅನುನಾದ—‘ಶ್ರೀಹರಿಯೇ, ಮುಕ್ತರಾಗಿಲೇ ಅಮುಕ್ತರಾಗಲೇ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಾವು ಹೊಂದಲಾರರು.’ ‘ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಸುಖಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವನು.’ ‘ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೋತ್ತಮರಿಗೂ ಎಂದೂ ಹೊಂದಲಾಗದ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಅಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ನೀನಾಗಿರುತ್ತಿ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಚನಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ದೇವತೆಗಳು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು ; ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣದೇವರು ; ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಆನಂತ ಸದ್ಗುಣ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಉತ್ತಮನು. ಇದನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ, ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯುವವರು ತಮಸ್ಸು ಹೊಂದುವರು. ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವರು ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು’ ಎಂದು ಪುರಾಣವಚನಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಮುಕ್ತ-ಪರಮಾತ್ಮರೊಳಗೆ ಏಕೈಕವನ್ನು ಹೇಳುವಂಥಹುದಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯ ಕುಲದ ಹಿರಿಮೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವಾನಾಂ ಸಂತತೌ ಜಾತಾಃ ಸ್ತ್ರಾಯಶೋ ಜ್ಞಾನಿನಃ ಕೃತೇ |

ಬಲವದ್ಧೇತುತಶ್ಚಾನೈ ಯಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮನಿಧಃ ಸುರಾಃ |

ನ ಸಂತತೌ ಬ್ರಹ್ಮನಿದೋ ನರಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಿನಾನುಪಿ |

ಸ್ತ್ರಾಯಶಃ ಸ್ಯುಃ ಸುರಾಣಾಂ ಚ ನಿಯಮೋಽಯಂ ಕೃತೇ ಯುಗೇ |

ಅನುನಾದ—ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೇ. ಅವರ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯರ ಜನನವೂ ಶಾಪಾದಿ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅಪರೂಪಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದರೂ ಅವರ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಜನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಜನಿಸಬಹುದು. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಈ ನಿಯಮವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ||೯||

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರ:

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ |

ಕ್ರಿಯಾನಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ |

ಸ್ವಯಂ ಜುಹ್ವತ ಏಕರ್ಷೀನ್ ಶ್ರದ್ಧಯಂತಃ |

ತೇಷಾಮೇನೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ |

ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಮ್ ||೧೦||

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಎಂಥಹ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕೆಂದರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವು ಹೀಗಿದೆ— ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಬಾರದು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರೀತನಾಗಲೆಂಬ ಸದುದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ಮಾನುವವನ್ನು ನಡೆಸುವ, ವೇದಗಳ ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನವುಳ್ಳ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಚಿಂತಿಸುವವರಾದ, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಭಗವಂತನಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ, ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಸೇವಿಸುವ, ಶಿರೋವ್ರತವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿರುವ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು.

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯುಷಿರಂಗಿರಾಃ ಸುರೋವಾಚ

ನೈತದಚೀರ್ಣವ್ರತೋಽಧೀತೇ |

ನಮಃ ಪರಮಯುಷಿಭ್ಯೋ ನಮಃ ಪರಮಯುಷಿಭ್ಯಃ ||೧೧||

‘ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ವ್ರತಾಚರಣೆ ಇಲ್ಲದವನು ಕಲಿಯಬಾರದು’ ಎಂದು ನಾನು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಸ ಯುಷಿಗಳೂ ಹೇಳಿದ್ದರು, ಇದು ಸತ್ಯ. ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿ, ಪರಂಪರೆ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಯುಷಿಗಳಿಗೆ ನಮ್ಮ ಆದರದ ನಮನ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾತ್ ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋತ್ತಮಃ |

ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣೋ ಯೋಽನಂತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

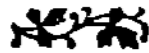
ಇತಿ ಚ

ಅನುನಾದ— ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು, ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆನಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತನೆನಿಸಿರುವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸದಾ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರೀಯತಾಂ ಭಗವಾನ್ಮಹ್ಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ರೇಷ್ಠತಮಃ ಸದಾ |
 ಮನು ನಿತ್ಯಂ ನಮಾಮ್ಯೇನಂ ಪರಮೋದಾರಸದ್ಗುಣಂ ||
 || ಇತಿ ಆರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯರಾದವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸದಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯ
 ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತನಾಗಲಿ. ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸದ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ
 ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸದಾ ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಮುಗಿಯಿತು ||

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ದಶೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಅನುವಾದಕರು :
ಸಗ್ರಿ, ರಾಘವೇಂದ್ರ ಉಸಾಧ್ಯಾಯ

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಭದ್ರಂ ಕರ್ಣೇಭಿಃ ಶೃಣುಯಾನ್ಮ ದೇವಾ ಭದ್ರಂ ಪಶ್ಯೇನ್ಮಾಕ್ಷಭಿರ್ಯುಜತಾಃ |
ಸ್ಥಿರೈರಂಗೈಸ್ತುಷ್ಪವಾಂಸಸ್ತನೂಭಿರ್ವ್ಯಶೇನ್ಮ ದೇವಹಿತಂ ಯದಾಯುಃ ||
ಭದ್ರಂ ನೋ ಅಪಿವಾತಯ ಮನಃ ||

॥ ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

॥ ವಿಶ್ವಾದಿಚತುರೂಪಾಯ ನಮಃ ॥

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

॥ ಅಥ ಸ್ತುತಮುಖಂಡಃ॥

ಉಪನಿಷತ್—ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಮೋಪನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ
ಭೂತಂ ಭವದ್ ಭವಿಷ್ಯದಿತಿ | ಸರ್ವನೋಂಕಾರ ಏವ ಯಚ್ಚಾನ್ಯತ್
ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ ಏವ ॥೧॥

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವ ಭಗವಂತನು ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಶಬ್ದ
ದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯದ್,
ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂ ಎಂದೂ
ಅಕ್ಷರ ಎಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಓಂ ಎನಿಸಿರುವ ಅಕ್ಷರನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನು.
ಬೇರಾರೂ ಅಲ್ಲ, ಚಿತ್ತಕೃತಿ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲೂ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದವಳಾದರೂ ಓಂಕಾರ
ವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವಳು ಕಾಲತ್ರಯ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು
ಮೀರಿರುವಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ಣಾನಂದಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪಂ ನಿತ್ಯಮುನ್ಮಯಮ್ |
ಚತುರ್ಥಾ ಸರ್ವಭೋಕ್ತಾರಂ ನಂದೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಪದಮ್ ॥

ಅನುನಾದ—ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದ, ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಶಕ್ತಿಯೇ ಸ್ವರೂಪ
ವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯನು, ವಿಕಾರರಹಿತನು, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ದೇಹದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ,
ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಹಾಗೂ
ಆಂತರಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಾರಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಭೋಗಿಸುವವನು. ಇಂತಹ ಸರ್ವೋ
ತ್ತಮನಾದ, ಜ್ಞಾನಿಗಮ್ಯನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಿಸುವೆನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಂಡೂಕರೂಪಿಣಾ ವರುಣೇನ ಚತುರೂಪೋ ನಾರಾಯಣಃ
ಸ್ತೂಯತೇ |

ಧ್ಯಾಯನ್ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಪ್ರಣವೇನ ಸಮಾಹಿತಃ |

ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ವರುಣಸ್ತುಷ್ಪಾನ ಹರಿನುನ್ಮಯಂ || ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುನಾದ—ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪದ ವರುಣನು ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿರಕ್ತನಾದ ವರುಣನು ನಾಶರಹಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದನು' ಎಂದು ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಿವರಣ—ಜೀವಾತ್ಮನು ಒಳಗಾಗುವ ಪ್ರಧಾನ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ನಾಲ್ಕು-ಜಾಗ್ರತ್ ಸುಷುಪ್ತಿ, ಸ್ವಪ್ನ ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಭಗವಂತನ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಪ್ರಣವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಹೊರಟ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು, ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು.

ಅಥರ್ವವೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ವರುಣನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದದ್ದು. ವರುಣನು ಮಂಡೂಕರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಕಂಡದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು' ಎಂದೇ ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ನಾಲ್ಕು ಖಂಡಗಳಲ್ಲೂ ವರುಣದೃಷ್ಟಮಂತ್ರಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಮಾತ್ರ. ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ತನ್ನಿಂದ ದೃಷ್ಟಗಳಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂವಾದಿಗಳಾಗಿ ವರುಣನಿಂದ ಉದಾಹೃತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳೇ. ಇವು ಗೌಡಪಾದರ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರೆಲ್ಲ ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಜ್ಞಮಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿರದೆ ಯಾವುದೋ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕಪೋಲಕಲ್ಪಿತರಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದ್ವೈತಸಿದ್ಧಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ಗುರುಚಂದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತಃ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಇವು ವೇದಗಳೆಂದು, ವೈದಿಕರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದವುಗಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದೂ ಗಮನೀಯ. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಇವು ಯಾರಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದವು ಎಂಬುದನ್ನೂ, ಇವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ಗಾರುಡದ ಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಿರುವರು. (ಪುಟ 271)

ಭಾಷ್ಯ—ಓಮಿತುಕ್ತಂ ತು ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ತದಕ್ಷರಮುದಾಹೃತಂ |

ಓತನುತ್ರ ಜಗದ್ಯಸ್ಮಾದೋಂ ತಸ್ಮಾದ್ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ ||

ತದಿದಂ ಗುಣಪೂರ್ತ್ಯೇವ ಸರ್ವಮಿತ್ಯೇವ ಶಬ್ದಿತಂ |

ಭಾನಿಭೂತಭವತ್ಕಾಲೇಷ್ಟೇಕರೂಪತಯಾ ಹರಿಃ ||

ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ನ್ಯಾಯೋಂಕಾರಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಾ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ಮಾದೋಂಕಾರೋಽಸಾವತಃ ಪರಃ |
ಸರ್ವತ್ವಮಿತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ತನ್ನಾನ್ಯಸ್ಯ ಹರೇಃ ಕೃಚಿತ್ |

ಇತಿ ನೈಗುಣ್ಯೇ |

ಸರ್ವನೋಂಕಾರ ಏವೇತ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವನಿನಾರಣಂ | ತ್ರಿಕಾಲಾ
ತೀತತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೈವ | ಪ್ರಕೃತೇರಪಿ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವಂ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ
ಅನ್ಯದಿತಿ ವಿಶೇಷಣಂ ||೧||

ಅನುವಾದ—ಓಂ ಎನಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಕ್ಷರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವನು. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವ
ಎಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯದ್ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವುದೇ
ವಿಕಾರಕ್ಕೊಳಗಾಗದೆ ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವುದೇ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂ ಎಂದೂ
ಅಕ್ಷರನೆಂದೂ ಎನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಹೀಗೆಂದು ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಓಂಕಾರ ಎನಿಸಿ
ರುವನು. ಸರ್ವತ್ವ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣತ್ವ, ಇಂಥಹಾ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
ಹೊರತಾಗಿ ಇನ್ನಾರಲ್ಲೂ ಇರಲಾರದೆಂದು ನೈಗುಣ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

‘ಸರ್ವಂ ಓಂಕಾರ ಏವ—ಓಂ ಎನಿಸಿದ ಹರಿಯೇ ಪೂರ್ಣನು(ಸರ್ವಂ)’ ಎಂದು
ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತ ಇತರರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಇಲ್ಲ ಎಂದಿದೆ. ಯಚ್ಚ ತ್ರಿಕಾ
ಲಾತೀತಂ ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ ಏವ ಎಂದು ಕಾಲತ್ರಯ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯನೂ, ಶ್ರೀ
ಹರಿಯೇ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಕಾಲತ್ರಯದ ವಿಕಾರರಹಿತಳಾದುದರಿಂದ
ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಅನ್ಯತ್’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ನೀಡಿ, ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿ
ಗಿಂತ ಭಿನ್ನಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಲತ್ರಯದ ವಿಕಾರರಹಿತಳಾಗಿರುವುದು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ; ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯಳಲ್ಲ, ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವಂ ಹೈತದ್ ಬಹ್ಮ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸೋಽಯ
—ಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾತ್ ||೨||

ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನು (ಸರ್ವಂ) ಎಂಬುದು
ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ನಿಯಾ
ಮಕನಾಗಿದ್ದು ಆತ್ಮ ಎನಿಸಿರುವವನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ
ನೇ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂಥಹಾ ಆತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ
ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ’
 ‘ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ
 ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವನಿತ್ಯಾಹ—ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ ||

ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸಕಲದೇಹೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾಽಽದಾನಾದಿಕರ್ತಾ ಯೋಽಯಂ
 ಕಶ್ಚಿತ್ ಪ್ರತೀಯತೇ, ಜೀನಾನಾಂ ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದರ್ಶನಾತ್
 ಸೋಽಪಿ ಸ ಏವೇತಿ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ || ಇತಿ |

ಅನುನಾದ—ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ—ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣನೆಂಬುದು
 ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಎಂಬ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಣಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದು
 ‘ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ’ ‘ಪೂರ್ಣಮದಃ
 ಪೂರ್ಣಮಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಚತುರ್ಮುಖ
 ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಜೀವರ ದೇಹಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ
 ಅನುಭವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಒಬ್ಬನಿರಲೇಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸು
 ತ್ತೇವೆ. ಅವನೇ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದ ಹಾಗೂ ಓಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಎಂಬುದನ್ನು
 ‘ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ಣಸ್ತು ಹರಿರೇನೈಕೋ ನಾನ್ಯತ್ ಪೂರ್ಣಂ ಕದಾಚನ |

ನಿನಾ ಚ ಪ್ರಕೃತಿಂ ನಾನ್ಯತ್ ಕಾಲಾತೀತಂ ಪರಾತ್ಮನಃ |

ಕಾಲಶ್ಚೈವ ದಿಶೋ ವೇದಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾತ್ಮಾನ ಈರಿತಾಃ |

ಅಭಿಮಾನಾತ್ತು ಜೀನಾನಾಂ ನ ಕಾಲಾತೀತತಾ ಭವೇತ್ |

ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಪೂರ್ವತ್ರ ಕಾಲಸಂಬಂಧ ಈರಿತಃ |

ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಚ ಸದಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸರ್ವವೇದತಃ |

ಸೋಽಯಂ ವಿಷ್ಣು ರನಾಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾನಂತಾದಿಗಃ ಸದಾ |

ಆದಾನಾದನಕರ್ತೃತ್ವಾದಾತ್ಮಾ ತೇಷಾಮಗೋಚರಃ |

ಇತಿ ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ಸನ್ ದದರ್ಶ ವರುಣಃ ಸ್ವಯಂ ||

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು ||೨||

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವನು. ಇನ್ನಾರೂ ಎಂದೂ
 ಪೂರ್ಣರಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಚಿತ್ತಕೃತಿಯೊಬ್ಬಳೇ ಕಾಲದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು
 ಮೀರಿ ಇರುವವಳು. ಕಾಲಪ್ರವಾಹ, ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ ಹಾಗೂ ಐವತ್ತು
 ವರ್ಣಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವು ಕಾಲಾತೀತಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲಾತೀ
 ತತ್ವ, ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕಾಲಾತೀತಳಾದ ಜೇತನ ಪ್ರಕೃತಿ ಅಭಿಮಾನಿನಿ

ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹೊರತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕಾಲಾತೀತತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲ. ಜೀವಾತ್ಮರು ನಿತ್ಯರಾದರು ದೇಹಾಭಿಮಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚತ್ವ, ನೀಚತ್ವ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವವರೆ ಆದುದರಿಂದ ಅವರೂ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತರಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಾತ್ಮರಿಗೂ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲದ ವಿಕಾರವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವ ಕೂಡಲಾರದು. ತ್ರೀವಿಷ್ಟು ಸರ್ವದಾ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವವನೆಂಬುದು ಸರ್ವವೇದಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷರನೆಂದು ಒಂ ಎಂದೂ ಎನಿಸಿರುವ ತ್ರೀವಿಷ್ಟು ನಮಗೆ ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದು ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರ ಸುಖದುಃಖಗಳ 'ಆದಾನ' ಅಂದರೆ ಅನುಭವ ಮತ್ತು 'ಅದನ' ಅಂದರೆ ಇಷ್ಟಾನಿಷ್ಪ ಪದಾರ್ಥ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ೨ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ | ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನ—
ನಿಂತಿಮುಖಃ ಸ್ಥೂಲಭುಕ್ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸಾದಃ ||೩||

ವೈಶ್ವಾನರನು ಮೊದಲ ಅಂಶನು, ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಕಣ್ಣೇ ಇವನ ಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವನಿಗೆ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡುವವನು ಇವನು. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು, ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲು, ಹೀಗೆ ಇವನಿಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳು. ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಖಗಳು. ಸ್ಥೂಲಗಳಾದ ಶುಭಭೋಗಗಳನ್ನು ಇವನು ಭೋಗಿಸುವನು,

ಧಾಸ್ಯ—ಚತುರ್ಥಾವಸ್ಥಿತೋ ದೇಹೇ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ |

ವೈಶ್ವಾನರೋ ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಗೋ ಗಜವಕ್ತ್ರಕಃ |

ನಿರ್ಮಾತಾ ಬಾಹ್ಯಸಂವಿತ್ತೇರ್ಜೀವಾನಾಂ ತದಗೋಚರಃ |

ಅಷ್ಟಾದಶಮುಖಾನ್ಯಸ್ಯ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಮಧ್ಯಮಂ ತು ಗಜಾಕಾರಂ ಚತುರ್ಬಾಹುಃ ಪರಃ ಪುಮಾನ್ |

ಸಾದೌ ಹಸ್ತಿಕರೋ ಹಸ್ತಾ ಇತಿ ಸಪ್ತಾಂಗ ಈರಿತಃ |

ಸ್ಥೂಲಾನ್ ಭೋಗಾನ್ ಇಂದ್ರಿಯೈಸ್ತು

ಶುಭಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇ ನ ಚಾಶುಭಾನ್ |

ವಿಶ್ವಂ ಸ್ಥೂಲಂ ಸಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಗಮ್ಯತ್ವಹೇತುತಃ |

ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ನರೋನಾಶಾದ್ ವೈಶ್ವಾನರ ಉದಾಹೃತಃ |

ವಿನಾಯಕಸ್ತು ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧ್ಯಾನಾದೈತ್ ಗಜವಕ್ತ್ರತಾಂ |

ತಥೈವ ತೈಜಸಧ್ಯಾನಾತ್ ತ್ರಿಧ್ಯಾನಾದಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರತಾಂ |

ಚತುರ್ಥ್ಯಾನಾಚ್ಚ ರುದ್ರತ್ವಂ ರುದ್ರ ಆಪ ಜನಾರ್ದನಾತ್ |
ಏವಂಭೂತಗುಣೋ ವಿಸ್ತುಶ್ಚತುರಾತ್ಮಾ ಪರಾತ್ಪರಃ ||

ಇತಿ ಮಹಾಯೋಗೇ ||೩||

ಅನುನಾದ—ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪವು ನಮ್ಮ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವುದು. ಜೀವಾತ್ಮನು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಜಾಗೃತ ವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವ ಕಾರಣ ಬಲಗಣ್ಣು 'ಜಾಗೃತಸ್ಥಾನ' ಎಂದೇ ಎನಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನು ಆನೆಯ ಮುಖದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನು. ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಆಗೋಚರ ನಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು. ಇವನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಮುಖಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ ಆನೆಯ ಮುಖದಂತಿದೆ. ಎರಡು ಪಾದಗಳು, ಒಂದು ಸೊಂಡಿಲು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳೂ ಇವೆ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು ಈ ವೈಶ್ವಾನರ. ವಿಶ್ವವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ಸ್ಥೂಲಪದಾರ್ಥಗಳು. ಸ್ಥೂಲವಾದ ಈ ಸತ್ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಭಗವಂತ 'ವೈಶ್ವ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಜೀವಾತ್ಮರ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಾಶ ಹೊಂದದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ನರ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಎನಿಸಿದ್ದು ಒಟ್ಟಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರ ಹಾಗೂ ತ್ರೈಜಸರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ವಿನಾಯಕ ಗಜಾನನನೆನಿಸಿದನು. ವೈಶ್ವಾನರ, ತ್ರೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದೇವೇಂದ್ರ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ರುದ್ರನು ರುದ್ರನೆನಿಸಿರುವನು, ಇಂಥಹ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಎಂದು ಮಹಾಯೋಗ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ. ||೩||

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನೋಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ | ಸಸ್ತಾಂಗ ಏಕೋನನಿಂಶತಿ-
ಮುಖಃ ಪ್ರನಿನಿಕ್ತಭುಕ್ ತ್ರೈಜಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ ||೪||

ಅನುನಾದ—ತ್ರೈಜಸನು ಎರಡನೇ ಅಂಶನು. ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಕಂಠದೇಶ ಇವನ ಸ್ಥಾನ. ಇವನು ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅನುಭವದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಂತರಿಕ ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವನು. ಇವನಿಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳು, ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಖಗಳು, ಬಾಹ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜೀವನು ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಮತ್ತು ತಾನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಜಾಗ್ರದ್ವರ್ತನಸಂಸ್ಕಾರರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ್ವಪ್ನಗಂ ತು ಯತ್ |
ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ತು ತಜ್ಞಾನಕಾರಣೋಽಂತರ್ಜ್ಞ ಉಚ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ವಾರಾಹೇ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಬರುವ ಅನುಭವದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವು ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇಂಥವಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ತೈಜಸನು 'ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಹೀಗೆ ವಾರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ||೪||

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ರ ಸುಷ್ಪೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾನುಂ ಕಾನುಯತೇ ನ ಕಂಚನ
ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ ತತ್ ಸುಷುಪ್ತಂ | ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೀಭೂತಃ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಏವಾಽನಂದನುಯೋ ಹ್ಯಾನಂದಭುಕ್ ಚೇತೋ-
ಮುಖಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ||೫||

ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಮೂರನೆಯ ಅಂಶನು. ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶವೇ ಇವನ ಸ್ಥಾನ. ಈ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಜೀವಾತ್ಮನು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಯಸುವಂತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಹಾಗೂ ಕಾಲದ ಹೊರತಾಗಿ ಬೇರೇನನ್ನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ ತೈಜಸ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಒಂದಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಕಾಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಅವನು ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪಿ. ವಿಷಯ ಭೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವರೂಪಾ ನಂದವನ್ನು ತಾನೂ ಭೋಗಿಸುವನು, ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇವನ ಮುಖವೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದವುಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಷುಪ್ತಂ ತು ತನೋ ಜ್ಞೇಯಂ ಹರಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತದಾವೃತಃ |
ನ ಕಾನುಯೇನ್ನೈವ ಪಶ್ಯೇಜ್ಜೀವಃ ಸ್ವಾತ್ಮತನೋ ವಿನಾ |
ಕಾಲಂ ಚ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಪತಿಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |
ಚಿತ್ತಸ್ಥೋ ದರ್ಶಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ತೈಜಸಃ ಸ್ವಪ್ನಕೃದ್ಧರಿಃ |
ನ ಬಾಹ್ಯಂ ಜ್ಞಾಪಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತೇನ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಏಕೀಭಾವಂ ವ್ರಜೇತಾಂ ಚ ತೇನ ನಿಶ್ಚಿತ್ತ ತೈಜಸಃ |

ಏಕೀಭೂತಸ್ತ್ವತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಘನೋ ಜೀವಸ್ತನೋವೃತಃ |
ತನ್ನಾತ್ರಸ್ಯ ಸಕಾಲಸ್ಯ ಘನಪ್ರಜ್ಞಃ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ |

ಆನಂದಮಯಃ ಪೂರ್ಣಾನಂದಃ | ಚೇತೋಮುಖಃ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ
ಮುಖಃ | ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತಿ ವಿಪರೀತಸಮಾಸಃ | ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಇತಿ
ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ವಿಷಯಂ ಭೋಗಂ ವಿನಾ ಆನಂದಮಾತ್ರ
ಭುಕ್ತ್ವಾದ್ ಆನಂದಭುಗಿತಿ ನಿಶೇಷಃ | ಆನಂದಮಯತ್ವಚೇತೋ
ಮುಖತ್ವಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯೇಽಪಿ ಸಮನ್
ಅನ್ಯಕ್ರಾಂತಿದೇಶಾರ್ಥಂ ಏಕತ್ರ ಆನಂದಮಯತ್ವಂ ಚೇತೋಮುಖತ್ವಂ
ಚ ಉಕ್ತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸುಷುಪ್ತಿಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಜ್ಞ
ನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವಾತ್ಮನು ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿ
ಗೊಳಗಾಗಿ ಯಾವ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನ
ಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ, ಕಾಲ, ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ, ಸುಷುಪ್ತಿಸುಖ ಇವಿಷ್ಟರ ಜ್ಞಾನ
ಅವನಿಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುಷುಪ್ತಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯೇ ಒಡೆಯನು.
ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ
ತೈಜಸ ಎನಿಸುವನು. ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಸ್ವಾಪ್ನ
ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಗೊಡದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎನಿಸುವನು. ಸುಷುಪ್ತ್ಯ
ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ತೈಜಸ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ
ಗೊಳ್ಳುವವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆಗ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು 'ಏಕೀಭೂತ' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.
ಅಜ್ಞಾನಾವೃತ ಜೀವನು 'ಘನ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಕಾಲ, ಸುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ, ಸುಖ
ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನಷ್ಟೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ
ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಆನಂದಮಯ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಆನಂದ
ಪೂರ್ಣನಾದವನೆಂದರ್ಥ. 'ಚೇತೋಮುಖಃ' ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಮುಖ
ವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. 'ಘನ' ಎನಿಸುವ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
'ಘನಪ್ರಜ್ಞಾನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಉಚಿತ. ಆದರೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ
ಎಂದಿದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪದಗಳು ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.
ಮುಂದೆ ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ'
ಎಂಬುದರ ಬದಲಾಗಿ 'ಘನಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನ

ಘನ' ಎಂಬುದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ ತ್ರೈಜಸಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಬಾಹ್ಯ ಹಾಗೂ ಆಂತರಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಭೋಗದಿಂದಾಗಿ ಅನಂದವುಳ್ಳವುಗಳಾದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ವಿಷಯಭೋಗ ವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು 'ಅನಂದ ಭುಕ್' ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಅನಂದ ಮಯತ್ವ, ಚೇತೋಮುಖತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಹಾಗೂ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ, ಮತ್ತು ತುರ್ಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪದ ಪ್ರಸ್ತಾವದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

|| ೩ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಾಮಿ |
ಏಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ || ೩ ||

ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೂ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾರಣನೆನಿಸಿರುವವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏಷ ಚತುರೂಪ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಲಕ್ಷಣಃ |

ಪರಮಾತ್ಮಾ ಚತುರೂಪಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿತರೀರಗಃ |
ವಿಶ್ವಶ್ಚ ತ್ರೈಜಸಃ ಸ್ರಾಜ್ಞಸ್ತುರೀಯಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |
ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಮಯಾನಿ ತು |
ಚೇತೋಮುಖಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪತಃ |
ಮುಖಶಬ್ದಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ಯ ದೇಹಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಲಕ್ಷಣಃ |
ತಥಾಪಿ ಮುಖಶಬ್ದೋಽಯಂ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಸೂಚಯೇದ್ ವಿಭೋಃ |
ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಚಿತ್ವಾನ್ಮುಖವಾಚ್ಯಪಿ ಸನ್ ಸ್ವತಃ |
ಇತಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯೇ |

ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ಕ್ರೀಡಾ ಭೋಗೋ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ |
ಯಥಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ದೀಪೇನ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ನ ಕಶ್ಚನ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೩ ||

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏಷ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಕೇವಲ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪವನ್ನಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವವು. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಿಗೆ ಇವೆಯೆಂದು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣವೂ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತದೆ—

'ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆ ರೂಪಗಳು ಕರಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವವು. ಆ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಗಳು. ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದವುಗಳು. ಅದರಿಂದಾಗಿಯೇ ಅವು ಚೇತೋಮುಖ ಎನಿಸುವುವು. ಚೇತೋಮುಖ ಪದದಲ್ಲಿ ಮುಖಶಬ್ದವು ಮುಖವನ್ನಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಗ್ರ ಶರೀರವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಸಮಗ್ರ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಮುಖ್ಯ ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮ, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು, ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.'

ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆ ವಿಶ್ವ ತೈಜಸರೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಆಂತರಿಕ ವಿಷಯಭೋಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಆನಂದಿಸುವವರಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಕ್ರೀಡೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ವಿವರಿಸಿದೆ— 'ಪ್ರಕಾಶಮಯನಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇತರ ದೀಪಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೇ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಭೋಗದಿಂದ ಅದುವರೆಗೆ ಇಲ್ಲದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆನಂದವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.'

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ—

ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞೋ ವಿಭುವಿಶ್ವೋ ಹೃಂತಃಪ್ರಜ್ಞಸ್ತು ತೈಜಸಃ |

ಘನಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಏಕ ಏನ ತ್ರಿಧಾ ಸ್ತೃತಃ || ೭ ||

ಇದುವರೆಗೆ ತಿಳಿಸಿದ ಪ್ರಮೇಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಯಾಗಿವೆ—

ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ತೈಜಸ ಒಳಗಿನ ವಾಸನಾಮಯ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ ಕಾಲ—ಈ ಮೂರನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವನು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಭಗವಂತನು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಮಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ಬಲವದ್ ವಿದ್ಯತೇ ಮುನೇ |
 ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾನ್ ಯತೋ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಲಿಲೇಶ್ವರಃ |
 ಅತ್ರ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ ಚಕಾರೈವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ||
 ಇತಿ ಗಾರುಡೇ |
 ಖಂಡಚತುಷ್ಟಯೇ || ೭ ||

ಅನುವಾದ—ಎಲೈ ಮುನಿಯೇ | ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ
 ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದು.
 ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವರುಣನು ತಾನು ಕಂಡ ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನಾಗಿ
 ಚತುರ್ಮುಖನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸು
 ವನು—ಎಂದು ಗಾರುಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ನಾಲ್ಕು ಖಂಡಗಳಲ್ಲೂ ಚತುರ್ಮುಖ ದೃಷ್ಟವಾದ
 ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಾರುಡದ 'ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್'
 ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ. || ೭ ||

ಉಪನಿಷತ್—ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಮುಖೇ ವಿಶ್ವೋ ಮನಸ್ಯಂತಸ್ತು ತೈಜಸಃ |
 ಆಕಾಶೇ ಚ ಹೃದಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರಿಧಾ ದೇಹೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || ೮ ||

ವೈಶ್ವಾನರನು ಬಲಗಣ್ಣಿನ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತೈಜಸನು ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆ
 ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ—ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನ ದೇಹದಲ್ಲೂ
 ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು.

ವಿಶ್ವೋ ಹಿ ಸ್ಥೂಲಭುಜ್ ನಿತ್ಯಂ ತೈಜಸಃ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ |
 ಆನಂದಭುಕ್ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರಿಧಾ ಭೋಗಂ ನಿಬೋಧತ ||೯||

ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವರು ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು,
 ತಾನೂ ಭೋಗಿಸುವನು. ತೈಜಸನು ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ
 ತಾನೂ ಭೋಗಿಸುವನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನು ವಿಷಯಭೋಗವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು
 ಉಣಿಸಿ ತಾನೂ ಉಣ್ಣುವನು. ಹೀಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ಭೋಗಗಳಿವೆಯೆಂದು
 ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ಥೂಲಂ ತರ್ಪಯತೇ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ಚ ತೈಜಸಂ |
 ಆನಂದಂ ಚ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ತ್ರಿಧಾ ತೃಪ್ತಿಂ ವಿಜಾನಥ ||೧೦||

ಸ್ಥೂಲವಾದ ಭೋಗವಸ್ತುವು ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುವು ತೈಜಸ ನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆನಂದವು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತ್ರಿಷು ಧಾಮಸು ಯದ್ ಭೋಜ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾ ಯಶ್ಚ ಸ್ತುಕೀರ್ತಿತಃ |
ನೇದೈತದುಭಯಂ ಯಸ್ತು ಸ ಭುಂಜಾನೋ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ||೧೧||

ಹೀಗೆ ಕಣ್ಣು ಮನಸ್ಸು ಹೃದಯಾಕಾಶವೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಭೋಕ್ತೃಗಳಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಯು ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದರೂ, ಆ ಭೋಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಉಚ್ಚತ್ವ-ನೀಚತ್ವಾದಿ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಲಾರನು

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸ್ವರೂಪ :

ಪ್ರಭವಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಸತಾಮಿತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯಃ |
ಸರ್ವಂ ಜನಯತಿ ಸ್ರಾಣಶ್ಚೇತೋಽಂತೂನ್ ಪುರುಷಃ ಸೃಥಕ್ ||೧೨||

ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ನೆಂಬುದು ಸಜ್ಜನರ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷ ಎಂದೂ ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಣ ಎಂದೂ ಕರೆಸಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವ ವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಜೀವಾತ್ಮ ರನ್ನು ದೇವ, ದಾನವ, ಮನುಷ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ವಿಧದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಭವಃ ಸರ್ವಭಾನಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ನ ಸಂಶಯಃ |
ಇತ್ಥಂ ಸತಾಂ ನಿಶ್ಚಯಃ ಸ್ಯಾದನ್ಯಥಾ ತ್ವಸತಾಂ ಭವೇತ್ |
ಸರ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾತ್ ಸ್ರಾಣೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ ||

ಅನುನಾದ—ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂಬುದು ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಿಚಾರವು ದುರ್ಜನರದ್ದಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಪ್ರಾಣ ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು. ||೧೨||

ಉಪನಿಷತ್—ವಿಭೂತಿಂ ಪ್ರಸವಂ ತ್ವನ್ಯೇ ಮನ್ಯಂತೇ ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾಃ |
ಸ್ತಸ್ತನುಮಾಯಾಸರೂಪೇತಿ ಸೃಷ್ಟಿರನ್ಯೈರ್ವಿಕಲ್ಪಿತಾ || ೧೩ ||

ಕೆಲವರು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ನಡೆಸುತ್ತ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವ ಜಡಾತ್ಮಕ ವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದು

ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳಂತೆ, ಮಾಯಾನಿರ್ಮಿತ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಮಿಥ್ಯಾ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್ — ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಭೋಃ ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಸೃಷ್ಟೌ ನಿನಿಶ್ಚಿತಾಃ |
ಕಾಲಾತ್ ಪ್ರಸೂತಿಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಕಾಲಚಿಂತಕಾಃ ||
 || ೧೪ ||

ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಭಗವಂತನು ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಎಲಂಬಿಲ್ಲದೆ ತಾನೂ ಯಾವ ವಿಕಾರ ಹೊಂದದೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಜ್ಜನರು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲವೇ ಪರತತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ — ತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಂ ಬಹುಧಾ ಸ್ರಾಹುಃ ಜ್ಞಾನಿನೋಽಜ್ಞಾನಿನಸ್ತಥಾ |
ನಿಷ್ಕರ್ವಿಕೃತಿನಾಯಾತಿ ಮಹದಾದಿಸ್ವರೂಪಿಣೀಂ |
ತತ್ತದ್ವಿವಿಧಭೂತಿಸ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಹೃಪಂಡಿತೈಃ |
ಸ್ವಪ್ನನಾಯಾಸರೂಪಾಂ ಚ ಕೇಚಿದಜ್ಞಾ ಜನಾ ನಿದುಃ |
ಅವಿಕಾರಸ್ಯ ಚಿನ್ಮಾತ್ರಸ್ತೇಚ್ಛಯೈನಾಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ಉತ್ಪದ್ಯತ ಇತಿ ಸ್ರಾಜ್ಞಾಃ ಸ್ರಾಹುರ್ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ |
ಪೂರ್ಣಶಕ್ತೇಃ ಕುತೋ ನಾಯಾ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾತ್ ಸ್ವಪ್ನವತ್
ಕುತಃ |

ಸರ್ವದೋಷವ್ಯತಿರೇಕಸ್ಯ ನಿಕಾರಃ ಕುತ ಇಸ್ಯತೇ |
 ತಸ್ಮಾದೇವಾನಿಕಾರಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಿಚ್ಛಾನಶಾದಿದಂ |
 ಯಥಾರ್ಥಮೇವ ಸಂಭೂತಮಿತಿ ನೇದನಚೋಽಖಿಲಂ |
 ಕೇಚಿತ್ಕಾಲತ ಏವೈತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಹುರಕೋನಿದಾಃ |
 ಕೇಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ಪ್ರಧಾನಾದಿತಿ ಚಾಸರೇ |
 ನಿಮೂಢಾಃ ಸರ್ವ ಏವೈತೇ ಯತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ |
 ಸರ್ವಕರ್ತಾ ಸರ್ವಶಕ್ತಿರೇಕ ಏವ ನ ಚಾಪರಃ |
 ಪ್ರಧಾನಕಾಲಬ್ರಹ್ಮೇಶಮುಖಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ತದ್ವಶಾಃ ||೧೩,೧೪||

ಅನುನಾದ — ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವರು. ಭಗವಂತನು ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥ ರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಾಹ್ಯರಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಮಹದಾದಿ ತತ್ವರೂಪ

ವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವನೆಂದು ಅವರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸ್ವಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಬುದ್ರಜಾಲಿಕ ಸೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಅತಾತ್ವಿಕವೆನ್ನುವರು. ಆದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಿಚಾರ ಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿಸಂಪನ್ನನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮಾಯೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವ ಅಗತ್ಯವಾದರೂ ಏನಿದೆ? ಸ್ವಪ್ನವು ಅಜ್ಞಾನದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಭಗವಂತ ಸರ್ವಜ್ಞ. ಅಂಥಹಾ ಭಗವಂತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ. ಸರ್ವದೋಷದೂರನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾದಿ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವಿಚಾರಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ವೇದಗಳೆಲ್ಲ ಸಾರುತ್ತಿವೆ.

ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ರುದ್ರನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ಉಳಿದ ಕೆಲವರು ಜಡ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ವಾದಿಸುವರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂಢರು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಸರ್ವಕರ್ತೃ ಎನಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಕೃತಿ, ಕಾಲ, ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ನಾರಾಯಣನ ಅಧೀನರು. ||೧೩||

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಯೋಜನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಸೃಷ್ಟಿರಿತ್ಯನ್ಯೇ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಮಿತಿ ಚಾಪರೇ|

ದೇವಸ್ಯೈಷಃ ಸ್ವಭಾವೋಽಯಂ ಆಪ್ತಕಾನುಸ್ಯ ಕಾ ಸ್ಪೃಹಾ ||

ಇತಿ || ೧೪ ||

ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಆನಂದಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅವನು ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಭಗವಂತನ ಸ್ವಭಾವ. ಹೊರತು ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಸದಾ ಸಂತೃಪ್ತನಾದ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನದ ಬಯಕೆ ಇದ್ದೀತು ?

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯಾಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ತು ಕೇಚಿದಾಹುರನೈವುಣಾಃ |

ಅತ್ಯುಪ್ತಸ್ಯೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ತು ವಿಪಶ್ಚಿತಃ |

ಸಾ ಚ ಕ್ರೀಡಾ ಸ್ವಭಾವೋಽಸ್ಯ ಕುತೋತ್ಪತ್ತಾಃ
ಸ್ವಹಾ ನಿಭೋಃ || ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಸು || ೧೫ ||
|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಖಂಡಃ ||

ಅನುವಾದ—ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದ ಕೆಲವರು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವನೆಂದು ಒಪ್ಪುವರಾದರೂ, ಅತ್ಯಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವನು ಎನ್ನುವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಭಗವಂತನು ಅಲಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಕವಾದ ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು ಎನ್ನುವರು. ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡೆ ಭಗವಂತನ ಸ್ವಭಾವವೆನಿಸಿದೆ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದು ವಿಭು ಎನಿಸಿರುವ ಅವನಿಗೆ ಅತ್ಯಪ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಬಯಕೆ ಉಂಟಾಗುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ ? ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿದೆ.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಖಂಡಃ ||

ಉಪನಿಷತ್—|| ಹರಿಃ ಓಂ || ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಭಯತಃ
ಪಜ್ಞಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಮದೃಷ್ಟಮವ್ಯಯಂ
ಹಾರ್ಯಮಲಕ್ಷಣಮಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಪದೇಶ್ಯಮೈಕಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಂ —
ಸಾರಂ ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಂ ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ |
ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ನಿಜ್ಞೇಯಃ || ೧ ||

ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ತುರೀಯವೆಂಬ ರೂಪವು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಂಥಹುದಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಂಥಹುದು ಅಲ್ಲ. ಸ್ವಾಪ್ನ-ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳೆರಡನ್ನು ತೋರಿಸುವಂಥಹುದೂ ಅಲ್ಲ. ಸುಪ್ತಜೀವಸ್ವರೂಪ, ಕಾಲ, ಸುಖ, ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಂಥಹುದೂ ಅಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅವರವರ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದರೂಪವನ್ನು ಅದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಮುಕ್ತರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅದು ಅಗೋಚರ. ಸಂಸಾರಿಗಳಾದ ಜನರ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಿಗಲಾರದ, ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥಾಪ್ರೇರಕತ್ವವೆ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದುದು, ಚಿಂತನೆಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎಟಕದುದು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಏನೆಂದು ಹೇಳಲು ಬಾರದುದು. ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಗುಣಪೂರ್ಣ. ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪ, ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಆನಂದರೂಪಿ, ದುಃಖಲೇಶವಿಲ್ಲದ ಸುಖಸ್ವರೂಪಿ. ನಾನು, ನನ್ನದು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಕಳೆಯಬಲ್ಲದು. ಇಂಥ ತುರೀಯರೂಪವು ಹರಿಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪವೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕಸ್ತುರೀಯರೂಪೇಣ ದ್ವಾದಶಾಂತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯರೂಪೋಽಸೌ ವ್ಯವಹಾರೇ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಸನ್ಯುಕ್ ಸಮಾಹಿತಾನಾಂ ತು ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಂ ಷೋಡಶೀಂ ಕಲಾಂ |
 ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಾಂ ಕ್ವಾಪಿ ತುರೀಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಪದಂ |
 ಅಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚ ಸೌಪ್ತಂ ಚ ಸಮಾಧಿಜ್ಞಾನನೇನ ಚ ||
 ಬಹಿಃಶಬ್ದಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ ಪಶ್ಯನ್ ಸ್ವಪ್ನಂ ತಥೈವ ಚ |
 ಯದಾ ಭವತಿ ಸಾವಸ್ಥಾ ಹ್ಯುಭಯಜ್ಞಾನಶಬ್ದಿತಾ ||
 ಏತತ್ ಸರ್ವಂ ತುರೀಯೇಣ ರೂಪೇಣ ನ ಕರೋತ್ಯಜಃ |
 ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರದಶ್ಚಾಪಿ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ ತುರೀಯಕಃ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ಮೂಗಿನ ಬುಡದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗುಲಗಳಷ್ಟು ಮೇಲೆ ತಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ತುರೀಯ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ಈ ತುರೀಯನು ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಗೊಚರನು. ಆದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೆ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪರಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಿಸುವುದುಂಟು. ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮವು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದಾಗ ಅವರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಲಾರದು. ಈ ರೂಪವು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸುಪ್ತಜೀವರ ಸ್ವರೂಪಾದಿಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಧಿಕಾಲದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯ ಶಬ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಲೇ ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯು ಉಭಯಜ್ಞಾನವೆನಿಸಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ತುರೀಯ ರೂಪಿ ಭಗವಂತನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತುರೀಯನು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡುವವನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣ ದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಮುಕ್ತಸ್ಯ ತ್ವದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ ಷೋಡಶೀಂ ನಾ ಕಲಾಮೃತೇ |
 ತುರೀಯೋಽದೃಷ್ಟ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಗ್ರಹಣಾದೇರಗೋಚರಃ |
 ವಿನಾ ಮುಕ್ತಿಂ ತತಸ್ತೇನಾವ್ಯವಹಾರ್ಯ ಇತಿರಿತಃ |
 ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರವೃತ್ತಿಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಂ ಹ್ಯನುಮಾಪಕಂ |
 ಅಲಕ್ಷಣಸ್ತದ್ರಾಹಿತ್ಯಾದಚಿಂತ್ಯಸ್ತತ ಏನ ಚ |
 ತತ ಏನ ಹ್ಯನಿರ್ದೇಶ್ಯಶ್ಚಿದಾನಂದೈಕಲಕ್ಷಣಃ |
 ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಹೇತುರೇನ ತುರೀಯಕಃ |
 ಏಕಃ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವತಃ ಶ್ರುತಃ ||
 ತದೇವಾಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯದ್ ಏಕಾತ್ಮ್ಯಂ ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಾರ ಆನಂದರೂಪತಃ ||

ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪತ್ವಾದುಪಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರಪಂಚಂ ದೇಹಬಂಧಾಖ್ಯಂ ತುರೀಯಃ ಶಮಯೇತ್ ಯತಃ ||
 ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಸ್ತೇನಾಪ್ಯುಕ್ತಃ ಸಃ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ನಿರ್ದುಃಖಸುಖರೂಪತ್ವಾಚ್ಛಿವಶಬ್ದಃ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಃ |
 ಅನ್ಯಥಾಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ವೈತಂ ಶಮಯೇತ್ ತಂ ಯತೋ ಹರಿಃ ||
 ಅದ್ವೈತಸ್ತೇನ ಚೋದ್ವಿಷ್ಟಸ್ತುರೀಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ |

ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ ನಸ್ತುಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ ದ್ವಿತ್ವಮನ್ಯಸ್ವರೂಪತಾ |
 ಇತ್ಯಗತಾನಿತಿ ಧಾತೋಶ್ಚ ತಜ್ಞಾನಂ ದ್ವೈತಮುಚ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಸಂಕಲ್ಪೇ ||

ಅನುನಾದ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಾಗದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ತುರೀಯನು 'ಅದೃಷ್ಟ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರತು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅಗೊಚರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥಾ ಪ್ರೇರಕತ್ವವು ಭಗವಂತನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷಣ' ಎನಿಸಿದೆ. ತುರೀಯನಲ್ಲಿ ಇಂಥಹಾ ಲಕ್ಷಣ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು 'ಅಲಕ್ಷಣ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಆಚಿಂತ್ಯ, ಅನಿದೇಶ್ಯ ಎನಿಸಿರುವನು. ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ತುರೀಯನು ಮುಕ್ತರ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು.

ಏಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ, ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಆತ್ಮ ಎಂದರೆಪೂರ್ಣ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪೂರ್ಣನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ತುರೀಯನು ಐಕಾತ್ಮ್ಯ ಎನಿಸುವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನೆಂದೂ ಆನಂದರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರನೆಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಹೀಗೆ ತುರೀಯನು 'ಐಕಾತ್ಮ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾರ'. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಂಪಚನೂ ಉತ್ತಮಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಶಮನೂ ಆಗಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಅವನು ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮ. ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂದರೆ ದೇಹಬಂಧ. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ತುರೀಯ 'ಪ್ರಂಪಚೋಪಶಮ'. ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಶಿವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವೇ ದ್ವೈತ. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ತುರೀಯ ಅದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

ವಸ್ತುವಿನ ಯಥಾರ್ಥಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು ದ್ವಿತ್ವವೆನಿಸಿದೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಅನ್ಯಥಾಭಾವ ದ್ವಿತ್ವ. ಇದನ್ನು ದ್ವೈತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿಶಬ್ದವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಇತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅದರ ನಿಜಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವೃತ್ತಾಸವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದೇ 'ದ್ವೀತ, ದ್ವೀತವೇ ದ್ವೈತ, ದ್ವೀತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದ್ವೈತ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದ್ವೈತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ’ ಇತಿ ‘ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಟಾದಿ’ತಿ ಚತುರ್ಥಾ ವಿಭಕ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಉಪಸಂಹಾರಾರ್ಥಂ | “ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಽಧ್ಯಕ್ಷರಮ್” ಇತಿ ಸೃಢಗಾರಂಭಾತ್ |

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೋ ಯಸ್ತ್ವಾತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋನುನುಕ್ಷುಭಃ |
ನಿರ್ನಿಶೇಷೋಽಪಿ ಭಗನಾಂಶ್ಚತುರ್ಥಾ ಸಮುದೀರಿತಃ |

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೧ ||

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದೆ ‘ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಟಾತ್’ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಭಗವಂತನೇ ‘ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ’ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಹೊರತು, ಕೇವಲ ತುರೀಯನಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸಃ’ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತುರೀಯ ರೂಪ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಮ ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಉಪಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ‘ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಂ’ ಎಂದು ಬೇರೆಯೇ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಪರಿಯು ಆತ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನು. ಅವನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ವಿಶೇಷ’ದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥ ಸಾರುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ’ ಎಂಬುದು ತುರೀಯನಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

||೧||

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ—

ನಿನ್ಯತ್ತೇಃ ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಮೀಶಾನಃ ಪ್ರಭುರವ್ಯಯಃ |

ಅದ್ವೈತಃ ಸರ್ವಭಾನಾನಾಂ ದೇವಸ್ತುರ್ಯೋರ್ನಿಭುಃ ಸ್ಮೃತಃ ||

|| ೨ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಕಂಡುಕೊಂಡ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಪಾದಿಗಳಿ ನಿವೇತುರೀಯನು ಎಲ್ಲ ದುಃಖಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಲು ಸಮರ್ಥಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಮುಕ್ತರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು, ಯಾವ ವಿಚಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸರ್ವದಾ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವನು. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ದೂರಮಾಡುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ನಿವೃತ್ತೇಃ ಕಾರಣಭೂತಸ್ತುರೀಯೋ ದೇವಃ |
ಹರಿಸ್ತುರೀಯರೂಪೇಣ ಮೋಕ್ಷದಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ದೇವಃ ಸ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ಸಮುದೀರಿತಃ ||
ಭಾವಾ ಜೀವಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾ ಭವಂತೈತೇ ಯತೋ ವಿಭೋಃ |
ಈಶಾನಾಮಸಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮೀಶಾನಃ ಸೋಽನನಾಚ್ಛ್ರುತಃ ||
ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರೇ || ೨ ||

ಅನುನಾದ—‘ನಿವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ಪ್ರಭುಃ’ ಎಂದರೆ ‘ಸರ್ವದುಃಖಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದ ದೇವ ತುರೀಯ’ ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ತುರೀಯರೂಪದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ನೀಡುವನು. ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವಾತ್ಮರು ‘ಭಾವ’ ಎನಿಸಿರುವರು. ಇಂಥಹ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ತುರೀಯನು ‘ಸರ್ವ ಭಾವಾನಾಂ ದೇವಃ’ ಎನಿಸುವನು. ‘ಈಶ’ರಾದ ಅಂದರೆ ಸಮರ್ಥರಾದ ಮುಕ್ತಾತ್ಮರಿಗೂ ‘ಅನಃ’ ಅಂದರೆ ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತುರೀಯನು ಈಶಾನ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧೌ ತಾವಿಷ್ಯೇತೇ ವಿಶ್ವತ್ಯೈಜಸೌ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಾರಣಬದ್ಧಸ್ತು ದೌ ತು ತುರ್ಯೇ ನ ಸಿದ್ಧ್ಯತಃ ||
|| ೩ ||

ಜೀವಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ‘ನಾನು ನನ್ನದು’ ಮೊದಲಾದ ಭ್ರಾಂತಿ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆ ಇವುಗಳ ಬಂಧನವಿದೆ. ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ತೈಜಸರು ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಬಂಧನಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರು. ಪ್ರಾಜ್ಞ ಜೀವರ ಅವಿದ್ಯಾರೂಪವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿಯ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ. ತುರೀಯ ಮಾತ್ರ ಭ್ರಮೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆ ಇವೆರಡರ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲೀ, ಕೇವಲ ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲೀ ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬಂಧಸ್ಯ ತದಧೀನತ್ವತೋ ವಿಭುಃ |
ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಬದ್ಧ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತೌ || ಇತಿ ಚ ||

ಸ ಬದ್ಧಃ ಸ ದುಃಖೀ ಸ ಬಂಧಯತಿ ಸ ದುಃಖಯತೀತಿ |
 ಸ ಜೀವಃ ಸಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸ ಜನಯತಿ ಸಃ ಪ್ರಕರೋತೀತಿ |
 ಸೋಽನರಃ ಸೋಽನಿತ್ಯಃ ಸೋಽನರಯತಿ ಸೋಽನಿತ್ಯಯತಿ ||
 ಇತಿ ಕೌಷಾರವಕ್ತೃತಿಃ |
 ನಿಷ್ಕೋಗುಣೋಕ್ತಪರತಾ ನುಮು ನಿತ್ಯಂ ಸುರೇಶ್ವರಾಃ |
 ತದರ್ಥಮನೈದ್ ವಚನಮತಸ್ತಸ್ಯ ನಿರೋಧಿ ಯತ್ |
 ತನ್ನಮಾರ್ಥೋ ನ ಹಿ ಕ್ವಾಪಿ ಸಾಹಂ ತತ್ಸರಣಾತ್ ಸದಾ |
 ಸರಸ್ವತೀತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞೇಯಾ ಹರೇರ್ಗುಣಾಃ ||
 ಇತಿ ಮಹೋಪನಿಷದಿ || ೩ ||

ವಿಶ್ವ ತೈಜಸರು ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಬದ್ಧರೆಂದೂ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಕಾರಣ ಬದ್ಧನೆಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರ ಭಾವ ಭಗವಂತನ ಆ ರೂಪಗಳು ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗಿವೆ ಎಂದಲ್ಲ. ಹೊರತು, ಕಾರ್ಯಬಂಧನ ಮತ್ತು ಕಾರಣ ಬಂಧನಗಳು ವಿಶ್ವಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧೀನ ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಿಂದಾಗಿಯೇ, ಅವುಗಳನ್ನು 'ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧರು' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ, ಬಂಧಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಬಂಧನವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಬಂದಿತ್ತು? -ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕೌಷಾರವ ಶ್ರುತಿಯು ಬದ್ಧ, ದುಃಖೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ ಭಗವದ್ವಾಚಕಗಳಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದೆ- ಅವನು ಜೀವಾತ್ಮರನ್ನು ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸುವುದರಿಂದ ಬದ್ಧ ಎಂದೂ ಅವರಿಗೆ ದುಃಖನೀಡುವುದರಿಂದ ದುಃಖೀ ಎಂದೂ ಅವರು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜೀವ ಎಂದೂ ನಿಶ್ಕಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಕಷ್ಟಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅವರ' ಎಂದೂ ಅನಿತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನಿತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿತ್ಯ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು.

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ಸಕಲ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದನ್ನೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಆಪಾತತಃ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂಥವಾ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕಂಡಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಪರವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ ಮಹೋಪನಿಷತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯ ಮಾತಿನ ಮೂಲಕವೇ ತಿಳಿಸಿದೆ-ಹೇ ದೇವತಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರೇ! ನಾನು (ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ) ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಹರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ.

ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ವಿರೋಧಿಯಂತೆ ಮಾತುಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ಅದರ ಮೇಲ್ನೋಟದ ಅರ್ಥ ನನಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿಯುವುದರಿಂದಲೇ 'ಸರಸ್ವತಿ' ಎಂಬ ಸಾರ್ಥಕ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು ನಾನು. ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಲು ಮುಂದೆ ಸರಿಯುವುದರಿಂದ ನಾನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ಸಕಲ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. || ೩ ||

ಉಪನಿಷತ್—ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ನಾಪಿ ಚಾನ್ಯತಂ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಿಂಚನ ಸಂನೇತ್ತಿ ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದ್ಯಕ್ ಸದಾ |
 || ೪ ||

ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪೀ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ ಕಾಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತೋರಗೊಡಲಾರನು. ಸತ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಪುಣ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಸುಳ್ಳಿನಿಂದ ಬರುವ ಪಾಪವನ್ನಾಗಲೀ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾರನು. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ಚಾಪಿ ನಾನ್ಯತಂ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಂನೇದಯೇತ್ ಕಿಂಚಿಜ್ಜೀವಕಾಲತನೋ ವಿನಾ |
ಸುಪ್ತೈವಸ್ಥಾಂ ಸುಖಂ ಚಾಪಿ ವಿನಾ ನಾನ್ಯತ್ ಪ್ರದರ್ಶಯೇತ್ |
ಸರ್ವಂ ತು ದರ್ಶಯೇನ್ಮುಕ್ತೌ ತುರೀಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ |
ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ |
ಸ್ವತಂತ್ರೇ ಕರ್ತೃಶಬ್ದಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯಾನೇದನಂ ಯಥಾ |
ಸರ್ವಪ್ರದರ್ಶಕೇ ಚೈವ ತುರೀಯೇ ಸರ್ವದರ್ಶನಂ ||
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೪ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವ, ಕಾಲ, ಅಜ್ಞಾನ, ಸುಪ್ತವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಸುಖ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ತುರೀಯನಾದರೋ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವನು. ಹೀಗೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವವನೇ ಮುಖ್ಯಕರ್ತೃ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳು—ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು 'ನ

ಸಂವೇತ್ತಿ—ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ತಿಳಿಯದವ ಜೀವ. ಆದರೆ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಜೀವನ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಅಧೀನ. ಅವನೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿಯಾಮಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು 'ನ ಸಂವೇತ್ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆ 'ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ನೋಡುವವ ಸರ್ವದ್ರೂಕ್—ತುರೀಯ' ನೆಂದಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ನೋಡುವವನು ಜೀವ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ ತುರೀಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೇ ಸರ್ವದ್ರೂಕ್ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ—ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ. || ೪ ||

ಉಪನಿಷತ್—ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಸ್ರಾಜ್ಞತುಲ್ಯಯೋಃ |
ಬೀಜನಿದ್ರಾಯುತಃ ಸ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಾ ತು ತುರ್ಯೇ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||೫||

ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯ ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಸಮಾನವೇ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ತುರೀಯನು ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿದ್ರಾಯುತಾಸ್ತು ನಿಶ್ವಾಸ್ಯಾಸ್ತದಧೀನಾ ಯತೋ ಹಿ ಸಾ |
ಯಥಾ ಭೃತ್ಯಯುತಃ ಸ್ವಾಮೀ ನಹ್ಯಜ್ಞಾನಂ ಪರಾತ್ಮನಃ ||
ಇತಿ ಚ |

ಅಭೇದಮಪಿ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಬಹುರೂಪಂ ನಿಶೇಷತಃ |

ಕರೋತಿ ನ ಕರೋತಿತಿ ವ್ಯವಹಾರ್ಯಂ ಸ್ವಶಕ್ತಿತಃ || ಇತಿ ಚ |
ನ ಸಂವೇದಯತೀತಿ ಅಸ್ವೀಕಾರೇ | “ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದ್ರೂಕ್ ಸದಾ” ‘ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಸ್ರಾಜ್ಞತುಲ್ಯಯೋಃ’
ಇತಿ ಚ ನಿರುದ್ಧಂ | ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಾಕಾರಣತ್ವಂ ತುಲ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ದ್ವೈತಂ ನ ಗ್ರಾಹಯೇತ್ತುರ್ಯೋ ನ ಚ ಸ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಥಂಚನ |

ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಬೀಜಂ ತು ನಿದ್ರಾ ಸ್ರಾಜ್ಞಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕಟಶ್ರುತಿಃ || ೫ ||

ಅನುನಾದ—ಅವಿದ್ಯೆಯು ವಿಶ್ವಾದಿಗಳ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ ಎಂದು(ನಿದ್ರಾಯುತಃ—ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ) ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇವಕನು ಒಡೆಯನ ಅಧೀನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇವಕನಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಒಡೆಯ' ಎನ್ನುವಂತೆ. ಹೊರತು, ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಹೇಗೆ ಇದ್ದೀತು ! — ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ಅವನು ಬಹುರೂಪನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವಿಶೇಷವೆಂಬ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನು ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಸಂಬುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ.

‘ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಿಂಚನ ಸಂವೇತ್ತಿ’ (ನಾಲ್ಕನೇ ಮಂತ್ರ) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ‘ನ ಸಂವೇದಯತಿ—ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದೃಕ್ ಸದಾ—ತುರೀಯನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ‘ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಂ ಉಭಯೋಃ—ದ್ವೈತವನ್ನು ನೋಡದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ’ ಎನ್ನುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದೀತು. ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವದೃಕ್ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದೂ ‘ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಂ’ ಎಂದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರಿಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಸಮಾನ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ತುರೀಯನಾಗಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆ ಬರಲು ಕಾರಣವಾದ ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯಾದರೋ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂದು ಪ್ರಕಟಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ||೫||

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಾಯುತಾನಾದ್ಯೌಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ವಪ್ನಸ್ವನಿದ್ರಯಾ |
ನ ನಿದ್ರಾಂ ನೈವ ಚ ಸ್ವಪ್ನಂ ತುರ್ಯೇ ಪಶ್ಯಂತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾಃ ||೬||

ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ತೈಜಸರು ಜಾಗ್ರತ್—ಸ್ವಪ್ನಭ್ರಮೆಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರು. ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧಕ್ಕೆಷ್ಟೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತುರೀಯ ರೂಪವನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲಿ ಸ್ವಪ್ನಗಳ ಭ್ರಮೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಣತಃ ಸ್ವಪ್ನೋ ನಿದ್ರಾತತ್ಸಮಜಾನತಃ |
ನಿಪರ್ಯಾಸೇ ತಯೋಃ ಕ್ಷೀಣೇ ತುರೀಯಂ ಪದಮುತ್ಸುತೇ |
|| ೭ ||

ಪ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದ ತನು-ಭವನಗಳನ್ನು ತನ್ನದೆಂದು ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಭ್ರಮೆಗಳೂ, ಪ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿಕೊಳ್ಳದವನಿಗೆ ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಈ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ

ಮತ್ತು ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಗಳ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ ತುರೀಯರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾದಪಿ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾಂತರಂ ಜಾಯತೇ |

'ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಯತಃ ಸ್ವಪ್ನಃ 'ಎಂದರೆ ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಇದು ತನ್ನದು' ಎಂಬ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇದು ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯ ನನ್ನ ಪದಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಭ್ರಮೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಒಂದು ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವೂ ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. || ೭ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಅನಾದಿನಾಯಯಾ ಸುಪ್ತೋ ಯದಾ ಜೀವಃ ಪ್ರಬುದ್ಯತೇ |

ಅಜನುನಿದ್ರನುಸ್ಸಪ್ನನುದ್ವೈತಂ ಬುದ್ಯತೇ ತದಾ || ೮ ||

ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ತದಧೀನವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ ಜೀವನು ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಾವಾಗ 'ಭಗವಂತನೊಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಉಳಿದೆಲ್ಲವು ಅಸ್ವತಂತ್ರ' ಎಂದು ದೊದಲಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನೋ, ಆಗ, ಜನನಾದಿದೋಷರಹಿತನೂ ವಿಶ್ವತೈಜಸ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವನೂ ಆದ ತುರೀಯನನ್ನು ಕಾಣುವನು.

ಜೀವಾತ್ಮನು ಮಾಯೆಯಿಂದ ಸುಪ್ತ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಾದಿನಾಯಯಾ ನಿಷ್ಕೋರಿಚ್ಛಯಾ ಸ್ವಾಹಿತೋ ಯದಾ |

ತಯಾ ಪ್ರಬೋಧಮಾಯಾತಿ ತದಾ ನಿಷ್ಕಂ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ |

ಅನುನಾದ—ಅನಾದಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಮಾಯೆಯೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವಾತ್ಮನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜೀವನು ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಸರಮಾರ್ಥತಃ ||

|| ೯ ||

ಭಗವದಧೀನಗಳಾದ ದೇಹ-ಮನೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಡೆತನ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಭ್ರಮೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅದು ಭಗ

ವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದು. ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಜ್ಞರಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಂದಾಗಿ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದು ಅಶಕ್ಯವೇನಲ್ಲ.

‘ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ’ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ :

ಧಾಷ್ಯ—ತನ್ನಾ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಸಂಬಂಧಃ ಪ್ರಪಂಚೋಽಸ್ಯ ಶರೀರಿಣಃ |
ವಸ್ತುತೋಽಸೌ ನಚೈವಾಸ್ತಿ ಪರಮಸ್ಯ ವಶೇ ಯತಃ ||
ತನ್ನಾದಿಕಸ್ತುಥಾಹ್ಯೇಷ ಹ್ಯಭಿಮಾನಾತ್ ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ |
ಅತಃ ಸ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಹ್ಯಂಗೀಕಾರೋ ಭವೇದ್ಯದಿ |
ತಥಾಪಿ ಭಗವಜ್ಞಾನಾತ್ ಸ ನಿವರ್ತೇದಸಂಶಯಃ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಃ |

ಅದ್ವೈತಮನನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತಂ | ಪರಬ್ರಹ್ಮಾದಿವಸ್ತು ತತ್ | ದ್ವೈತಂ
ದ್ವಿಧಾ ಜ್ಞಾತಂ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತಂ ಅಚ್ಛೇಃ | ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಪರ
ಮೇಶ್ವರಾತ್ | ತಸ್ಯೈವ ಮಾಯಾನಾತ್ರಂ ತದಿಚ್ಛಯಾ ನಿರ್ಮಿತಂ |
ತದನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ತಸ್ಮಾತ್ ತದಿಚ್ಛಯೈವ ನಿವರ್ತತೇ |
ಪರೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯತ್ತು ದ್ವಿಧಾ ನ ಜ್ಞಾತಮಂಜಸಾ |
ತದದ್ವೈತಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವ ಜ್ಞಾತಮನ್ಯಥಾ |
ಜೀನೇನ ದ್ವೈತಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ತದೇವ ಚ |
ಪರಮಾರ್ಥಾತ್ ಪರಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜಾತಮಿಚ್ಛಾವಶಾದನು |
ನಾಯೇತೀಚ್ಛಾ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾ ಮಾಯಾನಾತ್ರಂ ತದುದ್ಭವಂ |
ಉತ್ತಮತ್ವಾತ್ ಪರಾರ್ಥೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ ||
ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಶರೀರವೇ ಮೊದಲಾದವು ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದವು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಪಂಚ’ ಎನಿಸುವ ಶರೀರಾದಿಗಳ ಒಡತನವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಾಗಿ ಶರೀರಾದಿಗಳ ಒಡತನವಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಒಡತನ ವಾಸ್ತವ ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿಉಂಟಾದರೂ ಅದು ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು—ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವು ‘ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವೈತ ಎಂದರೆ ದ್ವೈತವಲ್ಲದುದು, ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿದ್ದು. ಅರ್ಥಾತ್ ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತು. ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಅದ್ವೈತವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವೈತವೆಂದರೂ ಇವುಗಳೇ. ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ. ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದುದು. ಹೀಗೆ 'ಮಾಯಾ ಮಾತ್ರಂ ಇದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ' ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಈ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜೀವಾತ್ಮರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮಾಯೆ ಎಂದರೆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆ. ಇದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ಮಾಯಾಮಾತ್ರವೆನಿಸಿದೆ. ಪರಮಾರ್ಥವೆಂದರೆ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು. ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾರ್ಥನೆನಿಸಿರುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ. || ೯ ||

ಉಪನಿಷತ್—ವಿಕಲ್ಪೋ ನಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ |

ಉಪದೇಶಾದಯಂ ನಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||

ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನದು ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ, ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಸಜ್ಜನರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಆ ಕಲ್ಪನೆ ದೂರವಾಗುವುದು. 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಾಗ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ನಾಶವಾಗುವುದು, ಮುಕ್ತಿಯು ದೊರಕುವುದು' ಎಂಬುದೇ ಸಜ್ಜನರ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ.

'ವಿಕಲ್ಪೋ ನಿನಿವರ್ತೇತ' ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನನ್ಯಥಾ ಇತಂ ಅವಗತಂ ಅದ್ವೈತಂ | ದ್ವೈತಂ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪಾ ಪೇಕ್ಷಯಾ ದ್ವಿಧಾ ಹ್ಯನ್ಯಥಾಜ್ಞಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ಶರೀರಾದಿಸಂಬಂಧಃ ಕೇನಚಿತ್ ಅಜ್ಞಾನಾದಿನಾ ಕಾರಣೇನ ಕಲ್ಪಿತೋಽಪಿ

ಉಪದೇಶಾತ್ ನಿವರ್ತತೇ | ಅಯಂ ಸತಾಂ ನಾಡಃ- ಜ್ಞಾತೇ ಸತಿ
ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಿ ದ್ವೈತಮನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ನಿವರ್ತತ ಇತಿ |
ವಿಕಲ್ಪೋ ದೇಹಬಂಧಾದಿಃ ಕೇನಚಿತ್ ಕಾರಣೇನ ತು |
ಕಲ್ಪಿತೋಽಪಿ ನಿವರ್ತೇತ ಗುರುವಾಕ್ಯಾದಸಂಶಯಃ ||
ಏಷ ಏವ ಸತಾಂ ನಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ತತ್ವತಃ |
ನಿವರ್ತತೇಽನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ತತ ಆನಂದಮೇತ್ಯಸೌ ||

ಇತಿ ಚ || ೧೦ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಅನುನಾದ—ದ್ವಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ—ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಗೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ, ಇತ
ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು. ಹೀಗೆ ದ್ವೀತ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು.
ದ್ವೀತವೇ ದ್ವೈತ. ಅದ್ವೈತವೆಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದ—ಸರಿಯಾಗಿಯೇ
ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತು.

ಆದುದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಶರೀರಾದಿಗಳ ಒಡತನವು ಆಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣ
ದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದ
ಆದು ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದುವುದು. ಇದು ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ—‘ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು
ತಿಳಿದಾಗ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು ದೂರವಾಗುತ್ತದೆ.’

ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹಾದಿಗಳ ಒಡತನವು ವಿಕಲ್ಪವೆನಿಸಿದೆ. ಆ ಒಡತನ
ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಆಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಗುರುಗಳ ಉಪ
ದೇಶದಿಂದ ಪರಿಹೃತವಾಗುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಾತ್ವಿಕ
ವಾಗಿ ತಿಳಿದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ನಶಿಸುವುದು. ಬಳಿಕ ಜೀವಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
ಪಡೆಯುವನು. ಇದೇ ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿದೆ—ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ತರ್ಕ ‘ವಿಕಲ್ಪೋ
ವಿನಿವರ್ತೇತ..... | ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.

|| ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ನಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಓಂಕಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—|| ಹರಿಃ ಓಂ || ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಽಧ್ಯಕ್ಷರಮೋಂಕಾರೋಽಧಿ
ಮಾತ್ರಂ ಸಾದಾ ಮಾತ್ರಾ ಅಕಾರ ಉಕಾರ ಮಕಾರ ಇತಿ |
ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ನೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಆಪ್ತೇರಾದಿ-
ಮತ್ಪಾದ್ಯಾ | ಆಪ್ತೋತಿ ಹ ನೈ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆದಿಶ್ಚ
ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ || ೧ ||

ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನೂ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿರುವನು, ಅವಿನಾಶಿಯಾಗಿರುವನು, ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು. ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವ, ಉಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ತೈಜಸ, ಮಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ನಾದವಾಚ್ಯನಾದ ತುರಿಯ ಇವೇ ಆ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳು.

ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಶರೀರದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲ ಅಂಶನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಒಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಭೋಗ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಜೀವನು ಸುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಜಾಗ್ರದ ವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಾಗ ಪ್ರಾಜ್ಞ ರೂಪವೂ, ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಾಗ ತೈಜಸರೂಪವೂ ಆದಿಯಾಗಿ (ಕಾರಣವಾಗಿ) ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥಹ ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಕಲಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು, ವಿಶ್ವನು ತನ್ನ ಉಪಾಸಕನ ಮುಕ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿಕಂ ಸರ್ವತಃ ಅವಿನಾಶಿ ಚ ಇತಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಂ | ಅಧಿಕಾ ಏವ ಮಾತ್ರಾ ಅಂಶಾ ಯಸ್ಯ ತದಧಿಮಾತ್ರಂ | ಆ ಇತ್ಯನೇನ ಅಭಿಧಾನೇನ ಆಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಅಕಾರಃ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ನೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರೇತ್ಯಾದಿ ಅನುನಾದಃ | ಅಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ವಿಧೇಯಂ |

ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ತೈಜಸಶ್ಚ ಆದಿರಸ್ಯೇತಿ ಆದಿಮಾನ್ | ಸುಪ್ತೇರುತ್ಥಾನೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಾದ್ ವಿಭಕ್ತೋ ಭವತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಸ್ವಪ್ನಾದುತ್ಥಾನೇ ತೈಜಸಾತ್ | ಆದಿಶ್ವಾಸ್ಯ ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಭವತಿ |

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೂ ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನು 'ಅಧ್ಯಕ್ಷರ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಅವನ ಅಂಶಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಧಿಮಾತ್ರ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾರಃ ಎಂದರೆ ಆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮೊದಲ ಅಂಶ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ, 'ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅವರ್ಣದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ತೈಜಸನೂ ವಿಶ್ವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಶ್ವನು ಆದಿಮಾನ್ ಎನಿಸಿರುವನು—ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದಿರುವ ವಿಶ್ವನು, ಜೀವನು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಳುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗುವನು. ಅದರಂತೆ ಜೀವನ ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೈಜಸನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವ ವಿಶ್ವನು, ಸ್ವಪ್ನದಿಂದ ಎಚ್ಚರವಾದಾಗ ತೈಜಸನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗುವನು. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ ತೈಜಸರು ಕಾರಣರಾಗಿರುವರು.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವನು ಅವರ್ಣವಾಚ್ಯನು' ಎಂದು ತಿಳಿದವನು ಆದಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ—ಆದಿಶ್ವ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ' ಎಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಪಾತತಃ ಕಾಣುವಂತೆ ಉಪಾಸಕನೇ ಆದಿಯಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನು ಆದಿಯಾಗುವನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಸ್ತೈಜಸ ಉಕಾರೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಾತ್ರಾ |
ಉತ್ಕರ್ಷಾದುಭಯತ್ವಾದ್ ನಾ ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಹ ವೈ ಜ್ಞಾನಂ
ಸಂತತಿಂ ಸಮಾನಶ್ಚ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯಾಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೨ ||

ಜೀವಾತ್ಮರ ಕಂಠದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ಎರಡನೆಯ ಅಂಶನಾದ ತೈಜಸನು ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾದ ಉಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಹಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಸ್ವಪ್ನ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೇರಿಯುವನು ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳ ಅನುಭವ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ತೈಜಸನನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು, ವೇದಬಂಧನದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವನು, ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರ ನಡುವೆ ತಾನೂ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಇಂಥಹ ಜ್ಞಾನಿಯ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗದ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಶರೀರಾಭಿಮಾನಾತ್ ಉತ್ಥಾಪ್ಯ ಕರ್ಷತೀತಿ ಉತ್ಕರ್ಷಃ | ನಿದ್ರಾ
ವಿಷಯಾನುಭವಶ್ಚ ಅನೇನ ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಉಭಯತ್ವಂ | ಸಮಾನಃ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಧ್ಯಸ್ಥೋ ಭವತಿ | || ೨ ||

ಅನುನಾದ—ತೈಜಸನು ಉಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಲು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು 'ಉತ್ಕರ್ಷ'. ಇದಕ್ಕೆ 'ಶರೀರಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ವಾಸನಾಮಯವಾದ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳೆಡೆಗೆ ಜೀವನನ್ನು ಸೆಳೆಯುವವನು' ಎಂದರ್ಥ. ಮತ್ತೊಂದು ನಿಮಿತ್ತ 'ಉಭಯತ್ವ'. 'ಮನಸ್ಸಿನ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ

ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ವಿರಾಮ ರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾನುಭವ ಇವೆರಡನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವವನು' ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ.

ತೈಜಸನು ಉಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಸಮಾನನಾಗುವನು ಎಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನಾಗುವನು' ಎಂದರ್ಥ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಕಾರಸ್ತೃತೀಯಾ ಮಾತ್ರಾ |
ಮಿತೇರಪೀತೇರ್ವಾ | ಮಿನೋತಿ ಹ ನಾ ಇದಂ ಸರ್ವಮಪೀತಿಶ್ಚ
ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೩ ||**

ಜೀವನ ಶರೀರದ ಹೃದಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ಮೂರನೇ ಅಂಶವಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಓಂಕಾರದ ಮಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ನಿದ್ರಾ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಮತ್ತು ಆಗ ಜೀವನಿಗೆ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸುವನು. ಯಾರು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವನು. ದುಃಖಾದಿ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಕೂಡಾ ನೀಗಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಿತೇಃ ಅಂತರ್ಗಮನಾತ್ |

ಅಧಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಾದಧ್ಯಕ್ಷರಮುದಾಹೃತಃ |

ಯೇಽಂಶಾಸ್ತಸ್ಯ ತು ಸರ್ವೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಃ ಪ್ರಭೋಃ |

ಅತೋಽಧಿಮಾತ್ರಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ಮಾತ್ರಾ ಅಂಶಾ ಉದಾಹೃತಾಃ |

ಶ್ರುತಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರೋಂಕಾರ ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯತಃ |

ಆದ್ಯಸ್ತದಂಶೋ ನ್ಯಾಪ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಿಷಯಾನಾಪಯೇದ್ ಯತಃ |

ಜೀವಸ್ಯ ತು ಯತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ ತೈಜಸಾದ್ ನಾ ಸಮುತ್ಥಿತಃ |

ಅವಿಭಾಗೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಆದಿಮಾಂಸ್ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ತಸ್ಮಾದುತ್ತದ್ಯತೇ ಮುಕ್ತಃ ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಲಕ್ಷಣಃ |

ಅಪೋತಿ ವಿಷಯಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ನಿದ್ರಯಾ ವಿಷಯಸ್ಯ ಚ |

ಉಭಯೋಃ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಹ್ಯುಭಯಸ್ತೈಜಸಃ ಸ್ವೃತಃ |

ದೇಹಾಭಿಮಾನಾದುದ್ಧೃತ್ಯ ಕರ್ಷತಿ ಸ್ವಪ್ನಮಂಡಲೇ |

ಉತ್ಕರ್ಷತ್ವಂ ತತಸ್ತಸ್ಯ ತಜ್ಜ್ಞಾನೀ ಜ್ಞಾನನಿತ್ಯತಾಂ |

ಅಪೋತಿ ದೇಹಾದುತ್ತಪ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವಮೋಕ್ಷಿಣಾಂ |

ಮಧ್ಯಸ್ಥಃ ಸ ಭವೇತ್ ಸ್ನೇಹಾದ್ ದೋಷಾಭಾವಾಚ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |

ಸ್ವಾತ್ಮನೈಂತರ್ಗಮಯತಿ ಮಾನಮಂತರ್ಗತಿಃ ಸ್ವೃತಾ |

ಜೀವನುಂತರ್ಗತಂ ಕೃತ್ವಾ ತಜ್ಞಾ ನಲಯಕ್ಯದೃತಃ |
 ಸ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಾನಮಹೀತಿಶ್ಚ ತಜ್ಞೋಽಪ್ಯೇವಂ ವಿಮುಕ್ತಿಗಃ |
 ವ್ಯಾಪ್ಯಾಂತರ್ಗಮಯೇತ್ ಸರ್ವಂ ದುಃಖಾದ್ಯಂ ಚ ವಿಲಾಪಯೇತ್ |
 ಅಣೂನಾನುಹಿ ಜೀವಾನಾಂ ಪ್ರಕಾರೋ ವ್ಯಾಪಕೋ ಭವೇತ್ |
 ಅಂಡಮಾತ್ರೇ ಬಹಿಶ್ಚಾಪಿ ದೇವತಾನಾಂ ಯಥಾಕ್ರಮಂ |
 ಅತೋಽಂತರ್ಗಮನಂ ಮುಕ್ತೌ ಜೀವೇಷು ಜಗತೋ ಭವೇದ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೩ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಮಹಾರವಾಚ್ಯನಾಗಲು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದ
 ನಿಮಿತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಿತಿ. ಮಿತಿ ಅಂದರೆ ಜೀವನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿ ತನ್ನೊಳಗೆ
 ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಮೂರು ಉಪನಿಷನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ
 ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ—ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶ
 ಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಎನಿಸಿರುವನು. 'ಮಾತ್ರ' ಎಂದರೆ ಅಂಶವೆಂದರ್ಥ.
 ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅಧಿ
 ಮಾತ್ರನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಓಂಕಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದ
 ರಿಂದ ಓಂಕಾರನೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಓಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರ
 ಅಕಾರ. ಇದು 'ಆಪ್ತಿ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದುವಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.
 ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಮೊದಲ ಅಂಶನಾದ ವಿಶ್ವನು ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷಯ
 ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ಆಪ್ತಿ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಓಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವನು ಪ್ರಾಜ್ಞ
 ಮತ್ತು ತೈಜಸರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿನ್ನನು. ಆದರೂ ಅವನು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಅಥವಾ
 ತೈಜಸರೂಪಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗುವುದರಿಂದ ಆದಿಮಾನ್
 ಎನಿಸಿರುವನು. ಉಪಾಸಕನು ವಿಶ್ವನಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ರೂಪನಾಗಿ
 ಆಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನು ಆದಿಯಾಗುವ
 ನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವೋ
 ಪಾಸಕನು ತಾನು ಬಯಸಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ನಿದ್ರೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾನುಭವ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾಗಿರುವ
 ಪ್ರಯುಕ್ತ ತೈಜಸನು ಉಭಯ ಎನಿಸಿರುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವಾತ್ಮನ ದೇಹಾಭಿ
 ಮಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ವಾಸನಾಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ
 ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೆಳೆಯುವುದರಿಂದಾಗಿ ತೈಜಸನಿಗೆ
 'ಉತ್ಕರ್ಷತ್ವವು' ಇರುವುದು. ತೈಜಸನು ಉಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು

ಲಿಂಗದೇಹದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ತೈಜಸನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿಯೂ ಕಾಮರಾಗಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಾಗಿಯೂ ಅವನು ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಾತ್ಮರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನಾಗುವನು.

ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವನನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಜೀವನ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸುವನು. ಒಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ 'ಮಾನ' ಎನಿಸಿದ್ದು ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು 'ಮಾನ' ಎಂದೂ, ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅಪೀತಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಮಕಾರವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನೂ ಕೂಡಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನಾಗಿ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ದುಃಖಾದಿ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಜೀವಾತ್ಮರು ಅಣುಗಳಾಗಿರುವರು ಆದರೂ ಅವರ ಪ್ರಕಾಶವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಕಾಶವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ||೩||

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ—

ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ಮವಿವಕ್ಷಾಯಾಮಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಮುತ್ಕಟಂ ।

ನಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದಾಪ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಚ ||೪||

ಈ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದ ಫಲಗಳು ದೊರಕುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಗಳೆನಿಸಿವೆ—

ಪ್ರಣವದ ಮೊದಲ ವರ್ಣವಾದ ಆಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಭೂತನಾದ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ಉಪಾಸಕನು ವಿಶ್ವನಂತೆ ತಾನೂ ಆದಿಮಾನ್ ಎನಿಸುವನು. ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚಿನ್ಮಯ ರೂಪದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವನು ಆದಿ, ಉಪಾಸಕನು ಆದಿಮಾನ್ ಆಗುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವನಂತೆ ತಾನೂ ಬಯಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಅಂಶಧ್ಯಾನೇ । ಅದಿನುತ್ತಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ । || ೪ ||

ಅನುನಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಶವೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಜೀವಾತ್ಮನು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತಾಗ ನಿದ್ರಾಪ್ರೇರಕನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದಲೂ ಸ್ವಪ್ನದಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತಾಗ ತೈಜಸನಿಂದಲೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ವಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಆದಿಮಾನ್. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನಿಂದ ಈ ಸಾಮ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ ಅವನೂ 'ಆದಿಮಾನ್' ಆಗುವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ತೈಜಸಸ್ಯೋತ್ಪನ್ನಿಜ್ಞಾನೇ ಉತ್ಕರ್ಷೋ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ಫುಟಂ |
ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದುಭಯತ್ವಂ ತಥಾವಿಧಂ || ೫ ||

ಪ್ರಣವದ ಎರಡನೆ ವರ್ಣವಾದ ಉಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಭೂತವಾದ ತೈಜಸರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋತ್ಕರ್ಷರೂಪವಾದ ಫಲವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತೈಜಸನು ನಿದ್ರಾ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾನುಭವ ಈ ಎರಡನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಉಪಾಸಕನೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಉಪರಮ ರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ವಿಷಯಾನುಭವ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ಮಕಾರಭಾನೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾನಸಾನಾನ್ಯಮುತ್ಕಟಂ |
ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ತು ಲಯಸಾನಾನ್ಯಮೇವ ಚ ||೬||

ಪ್ರಣವದ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಮಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಆ ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆಯೇ ದುಃಖಾದಿ ಅನಿಷ್ಟಗಳ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಿಷು ಧಾನುಸು ಯತ್ ತುಲ್ಯಂ ಸಾನಾನ್ಯಂ ನೇತ್ತಿ ನಿಶ್ಚಿತಃ |
ಸ ಪೂಜ್ಯಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ವಂದ್ಯಶ್ಚೈವ ಸಹಾಮುನಿಃ ||೭||

ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಆಕಾರ-ಉಕಾರ-ಮಕಾರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಆದಿಮತ್ತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮ್ಯವು ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಇರುವಂಥಹದೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗುವನು, ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು.

ಅಕಾರೋ ನಯತೇ ವಿಶ್ವನುಕಾರಶ್ಚಾಪಿ ತೈಜಸಂ |

ಮಕಾರಶ್ಚ ಪುನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ನಾನಾತ್ರೇ ವಿದ್ಯತೇಽಗತಿರಿತಿ || ೮ ||

ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನ ಉಪಾಸಕರು ವಿಶ್ವನನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಉಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ತೈಜಸನ ಉಪಾಸಕರು ತೈಜಸನನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಉಪಾಸಕರು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಪ್ರತಿದಿನ ಐಕ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳು ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಮಾತ್ರ' ಅಂಶನಲ್ಲ ಎಂದೆನಿಸುವ ತುರೀಯನಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಜ್ಞಾನಿಗಮ್ಮನೇ ಆಗಿರುವನು. ||೮||

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತಿದಿನಸಂ ವಿಭಾಗ ಏಕೀಭಾವಶ್ಚ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಶ್ವಾದೀನಾಂ |
ತುರೀಯಸ್ಯ ತನ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತ್ಯನಾತ್ರಃ | ನಿಶ್ವಾದೀನಾಂ ವ್ಯವಹಾರ
ಕಾರಣತ್ವಂ ವಿದ್ಯತೇ ತುರೀಯಸ್ಯ ತನ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತ್ಯತೋ ಗಮ್ಯತ್ವ
ಮಹಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯಾಶಂಕಾಂ ನಿವಾರಯತಿ—ಅಗತೀರ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ |
ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂನಿಶತೀತಿ ಗತಿವಚನಾತ್ |

ಆದಿನುತ್ತೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಮುಪಾಸ್ಯೇನ ಭವೇದಿತಿ |

ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಸಂಜಾನನ್ ಸರ್ವವಂದ್ಯೋ ಭವೇತ್ ಪುಮಾನ್

ಸಾಮಾನ್ಯತ್ರಯಮುಪೈತತ್ ತುಲ್ಯಂ ಮುಕ್ತಿಗತತ್ವತಃ |

ಅಮಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯ ತ್ವನಿಭಾಗಾದ್ ದಿನೇ ದಿನೇ |

ಜಾಗ್ರದಾದೇರಕರ್ತಾಪಿ ಗಮ್ಯೋಽಸೌ ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಭವೇತ್ ||

ಇತಿ ಚ |

ಆದಿನುತ್ತಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ ತುಲ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷೋಪಭೋಗ್ಯತಃ |

ಅಮಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯಾಪ್ಯನಿಭಾಗಾದ್ ದಿನೇ ದಿನೇ ||

ಇತಿ ಆತ್ಮ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

|| ಇತಿ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಅನುನಾದ—ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಇವರಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವು ಐಕ್ಯವೂ, ವಿಭಾಗವೂ ಇರುವುದು. ತುರೀಯನಿಗೆ ಇತರ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆ ಐಕ್ಯವಾಗಲಿ ವಿಭಾಗವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತುರೀಯನು ಅಮಾತ್ರ ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು. ವಿಶ್ವವೆ ಮೊದಲಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ವೆನಿಸಿವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆಯಾ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಆಯಾಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವಿದೆ. ತುರೀಯನು ಯಾವುದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವನಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವೂ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಹಜವಾದ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದೆ ಉಪನಿಷತ್ತು—'ಅಗತಿಃ ನ ವಿದ್ಯತೇ' ತುರೀಯನಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲದಿಲ್ಲ'

ಎಂದು. ಪ್ರವೇಶವಿದ್ದೇ ಇದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮುಂದೆ ತುರೀಯ ಭಗವದ್ರೂಪ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿಶತಿ' ಎಂದು ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ತುರೀಯನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮಾತ್ರೇ ವಿದ್ಯತೇ ಗತಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯತೇ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಕಾರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಗತಿ = ಪ್ರವೇಶಾಭಾವ ಇಲ್ಲ, ಪ್ರವೇಶವೇ ಇದೆ ಎಂದುವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು ಸಮುಚಿತ.

ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೂ ಹೇಳಿದೆ—ಭಗವಂತನ ವಿಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನಿಂದ ಆದಿಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನು ಸಕಲವಂದ್ಯನಾಗುವನು. ವಿಶ್ವೋಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನಿಂದ ಆದಿಮತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತೈಜಸೋಪಾಸಕನಿಗೆ ತೈಜಸನಿಂದ ಉತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉಭಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಬರುವುದು. ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ಮಾನ ಹಾಗೂ ಲಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೊರಕುವ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸಾಮ್ಯವೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಿಕಾರಿ ಎನಿಸಿದೆ. ತುರೀಯನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ ತೈಜಸರ ಜೊತೆ ಏಕೀಭಾವವಾಗಲೀ ವಿಭಾಗವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವನು ಅಮಾತ್ರ ಎನಿಸಿರುವನು. ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣತ್ವವು ತುರೀಯನಿಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವನು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾಗದಿರಲಾರ.

ಆದಿಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೇ 'ತುಲ್ಯ' ಅಂದರೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು ಅವಿಕಾರಿ ಎನಿಸಿದೆ. ತುರೀಯನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸರಿಂದ ಏಕೈವಾಗಲೀ ವಿಭಾಗವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದಷ್ಟೇ ಅವನು ಅಮಾತ್ರ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಆತ್ಮಸಂಹಿತೆಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಮೂರನೆ ಖಂಡ ಮುಗಿಯಿತು ||

|| ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ ||

ಉಪನಿಷತ್—|| ಹರಿಃ ಓಂ || ಅನಾತ್ರಶ್ಚತುರ್ಥೋಽವ್ಯವಹಾರ್ಯಃ |

ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಃ ಶಿವೋಽದ್ವೈತ ಓಂಕಾರಃ | ಆತ್ಮೈವ

ಸಂವಿಶತ್ಯಾತ್ಮನಾಃತ್ಮಾನಂ ಯ ಏವಂ ನೇದ

|| ೧ ||

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ತುರೀಯವೆಂಬ ಭಗವದ್ರೂಪವು ವಿಶ್ವಾದಿಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಏಕೈವಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ

ಜನರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಆಗೋಚರವಾದುದು, ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು, ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದುದು, ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಂಥಹುದು, ಇಂಥ ತುರೀಯನೇ ಒಂಕಾರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ನಾದವೆಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಹೀಗೆ ತುರೀಯನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು ದೇಹಾಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದು ತುರೀಯನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತುರೀಯನನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—|| ಹರಿಃ ಒಂ || ಆತ್ಮೈವ ಭೂತ್ವಾ ಅನ್ಯಾಭಿಮಾನಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೈವ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರನಿಶತಿ ಉಪಾಸಕಃ | ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿಕಮತ್ರ ಸಮಮಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ಪುನರಪ್ಯುಕ್ತಂ ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿಕಂ || ೧ ||

ಅನುನಾದ—ತುರೀಯನು ಉಪಾಸಕನು 'ಆತ್ಮೈವ ಸಂವಿಶತಿ ಆತ್ಮನಾ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ತಾನೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮೈವ—ತಾನೇ' ಎಂಬುದರ ಜೊತೆ 'ಭೂತ್ವಾ=ಆಗಿ' ಎಂದು ಸೇರಿಸಿ 'ತಾನೇ ಆಗಿ' ಅರ್ಥಾತ್ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಹಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ಆತ್ಮನಾ ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿಶತಿ' ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥ. ತುರೀಯನನ್ನು 'ಅಮಾತ್ರ' 'ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಮೊದಲೇ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ, ತುರಿಯೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಆ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಾಮ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಲ್ಲ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಆತ್ಮೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ—

ಒಂಕಾರಂ ಸಾದಶೋ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸಾದಾ ನಾತ್ರಾ ನ ಸಂಶಯಃ |
ಒಂಕಾರಂ ಸಾದಶೋ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನ ಕಿಂಚಿದಪಿ ಚಿಂತಯೇತ್ || ೨ ||

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ದೊರಕುವ ಫಲ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಯಾಗಿವೆ.

ಒಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಾದಗಳೆಂದರೆ ಅಂಶಗಳು, ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ತುರೀಯನನ್ನು ಒಂಕಾರದ ನಾದವೆಂಬ ಅಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಸಾಂಸಾರಿಕ ವಿಷಯಗಳೊಂದನ್ನೂ ಯೋಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ತುರೀಯನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವನು.

ಯುಂಜೀತ ಪ್ರಣವೇ ಚೇತಃ ಪ್ರಣವೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭಯಂ |
ಪ್ರಣವೇ ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ಯ ನ ಭಯಂ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ || ೩ ||

ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ನಿರ್ಭಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಣವನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಥಹ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಣವನೆನಿಸುವ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟವನಿಗೆ ಸಂಸಾರದ ಭೀತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಣವಶ್ಚ ಪರಂ ಸ್ವತಃ |
ಅಪೂರ್ವೋಽನಂತರೋಽಬಾಹ್ಯೋಽನಪರಃ ಪ್ರಣವೋಽವ್ಯಯಃ ||
|| ೪ ||

ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮೊದಲ ಅವತಾರಗಳಾದ ವಾಸು ದೇವಾದಿರೂಪಗಳೂ ಅನಂತರದ ಅವತಾರರೂಪಗಳಾದ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳೂ ಪೂರ್ಣಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೀ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅನಾದಿ, ನಿತ್ಯ, ವ್ಯಾಪ್ತ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಅವ್ಯಯ.

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಾದಿರ್ಮಥ್ಯಮಂತಸ್ತಥೈವ ಚ |
ಏನಂ ಹಿ ಪ್ರಣವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನೈತ್ಯತೇ ತದನಂತರಂ || ೫ ||

ಪ್ರಣವನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತನು ಸಂಹಾರಕರ್ತನು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಭೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು.

ಪ್ರಣವಂ ಹೀಶ್ವರಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಸ್ಥಿತಂ |
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿನನೋಂಕಾರಂ ಮತ್ಸಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೬ ||

ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲೆಡೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ ಎಂದೂ ದುಃಖ ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮುಕ್ತನಾಗುವನು.

ಅನಾತ್ರೋನಂತಮಾತ್ರಶ್ಚ ದ್ವೈತಸ್ಯೋಪಶಮಃ ಶಿವಃ |
ಓಂಕಾರೋ ವಿದಿತೋ ಯೇನ ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನಃ ||
ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನ ಇತಿ || ೭ ||

|| ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃಖಂಡಃ ||

ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭಿನ್ನಾಂಶ ರಹಿತನು, ವಿಶ್ವಾದಿ ಅನಂತ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು. ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವನು. ದುಃಖವಿಲ್ಲದ ಸುಖರೂಪನು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ ಯಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉಳಿದವರು ಅಪರೋಕ್ಷಿಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾಲ್ಕನೆ ಖಂಡ ಮುಗಿಯಿತು

ಭಾಷ್ಯ—ತುರೀಯಂ ನಾದನಾಮಾನಂ ಹರಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪರಂ ಪದಂ |

ತನೇನ ಪ್ರವಿಶೇಚ್ಛುಧ್ಧರೂಪೀ ತತ್ಸದೃಶಾತ್ಮನಾನ್ ||

ಜ್ಞಾನಾನಂದೌ ಚ ಶಕ್ತಿಶ್ಚ ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ವಿಮುಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಜೀವಸ್ಯ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ನಿತ್ಯದಾ |

ಚತೂರೂಪಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾಮ ಪ್ರಣವ ಇತ್ಯಪಿ |

ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರಣಯನಾತ್ ಸ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೃಹಣಾತ್ |

ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದೋಂಕಾರಃ ಸ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅದಿನುತ್ತಾದಯೋ ಹ್ಯರ್ಥಾ ಓಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಾಃ |

ಅಪೂರ್ವಃ ಕಾರಣಾಭಾವಾನಾಶಾಭಾವಾದನಂತರಃ |

ಪರಾಧೀನಸ್ಥಿತ್ಯಭಾವಾದನಪರ ಉದಾಹೃತಃ |

ಸರ್ವಗತ್ವಾದಬಾಹ್ಯಶ್ಚ ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಸ್ತಮುಚ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಚ ||

ಪರತ್ವಮಪರತ್ವಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋರೇಕಸ್ಯ ವೈ ಯದಾ |

ಶ್ರುತಯತೇ ನತು ಸಾನುರ್ಥ್ಯಭೇದಸ್ತತ್ರ ಕಥಂಚನ ||

ಅನತಾರಸ್ಯ ಪೂರ್ವತ್ವಾತ್ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯಮುದಾಹೃತಂ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಪೂರ್ವಾನತಾರೇ ಪಶ್ಚಿಮಾನತಾರೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣ ಏವೇತಿ ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇರರ್ಥಃ ||

ಅನುನಾದ—ಒಂಕಾರದ ನಾದವೆಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ತುರೀಯನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ದೇಹಾದಿ ಅಭಿಮಾನಗಳನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಂಡು ಶುದ್ಧ ಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿ ತುರೀಯನಂತೆಯೇ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವರ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಿಲುಕದಿರುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಯುಕ್ತನಾಗಿ ತುರೀಯನ ಸರ್ವೋತ್ತಮರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ತುರೀಯೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ತುರೀಯನ ಸಾಮ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೂ ಜ್ಞಾನ, ಆನಂದ, ಶಕ್ತಿಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಸಾಮ್ಯ ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವಾತ್ಮನು

ವಿಮುಕ್ತನಾದ ಮೇಲೂ ಎಂದೆಂದೂ ಪರತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ ಇರುವನು. ಹೊರತು ತುರೀಯನಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವ ಎನಿಸಿರುವನು. ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎನಿಸಿರುವನು. ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಓಂಕಾರ ಎನಿಸಿರುವನು. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆದಿ ಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಣವನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪೂರ್ವನೆಂದೂ, ನಾಶವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅನಂತರ ಎಂದೂ, ಪರಾಧೀನತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಪರನೆಂದೂ, ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಬಾಹ್ಯ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು-ಎಂದು ಆತ್ಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪರತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಪರತ್ವವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೂಪದ ಅವತಾರವು ಮೊದಲು, ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಪರ ಎಂದೂ, ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದ ಅವತಾರವು ಮತ್ತೆ ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪರ ಎಂದೂ ಹೀಗೆ ಅವತಾರಗಳ ಕಾಲದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪರಾಪರವ್ಯವಹಾರ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೊದಲ ಅವತಾರದಲ್ಲೂ ಅನಂತರದ ಅವತಾರದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೇ ಇರುವನೆಂಬುದಾಗಿ 'ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಣವಶ್ಚ ಪರಂ ಸ್ಮೃತಂ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥ.

ನಿಕೋಽಪಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಚತುರ್ಥಾ ನೈವಹಾರಭಾಕ್ |

ಯಸ್ತಂ ವಂದೇ ಚಿದಾತ್ಮಾನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಿಶ್ವಾದಿರೂಪಿಣಂ ||

|| ಇತಿ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಸರ್ವದಾ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯಾದ ಅಂಥಹ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಿಸುವೆನು.

|| ಮಾಂಡೂಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯ ಮುಗಿಯಿತು. ||